

VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL

**FACULTEIT ECONOMISCHE, SOCIALE
EN POLITIEKE WETENSCHAPPEN
EN MANagementsCHOOL SOLVAY**

AFDELING POLITIEKE WETENSCHAPPEN

**DE PSYCHOLOGISCHE EN IDEOLOGISCHE FACTOREN VAN HET
ISLAMITISCH ZELFMOORDTERRORISME.
WAT MOTIVEERT DE SHAHEED?
EEN LITERATUURSTUDIE**

Verhandeling aangeboden tot het
verkrijgen van de graad van
Licentiaat in de Politieke Wetenschappen
door **Luc De Bie**,
onder leiding van prof. G. Geeraerts

2003

**“While nothing is easier than to denounce the evildoer,
nothing is more difficult than to understand him”**

(F. Dostojewski)

INHOUDSTAFEL

INLEIDING	1
HOOFDSTUK I : TERRORISME : INLEIDENDE BEGRIPPEN	5
1. Inleiding	5
2. Etymologie en historiek	5
3. Enkele definities	7
3.1. Het probleem	7
3.2. Het belang van een algemeen aanvaarde definitie	8
3.3. Enkele vaak gehanteerde definities	8
4. Onderscheidende karakteristieken	10
5. De rol van de media	12
6. Een typologie van terrorisme	12
7. Het hedendaagse, catastrofale terrorisme	13
8. Zelfmoordterrorisme	14
9. Wie bedient zich van het wapen van de zelfmoordaanslag?	16
HOOFDSTUK II: RELIGIEUS TERRORISME	18
1. Inleiding	18
2. Sterke opkomst van het fenomeen	18
3. Wat onderscheidt religieus van politiek terrorisme?	19
4. Heeft religieus terrorisme niet steeds gewoon politieke bedoelingen?	21
5. De innige relatie tussen religie en geweld	23
6. Fundamentalisme	24
6. 1. Historisch	24
6. 2. Definitie	25
6. 3. Ideologie	25
6. 4. Profiel van de fundamentalist	27
6. 5. Opkomst van het religieuze fundamentalisme	27
HOOFDSTUK III : IDEOLOGISCHE EN CULTURELE ACHTERGRONDEN VAN HET ISLAMITISCHE (ZELFMOORD)TERRORISME	29
1. Inleiding	29
2. Ter verduidelijking: om wie gaat het wel en om wie gaat het niet	30
3. De structuur van de islam	30
4. Ideologie van het islamitisch fundamentalisme	32

5. Profiel van de moslimfundamentalist	33
6. De apocalyptische islam	34
6. 1. Wortels van het moderne apocalyptische denken	34
6. 2. Het hedendaagse apocalyptische denken in de islam	35
6. 3. Concreet: de vijand	35
6. 4. De relatie tussen het apocalyptische denken en het hedendaagse islamitische terrorisme	36
7. Jihad	36
8. Ideologie Al-Qaeda en aanverwante groepen	39
HOOFDSTUK IV : INDIVIDUEEL- PSYCHOLOGISCHE FACTOREN	42
1. Inleiding	42
2. De fundamentele attributiefout	43
3. De zoektocht naar een mentale stoornis	44
3. 1. De terrorist als geesteszieke	44
3. 2. De terrorist als psychopaat	45
3. 3. De terrorist als fanaticus	45
4. Profielbepaling	46
4. 1. Methodologische moeilijkheden bij het opstellen van een profiel	46
4. 2. Zin of onzin van profiling	47
4. 3. De mentaliteit van de groep	48
5. Algemene hypotheses in verband met terrorisme	48
5. 1. Social Learning modellen	48
5. 2. Behaviouristische verklaringen	49
5. 3. Psychoanalytische benaderingen	49
5. 4. Het rational choice – model	50
5. 5. De Frustratie-Agressie Hypothese	51
6. Vrouwelijke terroristen	51
7. Armoede en onderontwikkeling als oorzaak van terrorisme	52
HOOFDSTUK V : GROEPSDYNAMISCHE ASPECTEN	55
1. Inleiding	55
2. Het proces van toetreding tot een terroristische groep	55
3. Het effect van de groepsdynamiek op de persoonlijkheid van de individuele leden	56
4. Ontwikkelen van een vijandbeeld	57
5. Druk tot het plegen van geweld	58
6. Groepsidentiteit vervangt de individuele identiteit	58
7. Rationaliseren van het geweld	59
8. De rol van de ideologie	62

9. Het verlaten van de groep	63
HOOFDSTUK VI : DE PSYCHOLOGIE VAN DE ZELFMOORDTERRORIST	65
1. Inleiding	65
2. De figuur van de shaheed	66
3. Profiel van de shaheed	67
4. De institutionele factor	69
5. Het ontstaan van een “cultuur” van zelfmoordaanslagen	70
6. De identiteit van de martelaar	72
7. De Terror Management Theorie	74
8. Vrouwelijke zelfmoordcommando's	75
CONCLUSIE	78
BIBLIOGRAFIE	81

INLEIDING

Elf september 2001 is een datum die voorgoed in het collectieve geheugen van de mensheid staat gebeiteld. Wat geldt voor de moord op de Amerikaanse president Kennedy geldt ook voor de aanslagen op de WTC-torens in New York. Quasi iedereen die het heeft meegemaakt herinnert zich de omstandigheden waarin hij of zij het schokkende nieuws vernam, en de verwarring die volgde in de dagen nadien. Hoewel de aanslagen niet formeel werden opgeëist, bestonden over de daders al snel sterke vermoedens. Toch bleef een hele natie, en bij uitbreiding de hele wereld, met een heleboel vragen zitten: hoe was dit kunnen gebeuren en vooral, waarom? Zouden er nog aanslagen volgen? Hadden we hier te maken met een totaal nieuwe vorm van oorlogsvoering? Was dit de veelbesproken botsing der beschavingen, een idee dat de laatste jaren in sommige kringen opgeld maakte? Op deze en tal van andere vragen hebben we, tot nu toe, in het beste geval slechts partiële antwoorden gekregen. Zeker is wel dat “nine-eleven” het aanschijn van de wereld grondig heeft veranderd, niet in het minst door de koerswijziging in de buitenlandse politiek van Amerika.

Ook ikzelf was natuurlijk bijzonder getroffen door de gebeurtenissen. Zeker toen, beetje bij beetje, meer en meer bekend raakte over de daders, hun waarschijnlijke motieven, en hoe de aanslagen voorbereid en uitgevoerd waren, werd mijn interesse sterker. Ik vroeg mij met name af, wat een persoon bezielt om een dergelijke daad te plegen? Welke psychologische factoren spelen daarbij mee? Welke is de rol en de aard van de achterliggende ideologie daarbij? Het lag dan ook voor de hand dat hier een mooi thesisonderwerp klaarlag, op het kruispunt van twee vakgebieden die mij nauw aan het hart liggen: psychologie (mijn eerste opleiding) en politieke wetenschappen. Bovendien heb ik mij ook steeds geïnteresseerd voor religie, en voor de psychologische behoefte die religie in het leven van sommige mensen vervult. Naarmate ik begon te grasduinen in de literatuur omtrent dit onderwerp die, na de gebeurtenissen, uiteraard ten overvloede werd gepubliceerd, bleek ook de nauwe verwevenheid van deze verschillende factoren: de ideologie (in dit geval minstens gedeeltelijk van religieuze aard) beïnvloedt onontkoombaar het denken van de terrorist. Ik besloot mij dan ook te gaan buigen over de vraag, welke de psychologische en ideologische factoren zijn die een zelfmoordterrorist, uit naam van de islam, tot zijn daad brengen. Een veldonderzoek zou allicht nog heel wat meer relevante aspecten aan het licht hebben gebracht, maar is in deze materie uiterst moeilijk, zometoent ondoenbaar, zeker in het (beperkte) kader van een licentiaatsthesis. Gelukkig verschijnen er de laatste tijd heel wat interessante artikelen en boeken omtrent het onderwerp, zodat een literatuurstudie ook een redelijk goed antwoord kan bieden op de hoger vermelde vragen. Nochtans moet ik hier meteen ook aan toevoegen, dat het gaat om een onderwerp dat pas sinds kort intensief wordt bestudeerd, dus is het zo dat er maandelijks, zometoent wekelijks nieuwe inzichten in de problematiek beschikbaar zijn. Het antwoord dat in dit werk wordt geformuleerd moet dus niet worden beschouwd als definitief, maar het geeft wel een goed beeld van de huidige stand van zaken met betrekking tot het wetenschappelijk werk dat tot nu toe in deze is verricht.

Ik heb deze literatuurstudie als volgt opgevat. In het eerste hoofdstuk voer ik een eerste ruwe afbakening van het onderwerp door. Het leek mij namelijk nuttig, te proberen te omschrijven wat terrorisme (in algemene termen) eigenlijk is, dus een definitie ervan te geven (hoewel dit een in de praktijk uitermate moeilijke opdracht blijkt te zijn), maar daarnaast enige andere relevante zaken mee te geven, zoals de rol die de media in deze vervullen, de hedendaagse vormen van terrorisme, en een eerste kennismaking met zelfmoordterrorisme en de verschillende organisaties die zich ervan bedienen.

In het tweede hoofdstuk voer ik de afbakening verder door en belicht de religieuze variant van terrorisme. Ik besteed daarbij nogal wat aandacht aan het onderscheid tussen religieus en gewoon terrorisme, en ook aan de merkwaardige symbiotische relatie tussen religie en geweld: beiden blijken on(lo)smakelijk met elkaar verbonden. Aangezien religieus terrorisme vaak verbonden is aan een of andere vorm van religieus fundamentalisme, belicht ik ook uitvoerig dit begrip: waarvoor staat het, wie voelt er zich toe aangetrokken, wat motiveert hen tot geweld, en zo verder.

In het derde hoofdstuk belicht ik meer specifiek, binnen de categorie van het religieuze terrorisme, het terrorisme dat zich beroept op de islam. Ik begin dit hoofdstuk echter met het maken van een belangrijk onderscheid. Moslims worden namelijk steeds vaker over één en dezelfde kam geschoren. Het zal duidelijk zijn dat dit een ernstige fout is. De islam is verre van een eenheid. Er bestaan wel degelijk fundamentalistische varianten van, maar evengoed moderne en meer vredelievende. Deze verscheidenheid heeft te maken met de manier waarop de islam gestructureerd is; er is binnen de islam niet één instantie die voor de gelovigen de rechte weg uitzet. De doelgroep die mij interesseert bestaat uit die bewegingen die zelfmoordaanslagen plegen in de naam van de islam. Ik besef echter ten volle, dat deze doelgroep nog zeer ruim is. Binnen deze categorie horen namelijk zowel religieus-nationalistische bewegingen thuis als Hamas en Hezbollah, als terreurbewegingen zoals Al-Qaeda die we als zuiver religieuze, catastrofale of zelfs apocalyptische bewegingen zouden kunnen klasseren. Het is niet mijn bedoeling om in detail in te gaan op de ideologie – zo die er al is – van elk van deze bewegingen. Wat mij wel interesseert zijn de zaken die deze bewegingen gemeenschappelijk hebben, zoals het jihad-concept waarnaar steeds wordt verwezen, de fundamentalistische invulling van het geloof, de haat tegenover het westen, etc.. Daarnaast leek het mij ook interessant om een aparte beschouwing te wijden aan het apocalyptische denken binnen de islam en aan de ideologie van Al-Qaeda (die tot nu toe eigenlijk vooral uitblonk door vaagheid), voor ons uiteengezet door een eminent islamkenner.

Nu we dan op die manier een idee hebben gekregen van de ideologie waardoor islamitische zelfmoordterroristen worden gedreven, wil ik in de volgende twee hoofdstukken de verschillende psychologische theorieën schetsen die een verklaring proberen te geven voor terrorisme. De meeste van die theorieën zijn niet specifiek toegespitst op religieus of islamitisch terrorisme maar zijn ook wel van toepassing op deze laatste categorie. Ik heb deze theorieën over twee hoofdstukken gespreid. In hoofdstuk IV behandel ik de individueel-psychologische aspecten van terrorisme. Ik begin het hoofdstuk echter met een belangrijke opmerking. In hun ijver om die persoonlijkheidsfactoren te identificeren die verantwoordelijk zouden zijn voor terroristisch gedrag of om de ultieme theorie te vinden die terrorisme kan verklaren, hebben vele onderzoekers wat men de “fundamentele attributiefout” noemt, gemaakt. Dit betekent, dat zij louter en alleen aandacht besteden aan

psychologische factoren, en de situationele factoren (waaronder bijvoorbeeld ideologie) helemaal uit het oog verliezen. Ik zou hier dan ook willen oproepen tot bescheidenheid: de psychologie kan zeker een bijdrage leveren tot het begrijpen van terroristisch gedrag, maar terrorisme kan slechts zelden monocausaal uitgelegd worden. Met deze waarschuwing in het achterhoofd schets ik de pogingen die er zijn geweest om terrorisme uit te leggen als gevolg van een geestesziekte en om “het” persoonlijkheidsprofiel van de terrorist op te stellen, kwestie van hem op voorhand te kunnen identificeren en beletten zijn verwerpelijke daden uit te voeren. Geen van beide benaderingen kende trouwens veel succes, ook niet met betrekking tot zelfmoordterroristen. Daarnaast heeft ook quasi elke grote school binnen de psychologie haar theorie ontwikkeld met betrekking tot terrorisme; een overzicht van de belangrijkste bijdragen kan dan ook niet ontbreken. Vervolgens besteed ik aandacht aan de psyche van de vrouwelijke terroriste, die volgens sommige onderzoekers toch grondig verschilt van die van haar mannelijke collega. Tenslotte bespreek ik in dit hoofdstuk de verrassende resultaten van een vrij recent sociodemografisch onderzoek – in het kader van een profielbepaling - naar het verband tussen armoede en onderontwikkeling enerzijds en terrorisme anderzijds.

In hoofdstuk V schets ik de groepsdynamische aspecten van terrorisme. Dit is een heel belangrijk hoofdstuk, want het blijkt namelijk dat de groep een zeer bepalende rol speelt in de vorming van een terrorist, of het nu gaat om een zelfmoordterrorist of een “gewone” terrorist. Ik heb het daarbij over het proces van toetreding tot en eventueel verlaten van de beweging, over de effecten van de groepsinteractie op de persoonlijkheid van de individuele leden en hoe die geleidelijk vervangen wordt door een groepsidentiteit, over de druk tot het plegen van geweld, hoe de leden gradueel leren gewelddaden te plegen en met de morele problemen die dit met zich meebrengt, om te gaan, hoe een vijandbeeld wordt ontwikkeld en ook en vooral welke rol de ideologie van de beweging daarin speelt. Sommige van deze mechanismen zijn gemeenschappelijk aan (bijna) alle terreurbewegingen (en bij uitbreiding, gesloten groepen), dus ook islamitische terreurgroepen, zoals ik af en toe met voorbeelden in dit en het zesde hoofdstuk aantoon.

Dit zesde hoofdstuk handelt specifiek over de psychologische theorieën met betrekking tot de (islamitische) zelfmoordterrorist. In de voorgaande hoofdstukken heb ik de (ideologische en psychologische) basis gelegd voor het begrijpen van de theorieën die gepubliceerd zijn met betrekking tot dit vrij nieuwe fenomeen. Ik begin dit hoofdstuk met uit te leggen wie de shaheed klassiek was, en wie hij nu is, met name, wat maakt dat de status van islamitische martelaar blijkbaar zo aantrekkelijk is. Vervolgens bespreek ik enkele onderzoeken die erin geslaagd zijn een sociodemografisch basisprofiel op te stellen van mensen die actief zijn in het zelfmoordterrorisme. Nadien bespreek ik de institutionalisering van het fenomeen: door het grote succes van de zelfmoordaanslag zijn er namelijk meer en meer organisaties die zich ervan bedienen en kunnen we spreken van een toenemende mate van organisatie, ja zelfs van een cultuur: de het martelaarschap is niet meer een middel om een doel te bereiken, maar is geworden tot een doel op zich. Recent zijn er twee zeer interessante theorieën gepubliceerd over de individuele drijfveren van de zelfmoordterrorist. Een van deze theorieën focust op een eventuele identiteitscrisis bij de betrokkene, de andere theorie, de Terror Management Theorie, ziet de zelfmoordaanslag als een manier om de eigen angst voor de dood onder controle te krijgen. Deze theorieën zijn vrij recent en moeten allicht nog verder worden uitgewerkt, maar bieden mijns inziens toch een interessante nieuwe denkplaatje. Tenslotte wijd ik in dit hoofdstuk nog een aparte

beschouwing aan de vrouwelijke zelfmoordterroriste, de shaheeda. Haar motivatie om te doen wat zij doet moet minstens ten dele anders worden ingeschat dan die van haar mannelijke tegenhanger.

In de conclusie tenslotte zet ik uiteen wat al dit literatuuronderzoek ons, bij deze stand van zaken, kan leren in verband met de in de titel geschetste vraag.

HOOFDSTUK I : TERRORISME : INLEIDENDE BEGRIPPEN

1. Inleiding

In dit hoofdstuk ga ik uitgebreid in op het fenomeen “terrorisme”. Ik doe dit, door eerst de etymologie en de historiek ervan te schetsen. Vervolgens heb ik het over de moeilijke zoektocht naar een algemeen aanvaarde definitie van terrorisme. Hoewel dit om verschillende redenen uitermate nuttig zou kunnen zijn, is men er namelijk tot op vandaag nog niet in geslaagd een dergelijke definitie op te stellen. Ik geef wel enkele belangrijke definities uit de literatuur, zoals ze voorgesteld worden door vooraanstaande wetenschappers of instituten die zich met (de bestrijding van) het fenomeen bezighouden. Op basis van deze verschillende definities kunnen we dan de meest essentiële karakteristieken van terrorisme identificeren: wat onderscheidt terrorisme van ander (politiek) geweld? Vervolgens bespreek ik de meest gebruikte typologie van terrorisme, en belicht ik de belangrijke rol van de media. Tenslotte komen twee recente uitingsvormen van terrorisme aan bod: zelfmoordterrorisme en katastrofaal terrorisme, en geef ik aan welke bewegingen zich zoal van zelfmoordterrorisme bedienen.

2. Etymologie en historiek

Het woord “terrorisme” komt van het Latijnse woord “terrere”, wat “doen beven” betekent. De term geraakte pas in zwang gedurende het Schrikbewind (“la Terreur”) van de Jacobijnen in het Frankrijk van de laat-achttiende eeuw. Dit bewind – ideologisch geschraagd door Robespierre – hield in dat met ongekende wreedheid werd opgetreden tegen de tegenstanders van de Revolutie, en zou in de periode maart 1793 – juli 1794 het leven kosten aan 200 à 300.000 mensen (Stevens, 2001, p. 16 – 17).

Het fenomeen bestaat nochtans al eeuwenlang. Wetenschappelijke werken beginnen bijna steevast met het geven van een “historisch overzicht” van terrorisme. Ik zal er de belangrijkste en meest bekende groeperingen en evoluties uithalen. Ik wil nochtans vooraf een zeker voorbehoud maken. Zoals we verder zullen zien, wordt in de literatuur, bij gebrek aan een algemeen aanvaarde definitie, nogal slordig omgesprongen met de termen terrorisme, politiek geweld, vrijheidsstrijd, etc.. Dit geldt ook waar het de geschiedenis van het verschijnsel betreft. Sommige bewegingen of acties vallen niet onder de noemer “terrorisme” stricto sensu, maar zijn eerder als politieke moorden of guerrilla- of vrijheidsstrijd te bestempelen. Ik zal deze bewegingen nochtans ook vermelden, omdat ze belangrijk zijn voor het begrijpen van de belangrijke evoluties die het terrorisme heeft doorgemaakt: het hedendaagse terrorisme heeft nauwelijks nog iets van doen met de historische uitingsvormen ervan. De terminologische verfijning volgt nadien.

Reeds 500 jaar voor onze jaartelling was er in India een religieuze sekte, de “Thugs”, die onschuldige voorbijgangers overviel en ze ritueel wurgde. Deze praktijken werden pas uitgeroeid in de 19^e eeuw. Ten tijde van de Romeinse bezetting van Palestina pleegden de Zeloten, een Joodse sekte, aanslagen tegen de Romeinen en hun Joodse collaborateurs. Ze maakten daarbij gebruik van de zogenaamde Sicarii (“dolkmannen”), d.w.z. sekteleiden die infiltrerden in door de Romeinen

gecontroleerd gebied en daar hun doelwitten neerstaken. Uit de elfde eeuw kennen we de Assassijnen (die hun naam hebben geleend aan het Franse woord “assassin”), een ismaëlitische sekte die eigen geloof en cultuur probeerden te verdedigen tegen de Seldjoekse heersers. Zij pleegden, onder invloed van hasj, aanslagen tegen vooral gezagsdragers en functionarissen en zochten daarbij ook zelf de dood (Laqueur, 1979, p. 13 – 14). Toevallig of niet zijn drie van de oudst bekende voorbeelden van terrorisme meteen ook te bestempelen als godsdienstig gemotiveerd terrorisme, waarbij dat in het geval van de Zeloten en de Assassijnen ook een duidelijke politieke tint meekreeg.

In de tweede helft van de negentiende eeuw kenden we de opkomst van het revolutionaire en later ook anarchistische en nihilistische terrorisme. De geschriften van Marx en Engels en, meer nog, Bakoenin, dienden daarbij tot inspiratie. Eén van de bekendste terreurbewegingen uit die periode was bijvoorbeeld de Russische “Narodnaya Volya” (“de Wil van het Volk”) die onder andere tot doel had de tsaar te vermoorden (Ivianski, p. 132). Laqueur (1977, p. 16) situeert in deze periode ook de opkomst van het “systematische terrorisme”, d.w.z. revolutionaire groepen gingen zich systematisch van terrorisme bedienen; terroristische acties werden onderdeel van het strategisch arsenaal van deze bewegingen.

Aan het begin van de twintigste eeuw gingen radicale nationalistische bewegingen, onder andere in Armenië, Ierland en op de Balkan, de terroristische toer op. Het fenomeen nam zo’n vlucht, dat de bespreking ervan naar het internationale plan werd getild: in december 1934 werd in de schoot van de Volkenbond een comité opgericht dat een conventie ter bestrijding van terrorisme moest voorbereiden. Diezelfde jaren ’30 van de vorige eeuw waren ook de “hoogdagen” van het zogenaamde staatsterrorisme: zowel Stalin, Hitler als Mussolini bedienden zich van ongebreidelde repressie van de eigen bevolking om aan de macht te komen en te blijven (Stevens, 2001, p. 20).

Na de tweede wereldoorlog werd terrorisme het middel waarmee diverse nationalistische en bevrijdingsbewegingen in Azië, Afrika en het Midden-Oosten tegen hun kolonistoren streden. Zo stond Groot-Brittannië zowel in Israël, in Kenia, als in Cyprus, onder druk van aanhoudende aanslagen, de onafhankelijkheid toe aan zijn mandaatgebied resp. kroonkolonie. Ook Frankrijk had, in zijn kolonie Algerije, af te rekenen met terreuraanslagen en stond in 1962 de onafhankelijkheid toe.

In de jaren ’60 en ’70 van de vorige eeuw kwamen nationalistische en separatistische bewegingen op, die het gebruik van aanslagen kaderden in een radicale ideologie (o.a. de ETA in Spanje, de PLO in Palestina). Uit de protestbewegingen van de jaren ’60 ontstond ook het fenomeen van de “stadguerrilla”. Deze bewegingen kleefden veelal een (extreem-) linkse ideologie aan en richtten zich op het omverwerpen van de bestaande regimes. Duitsland had zo af te rekenen met de RAF (Rote Armee Fraktion, een spin-off van de Baader-Meinhof Groep), Frankrijk met de Action Directe, België met de CCC (Cellules Communistes Combattantes), ...

Aan het eind van de twintigste eeuw verdwenen de ideologisch gemotiveerde terreurgroepen wat naar de achtergrond. De etnische en separatistische groeperingen bleven wel actief, maar vooral was er de opkomst van het godsdienstig gemotiveerd terrorisme. Sommige van deze religieuze terreurbewegingen (met name vooral Al-Qaeda en het Japanse Aum Shinrikyo) lieten zich opmerken door zeer spectaculaire acties. Hun methodes, ideologie, organisatievorm en doelstellingen zijn dermate verschillend van het tot dan toe bekende terrorisme, dat de wetenschappers ervan overtuigd zijn, hier met een totaal nieuwe vorm van terrorisme te maken te hebben. Er werd zelfs een nieuwe

term voor gelanceerd: het katastrofaal terrorisme (van Leeuwen, 2001, p. 6). Waarin deze variant zich dan wel onderscheidt van ander terrorisme, zal uiteraard verder uitgebreid worden besproken.

3. Enkele definities

3.1. Het probleem

Reeds in 1982 bekleog David Rapoport, een in terrorisme gespecialiseerd politicoloog, zich erover dat in de literatuur zo slordig werd omgesprongen met de termen politiek geweld en terrorisme. Sommige auteurs gebruiken de termen door elkaar, alsof ze onderling verwisselbaar zijn. Het zal nochtans duidelijk zijn dat beide termen wel sterk aan elkaar verwant zijn, maar elkaar geenszins dekken. Zo is politiek geweld enerzijds veel ruimer dan terrorisme, maar kan het laatste ook niet simpelweg als een subcategorie van het eerste worden beschouwd. Dit zou namelijk impliceren dat elke vorm van terrorisme, en dus ook godsdienstig gemotiveerd terrorisme, automatisch politieke motieven nastreeft, en zoals we verder zullen zien is een dergelijke gelijkstelling niet zonder meer vanzelfsprekend. Twintig jaar later is dit nog niet anders. Integendeel, in de stroom van artikelen die sedert de gebeurtenissen van 11 september 2001 over het onderwerp verschenen is, valt op, dat slechts heel weinig auteurs de moeite nemen hun onderwerp af te bakenen. Het lijkt erop dat een soort van (misschien begrijpelijke) dadendrang ertoe leidt dat de meesten zich niet willen bezighouden met wat ze toch maar als een theoretisch probleem zien, alleen nuttig in een academische context. De algemene houding is er een van "ik kan terrorisme niet definiëren, maar ik herken het wanneer ik het zie".

Pogingen om tot een universeel aanvaarde definitie van terrorisme te komen zijn er nochtans genoeg geweest; tot nu toe evenwel allen vruchteloos. De reden hiervoor is weliswaar een cliché, maar een dat nog steeds geldt: "One person's terrorist is another person's freedom fighter". Aan de categorisering van bepaalde daden van politiek geweld kleeft nog té vaak een subjectieve component, zodat het vaak, eerder dan van de omstandigheden en de aard van de daden, van de identiteit van diegene die die daden evalueert afhangt of bepaalde acties als terrorisme dan wel als legitiem verzet worden gecatalogeerd. Daarnaast zou een dergelijke algemeen aanvaarde definitie ook moeten gebaseerd zijn op universele morele principes, eerder dan té exclusief de morele prioriteiten en/of rechtsprincipes van één bepaalde cultuur (bijvoorbeeld de westerse) weer te geven. Het gevaar van dergelijke universeel aanvaarde definities is dat zij precies door die multilateraliteit uitermate vaag en dus quasi onbruikbaar worden. Ter illustratie daarvan het voorstel tot definitie van terrorisme, in de nasleep van en waarschijnlijk ook onder druk van de aanslagen op de WTC-torens in New York, in December 2001 ter tafel gelegd in de Europese Unie: "Offenses intentionally committed by an individual or a group against one or more countries, their institutions or people, with the aim of intimidating them and seriously altering or destroying the political, economic, or social structures of a country." Het zal duidelijk zijn dat men met deze definitie alle kanten opkan. Ze kon dan ook rekenen op heel wat protest, niet in de laatste plaats van advocaten die vreesden dat hiermee de poort werd opengezet voor het onderdrukken van stakers, anti-globaliseringsactivisten en andere groepen die hun rechten op democratische wijze verdedigen. Ook binnen de Verenigde Naties zijn al verschillende

pogingen ondernomen, maar die zijn tot nu toe steeds gestrand, evenals binnen kleinere en in cultureel opzicht homogener organisaties als bijvoorbeeld de Navo.

3.2. Het belang van een algemeen aanvaarde definitie

Het opstellen van zo'n definitie is dus een uitermate uitdagende opdracht, maar van veel meer dan louter academisch belang. Zou het wel lukken, dan zou terrorisme namelijk veel daadkrachtiger bestreden kunnen worden. Zonder een definitie van terrorisme is het onmogelijk om efficiënte internationale akkoorden af te sluiten; een must in tijden waarin het gevaarlijkste terrorisme een bij uitstek internationaal karakter heeft. Enkele terreinen waarop een onbetwiste definitie haar nut zou kunnen bewijzen (Ganor, 1998, p. 12):

- Uitlevering van misdadigers. Er zijn in de internationale rechtsorde talloze bi- en multilaterale akkoorden van kracht rond het uitleveren van misdadigers, maar politieke misdrijven worden daarvan bijna steeds expliciet uitgesloten. Landen doen altijd beroep op deze lacune wanneer ze bepaalde individuen die verdacht worden van terrorisme, liever niet willen uitleveren.
- Internationale samenwerking op het vlak van terrorismebestrijding.
- Het probleem van de "sponsorstaten". Indien men deze wil aanpakken moet aangetoond worden, dat de groepen die zij ondersteunen, terrorisme bedrijven en geen vrijheidsstrijd.
- Strafwetgeving. In de meeste landen wordt terrorisme gelijkgeschakeld met gewone misdaad, en staan er dus gelijke straffen op. Terrorisme heeft een veel grotere impact dan gewone misdaad, en moet daarom strenger worden bestraft. Strengere straffen kunnen in principe ook tot meer afschrikking leiden.
- Legitimering van de staat die aan terrorismebestrijding doet. Dergelijke landen hebben vaak af te rekenen met ernstige kritiek op hun initiatieven. Wanneer vaststaat dat de vijand die zij bestrijden een terroristische beweging is, dan zal er meer begrip zijn voor hun acties - op voorwaarde natuurlijk dat deze binnen het wettelijk kader gebeuren.
- De houding van de publieke opinie ten opzichte van de terroristische beweging. Wanneer een groepering door de internationale gemeenschap onomstotelijk als terroristisch wordt gecategoriseerd, kan dit de legitimiteit en de eventuele sympathie en steun die de beweging krijgt, drastisch schaden, zelfs bij de eventuele achterban.

3.3. Enkele vaak gehanteerde definities

Het is niet omdat we iets niet precies kunnen omschrijven, dat het niet bestaat of dat we het niet kunnen bestuderen, zoals Laqueur (1977) in zijn standaardwerk over terrorisme reeds aangaf. Evenmin willen wij de pretentie hebben om, waar wetenschappelijke experts noch internationale instellingen slagen, een eigen definitie naar voren te schuiven. Ik zal hier dus eerst en vooral een aantal gangbare definities van het begrip geven, zoals gehanteerd door in de materie bevoegde instanties, om vervolgens een aantal belangrijke karakteristieken van het fenomeen te bespreken.

Het in 1996 in de Verenigde Staten opgerichte “Terrorism Research Center” definieert terrorisme als “the calculated use of violence or the threat of violence to inculcate fear; intended to coerce or to intimidate governments or societies in the pursuit of goals that are generally political, religious, or ideological.” Dit instituut aanvaardt dus duidelijk godsdienstige motieven als basis voor terrorisme, waar andere instanties religie vaak niet vermelden als beweegreden of haar herleiden tot een politiek motief, en klasseert ook het *dreigen* met geweld reeds als een daad van terrorisme. Het FBI ziet terrorisme als “.. the unlawful use of force or violence against persons or property to intimidate or coerce a government, the civilian population, or any segment thereof, in furtherance of political or social objectives” (geciteerd in Forster, 2001, p. 1)

Een in de vakliteratuur vaak geciteerde (werk)definitie van terrorisme van het State Department (Ministerie van Buitenlandse Zaken) van de Verenigde Staten, gaat als volgt: “premeditated, politically motivated violence perpetrated against noncombatant targets by subnational groups or clandestine agents, usually intended to influence an audience”. In deze definitie is vooral de laatste toevoeging belangrijk: terroristen (althans de meeste – cf. infra) hebben een publiek nodig; hun daden zijn erop gericht een bepaald effect te sorteren bij de publieke opinie.

Een andere definitie die ik hier wil meegeven, is die van Rex Hudson, een onderzoeker in het domein van het terrorisme. Hij omschrijft terroristische daden als “the calculated use of unexpected, shocking and unlawful violence against non-combatants (including, in addition to civilians, off-duty military and security personnel in peaceful situations) and other symbolic targets perpetrated by (a) clandestine member(s) of a subnational group or (a) clandestine agent(s) for the psychological purpose of publicizing a political or religious cause and/or intimidating or coercing (a) government(s) or civilian population into accepting demands on the behalf of the cause” (Hudson, 1999, p. 16). Deze definitie is, wat mij betreft, in die zin interessant dat zij ruim is zonder vaag te zijn, d.w.z. Hudson neemt zowel politieke als religieuze motieven in beschouwing, en beperkt terrorisme ook niet tot aanslagen op mensen; “symbolic targets” kan ook slaan op infrastructuur. Daarnaast sluit hij het “statelijke” terrorisme uit en raakt hij met zijn “noncombatants” eigenlijk de kern van wat terrorisme is: het viseren van onschuldige burgers. Dit noemt men in de literatuur ook wel de “terroristische omweg”. De directe doelwitten van geweld zijn bij terrorisme veelal niet de hoofddoelwitten. De hoofddoelwitten zijn – afhankelijk van het karakter van het incident – politieke en bestuurlijke besluitvormers, de militaire en economische elite, ... De terroristen proberen door het beïnvloeden van de publieke opinie, veelal met behulp van de massamedia, de hoofddoelwitten te bewegen tot het inwilligen van eisen (Muller, 2001, p. 26). En ook dit laatste aspect, het belang van de media om een bepaald effect te bereiken bij de publieke opinie, wordt door Hudson vermeld in zijn definitie.

De Nederlandse onderzoekers Schmid en Jongman analyseerden 109 definities van terrorisme. Uit hun onderzoek bleek dat de volgende elementen in die definities het meeste voorkwamen: geweld (in 83% van de definities); politiek (65%); angst, terreur (51%); bedreiging (47%); psychologische effecten en geanticiperde reacties (41%); discrepantie tussen de doelwitten en de slachtoffers (37%); intentionele, geplande, systematische, georganiseerde actie (32%); strijdmethode, strategie, tactiek (30%). Op basis van dit onderzoek schoven de auteurs hun eigen definitie naar voren: “Terrorisme is een angstaanjagende methode van herhaalde gewelddadige actie, die wordt toegepast door semi-clandestiene, individuele, groeps- of staatsactoren, om sterk persoonlijke, criminele of politieke

redenen, waarbij – in tegenstelling tot moordaanslagen – de directe doelwitten van geweld niet de hoofddoelwitten zijn. De directe menselijke slachtoffers zijn in het algemeen per toeval uitgekozen (opportuïteitsdoelwitten) of duidelijk geselecteerd uit een populatie (representatieve of symbolische doelwitten) en dienen als overbrengers van een boodschap. Dreigings- en op geweld gebaseerde communicatieprocessen tussen terroristische organisatie, (in gevaar gebrachte) slachtoffers, en de hoofddoelwitten worden gebruikt om het hoofddoelwit (toeschouwers) te manipuleren, en het te veranderen in een doelwit van terreur, een doelwit van eisen of een doelwit van aandacht, afhankelijk van het feit of gestreefd wordt naar intimidatie, dwang of propaganda.” (Schmid en Jongman, 1988, p. 10). Dit moet zowat de ruimste definitie zijn die in omloop is; de auteurs hebben blijkbaar alle elementen die ze in andere definities hebben gevonden, in hun versie willen opnemen. De definitie is opgesteld in 1988: in die tijd was nog maar nauwelijks sprake van religieus gemotiveerd terrorisme. De auteurs vermelden het dan ook niet; tenzij we het zouden klasseren onder “sterk persoonlijke redenen”.

4. Onderscheidende karakteristieken

We kunnen misschien geen algemeen aanvaarde definitie opstellen, maar we kunnen wel die elementen identificeren, die terrorisme maken tot wat het is. Paul Pillar, gewezen hoofd van de cel contraterorisme van de CIA, ziet vier sleutelcriteria die volgens hem terrorisme van andere gewelddaden onderscheidt:

- het is bewust vooraf gepland, en dus geen impulsieve daad van woede;
- het is politiek en niet crimineel van aard; het doel is dus niet, zoals bijvoorbeeld het geweld van de maffia, geld binnen te halen, maar de politieke orde te veranderen;
- het is gericht tegen burgers, en dus niet tegen militaire doelwitten of gevechtsklare soldaten;
- het wordt uitgevoerd door individuen of groepen die buiten het staatsbestel vallen, dus niet door bijvoorbeeld het reguliere leger van een staat.

Pillar zit hiermee op de lijn van de meeste auteurs die het terrorisme bestuderen. Impulsief geweld is per definitie onvoorbereid en ongeorganiseerd, en dus veelal niet het werk van goed gestructureerde groeperingen maar van enkelingen of hoogstens van een kleine groep. Door het feit dat het impulsief, als een reactie op een frustratie bijvoorbeeld, gebeurt, zit er ook geen strategie achter of dient het ook niet een bepaald doel. In die zin valt het buiten het onderzoeksdomein van het terrorisme.

Bepaalde acties van nietsontziende bendes misdadigers kunnen uiterlijk belangrijke tekenen van overeenkomst vertonen met terroristische acties. Het motief van misdadigers is echter meestal het directe, persoonlijke (geld)gewin, en niet in eerste instantie het veranderen van de politieke en/of sociale orde, hoewel dat natuurlijk wel een secundair effect van hun actie kan zijn. Het motief is dan ook soms de waterscheiding tussen terrorisme en zwaar banditisme. Nochtans is het onderscheid niet altijd duidelijk. Sommige groepen hanteren namelijk een ideologie, die eigenlijk niets meer is dan een sympathieke dekmantel voor hun in se op zelfverrijking gerichte acties. Anderzijds zijn er talrijke

terroristische groeperingen, die hun activiteiten financieren met de opbrengst van hun criminele nevenactiviteiten. Zo verdient Osama Bin Laden naar verluidt een aardige cent bij met de handel in heroïne (Buijs, 2002, p. 27).

De twee laatste karakteriseringën zijn, me dunkt, meer een kwestie van afspraak. De derde is nochtans een heel belangrijke én tezelfdertijd controversiële, en gaat over de reeds vernoemde “terroristische omweg”. Pillar schrijft zich ermee in in de traditie van de just war, een westerse doctrine over wanneer en hoe een oorlog mag worden gevoerd. De just war maakt het onderscheid tussen legitieme en niet-legitieme doelwitten van geweld. Eenvoudig gezegd komt het erop neer dat militairen wel, en burgers geen doelwitten mogen zijn. Aanslagen op militairen gelden voor Pillar dus niet als terroristische daden, maar als politiek geweld, acties van vrijheidsstrijders of guerrillero’s. Dit is natuurlijk een erg controversieel punt. Dit impliceert namelijk dat de meeste acties van bijvoorbeeld het Noord-Ierse IRA (Irish Republican Army), de Baskische ETA (Euskadi ta Askatasuna) en het Koerdische PKK (Parte Krikaranc Kordesian/Partia Karkaris Kurdistan), niet als terrorisme kunnen worden geclassificeerd, in zoverre zij gericht zijn tegen militaire doelwitten. Toch wil ik mij ook aansluiten bij diegenen die hier de grens tussen terrorisme en ander politiek geweld trekken. Een van de beste argumenten daarvoor geeft de Canadese psycholoog Albert Bandura. Het onderscheid tussen terrorisme en politiek geweld, zo stelt hij, zit in het begrip zelf: terreur. Terrorisme veroorzaakt angst bij het grote publiek. Die angst wordt ingegeven door het besef dat de terrorist onvoorspelbaar en blind geweld gebruikt, dat om het even wie kan treffen. De slachtoffers van de terrorist zijn eigenlijk volkomen toevallig, wat een veralgemeend gevoel van kwetsbaarheid tot gevolg heeft. Het verschil met aanslagen of geweld dat gericht is tegen specifieke personen, die in zekere zin de geïsoleerde vijand personifiëren of symboliseren, is duidelijk: deze vorm van geweld zal allicht de betrokkenen zelf schrik aanjagen, maar niet hetzelfde effect hebben op het brede publiek, omdat dit weet dat het in principe niet tot de mogelijke slachtoffers behoort. Daarnaast is het ook zo, dat geweld tegen gehate gezagsdragers op relatief meer begrip kan rekenen van het publiek dan geweld gericht tegen totaal onschuldige burgers. Het is die onvoorspelbaarheid, het besef dat om het even wie slachtoffer kan worden, die zo angstaanjagend werkt bij het brede publiek. (Bandura, 1998, p. 171).

Met het laatste kenmerk sluit Pillar het zogenaamde “staatsterrorisme” uit. Ook staten kunnen terroristische daden uitvoeren hetzij tegen hun eigen burgers, hetzij tegen andere staten of hun onderdanen. (Denken we in dat laatste geval bijvoorbeeld aan de aanslag door twee Libische geheim agenten op de Pan Am Boeing die in december 1988 is neergestort op het Schotse plaatsje Lockerbie). De meeste auteurs willen echter geen van beide gevallen als gewoon terrorisme beschouwen. In het eerste geval – geweld tegen eigen onderdanen - lijkt het alleenrecht van de staat op het gebruik van geweld de reden te zijn. In het tweede geval ligt de reden elders. Staatsterrorisme kan dan wel alle uiterlijke kenmerken van regulier terrorisme vertonen, qua *studieobject* is het natuurlijk iets totaal anders. Wat geldt voor (vele) terroristische groepen op vlak van motieven, structurering, recrutering van leden, ideologische brainwashing, enz. geldt natuurlijk niet voor terrorisme dat gestuurd wordt door een staat die daarvoor simpelweg haar “ambtenarenapparaat” in de ruime zin van het woord, kan inzetten. Daarom dat verschillende auteurs, onder andere van Leeuwen (2001) deze vorm van terreur uitsluiten, om het begrip “terrorisme” niet onhanteerbaar te rekken. Dit belet trouwens niet dat staten kunnen optreden als sponsors van terroristische groeperingen, of, omgekeerd, dat terroristische

groepen staten kunnen bijspringen. Zo zou Sudan in de jaren negentig hulp gekregen hebben van Al-Qaeda in de strijd tegen het christelijk-animistische zuiden.

5. De rol van de media

Terrorisme is theater, luidens een bekende boutade. Terroristen willen met hun acties een publiek bereiken, en hebben daarvoor de media nodig. Het effect dat ze willen sorteren bij de publieke opinie is dubbel, waarbij beiden in een delicate balans ten opzichte van mekaar staan. Enerzijds moeten hun acties dermate spectaculair, verrassend, schokkend, etc. zijn dat ze angst en paniek veroorzaken bij het brede publiek, de tegenstander demoraliseren en de aandacht trekken van zoveel mogelijk mensen op hun zaak; anderzijds is het (althans bij de meeste terroristen – cf. infra) ook de bedoeling om een zekere sympathie los te weken bij de publieke opinie. De terrorist moet dus vermijden dat zijn actie alleen angst, afgrijzen en afschuw opwekt bij het publiek, bijvoorbeeld door het hoge aantal onschuldige slachtoffers, de gebruikte methode, etc.. Dit zou alleen tot effect hebben dat niet alleen buitenstaanders, maar ook leden van de eigen achterban vervreemden van de zaak. De terrorist heeft dus de media nodig om zijn acties brede bekendheid te geven, maar ook om ze op te eisen, toe te lichten en eventueel via dit kanaal ook in onderhandeling te treden met de tegenpartij, tenminste indien hij min of meer concrete en realiseerbare eisen heeft.

Om dat delicate evenwicht te bereiken moet een terroristische groep uiterst zorgvuldig haar doelwitten kiezen, acties plannen en de voor- en nadelen ervan tegen mekaar afwegen. Dit kan leiden tot stevige discussies binnen de groep, en in sommige gevallen zelfs tot afscheuringen. Om die reden ging men er tot voor een paar jaar ook van uit, dat terroristen niet snel naar massavernietigingwapens zouden grijpen. De publieke opinie heeft, zou men kunnen stellen, steeds gewerkt als een soort van rem op de gebruikte methodes.

6. Een typologie van terrorisme

Er zijn natuurlijk verschillende uitingsvormen van terrorisme. Wetenschappers hebben gepoogd deze in categorieën in te delen. Men zou natuurlijk verschillende soorten criteria (bijvoorbeeld grootte, gebruikte middelen, geografische criteria, etc..) kunnen gebruiken om deze indeling door te voeren, maar de interessantste en meest gebruikte is die op basis van de ideologische achtergrond/motivatie. Deze manier van indelen is in die zin interessant, dat de denkwijzen van groepen binnen één categorie onderling meer gemeenschappelijk hebben dan met groepen uit een andere categorie, hoewel het ook zo is dat verschillende groepen niet netjes binnen één categorie passen.

Het zal weinig verbazing wekken dat ook hier niet één onomstreden model bestaat; er zijn echter vier categorieën die vaak terugkomen in de verschillende typologieën. De *nationalistische* of *separatistische* bewegingen zoeken politiek zelfbeschikkingsrecht af te dwingen. Voorbeelden hiervan zijn de ETA of de PKK. *Ideologisch* gemotiveerde groepen proberen de maatschappij te veranderen naar hun eigen (vaak extreem-linkse of –rechtse) inzichten. Onze eigen CCC kan hier als voorbeeld gelden. *Religieus* gemotiveerde terroristen plegen terreurdaden in de naam van een religie.

Exemplarisch voor deze categorie zijn Hamas en Al-Qaeda. Tenslotte zijn er de *één thema-groepen* (single-issue groups); dit zijn groepen die zich tegen één bepaalde praktijk of beleid richten. Het vrij recente fenomeen van de ecologische terroristen, zoals het Animal Liberation Front, kan tot deze categorie worden gerekend.

7. Het hedendaagse, catastrofale terrorisme

Sinds het laatste decennium van de vorige eeuw zijn wetenschappers er van overtuigd geraakt, dat een nieuwsoortig terrorisme de kop heeft opgestoken; het katastrofaal terrorisme. De wereld werd namelijk geconfronteerd met een aantal spectaculaire terroristische acties, die in menig opzicht van het voordien gekende “klassieke” terrorisme verschilden (van Leeuwen, 1999, p. 597).

In 1993 ontplofte een bom in het World Trade Center in New York, waarbij zes doden en honderden gewonden vielen. De aanslag werd opgeëist door het Liberation Army Fifth Battalion, een radicaal-islamitische groepering. Bij hun arrestatie verklaarden de daders dat ze 70 à 100.000 slachtoffers hadden willen maken, maar een fout bij de uitvoering van de aanslag dwarsboomde deze plannen. In maart 1995 pleegde de Japanse sekte Aum Shinrikyo in de ochtendspits een aanslag met zenuwgas in de metro van Tokyo. Er vielen twaalf doden. Vijfduizend mensen werden in lichtere of ernstiger mate door het gas bevangen. In 1998 werden, quasi op hetzelfde ogenblik, aanslagen gepleegd op de Amerikaanse ambassades in Nairobi en Dar-es-Salaam. De balans: 700 doden en bijna 6000 gewonden. Beide aanslagen werden opgeëist door het “Islamitische Leger ter Bevrijding van de Heilige Plaatsen”. Het voorlopige hoogtepunt van het catastrofale terrorisme ligt nog vers in ieders geheugen: de aanslagen van 11 september 2001. Bijna drieduizend doden en nog veel meer gewonden. De aanslagen worden toegeschreven aan Al-Qaeda, het terreurnetwerk van de Saoedische miljardair Osama Bin Laden, hoewel hij de aanslagen nooit formeel heeft opgeëist. Ongeveer een jaar later, in oktober 2002, kostte een aanslag op een nachtclub in Bali het leven aan honderden vooral Australische toeristen. Hoewel de aanslag eveneens nooit werd opgeëist, wordt vermoed dat hij het werk is van een Indonesische cel van het netwerk van Bin Laden. Hetzelfde netwerk pleegde later nog kleinschaliger aanslagen, onder andere zoals de recente aanslagen in Saoedi-Arabië en Marokko.

Waarin onderscheidt het catastrofale terrorisme zich nu van het tot dan toe gekende terrorisme? Muller (2001, p. 31 e.v.) schetst het profiel van het nieuwe terrorisme. Het hedendaagse terrorisme hanteert uitermate vage doelstellingen en formuleert dientengevolge ook nauwelijks eisen; als ze dan toch worden geformuleerd, zijn ze volstrekt onrealistisch. Het is dan ook niet goed mogelijk door een specifieke politiek de eisen van de nieuwe terroristen in te willigen. Daarnaast lijkt het zaaien van angst hun belangrijkste objectief te zijn, zo mogelijk wereldwijd. Bovendien lijkt het hedendaagse terrorisme erop uit te zijn, zoveel mogelijk slachtoffers te maken. Zij laten zich niets gelegen aan sympathie van de publieke opinie, en schrikken er niet voor terug, massavernietigingswapens in te zetten om hun doel te bereiken. Vandaar dat wetenschappers het bestempelen als “katastrofaal terrorisme” (“catastrophic terrorism”). Ook is het zo, dat dit catastrofale terrorisme zijn wortels vooral vindt in het religieus fundamentalisme, internationaal opereert en een eerder fluïde netwerk vormt. Klassieke terroristische organisaties hebben vaak een centrale leiding, maar opereren in kleine eenheden (cellen), om bij ontdekking de risico's van het oprollen van de hele organisatie zo klein

mogelijk te houden. Bij het nieuwe terrorisme is er geen sprake van een strak geleide organisatie waarbij vanuit één punt alle orders worden gegeven. Het gaat veeleer om een netwerk, waarbij verschillende kernen beslissingen kunnen nemen tot het uitvoeren van terreuracties. Door de opkomst van moderne communicatiemiddelen als mobiele telefonie en internet kunnen de cellen onderling en met de leiding op de achtergrond ook gemakkelijk van op afstand contact houden, en bij gelegenheid losse samenwerkingsverbanden aangaan. Dit verschijnsel van wisselende contacten en combinaties wordt in de literatuur een “all-channel” netwerk genoemd. Ook de financiering van het nieuwe terrorisme heeft een fluïde karakter, en het lijkt er steeds sterker op dat de internationale georganiseerde misdaad (drugsmokkel, vrouwenhandel, overvallen, etc..) voor een belangrijk deel van de inkomsten tekent.

Meer nog dan voor het klassieke terrorisme zijn de media van cruciaal belang voor het hedendaagse terrorisme. Hun doel is angst zaaien, zo breed mogelijk, en live-beelden van de aangerichte rampspoed zijn daartoe een uitstekend middel. Door de meedogenloze handelswijze, de vaagheid van de eisen en het diffuse, internationale karakter van dit nieuwe fenomeen, zal het duidelijk zijn dat de terrorismebestrijding voor een totaal nieuwe, formidabele uitdaging staat.

8. Zelfmoordterrorisme

Het fenomeen zelfmoordterrorisme kent de laatste twee decennia een toenemend succes. In februari 2000 telde Yoram Schweitzer, een onderzoeker op dit terrein, vijftien terroristische organisaties die zich van zelfmoordaanslagen bedienen, verspreid over twaalf landen, en samen verantwoordelijk voor 275 aanslagen de laatste twintig jaar (Schweitzer, 2000, p. 1).

Het verschijnsel is nieuw en ook weer niet. In dit verband worden vaak de aanslagen van de Assassijnen vermeld, maar hun acties kunnen niet als zelfmoordaanslagen worden beschouwd in de strikte zin van het woord.

Schweitzer definieert een moderne zelfmoordaanslag als “...a violent, politically motivated attack, carried out in a deliberate state of awareness by a person who blows himself up together with his chosen target. The pre-meditated certain death of the perpetrator is the pre-condition for the success of the attack” (2001, p. 1). Helemaal tevreden stemt deze definitie mij niet; Schweitzer neemt namelijk alleen politiek gemotiveerde aanslagen op in zijn definitie, en zoals we verder zullen zien gebeuren veel van deze acties in een religieuze context. Schweitzer lijkt daarbij aan te sluiten bij de opvatting dat religieus terrorisme uiteindelijk altijd politieke doeleinden nastreeft. De definitie is echter wel belangrijk omdat ze het belang benadrukt van de dood van de uitvoerder: deze is een noodzakelijke voorwaarde voor het welslagen van de onderneming. Terroristische aanslagen die uitermate riskant zijn en waarbij de kans klein is dat de pleger ervan het er levend vanaf brengt, gelden desondanks niet als zelfmoordterrorisme; vandaar ook dat we de acties van de Assassijnen niet als dusdanig kunnen categoriseren.

Merari (1998, p. 195-196) wijst er nochtans op dat niet elke actie die de schijn geeft, een zelfmoordaanslag te zijn, dat daadwerkelijk ook is. Volgens hem zijn er ook jonge mensen die eigenlijk in de val worden gelokt: hen wordt verteld dat ze ergens een bepaalde springlading moeten plaatsen, maar zonder dat ze het beseffen worden ze van op afstand met springlading en al de lucht

ingeblazen, terwijl ze er zelf van uit waren gegaan dat ze de actie zouden overleven. Een ander mogelijk scenario zou zijn dat de dader wel degelijk van plan is zichzelf op te blazen, maar op het laatste moment terugkrabbelt. De uitsturende organisatie heeft echter voorzien in deze eventualiteit, en blaast haar strijder van op een afstand dan maar zelf op. Simon (2002, p. 310) maakt gewag van “zelfmoordterroristen” die gedrogeerd werden vooraleer ze op pad werden gestuurd. Merari vermeldt ook wel een aantal acties waarbij men zich gereede vragen kan stellen over het werkelijke karakter ervan; de voorbeelden die hij aanhaalt situeren zich echter allemaal in de beginperiode van de opkomst van het zelfmoordterrorisme. Daarmee wil ik niet suggereren dat dit soort bedrog niet meer voorkomt; wel is het zo dat het fenomeen van het zelfmoordterrorisme een zodanige vlucht heeft genomen, ja zelfs tot een “cultuur” (zie verder) is verworven, dat dit soort schijnzelfmoordacties in aantal toch niet opweegt tegen de “echte” zelfmoordaanslagen.

Het recente zelfmoordterrorisme begon zowat twintig jaar geleden met een spectaculaire aanslag. Op 23 oktober 1983 reden in Beiroet twee moslimextremisten in een vrachtwagen volgestouwd met explosieven de kazerne binnen van de aldaar gelegerde blauwhelmen en lieten de lading in de lucht vliegen. Zo benamen zij niet alleen zichzelf van het leven, maar namen ook 241 Amerikaanse en 58 Franse soldaten mee de dood in. De hele wereld keek ontzet toe: het was de eerste keer in de moderne geschiedenis dat terroristen zich bewust van het leven hadden benomen. Terroristen waren wel steeds bereid geweest grote risico's te lopen, maar meestal probeerden zij het er toch zelf levend van af te brengen, om nadien mee de vruchten te kunnen plukken van hun inspanningen.

De zelfmoordaanslag bleek echter een bijzonder efficiënt wapen te zijn. Binnen de zes maanden volgend op de aanslag hadden zowel de Amerikaanse als Franse regering hun troepen uit Libanon teruggetrokken. Van dan af werd het een steeds populairder en ook steeds meer gevreesd wapen in de handen van terroristen. De Tamil-tijgers op Sri Lanka begonnen vanaf 1987 volop van deze tactiek gebruik te maken, en maakten op deze manier honderden slachtoffers. Omstreeks diezelfde tijd ontstond in Palestina een soort van pre-suicidaal terrorisme, dat erin bestond dat individuele Palestijnen, gewapend met messen, Joodse burgers aanvielen en die verwonden of doodden, maar daarbij vaak ook zelf het leven lieten. In de jaren '90 van vorige eeuw gingen organisaties als Hamas en Hezbollah meer en meer gebruik maken van zelfmoordterroristen uitgerust met explosieven, en raakte het fenomeen ook goed ingeburgerd in Turks Koerdistan, Tsjetsjenië en nog een aantal andere plaatsen, met als voorlopig “orgelpunt” de zelfmoordaanslagen met vliegtuigen op de WTC-Torens in New York op 11 september 2001.

Waarom is een zelfmoordaanslag nu zoveel aantrekkelijker dan een “gewone” aanslag? Eerst en vooral is een zelfmoordaanslag een eenvoudige en goedkope aangelegenheid. Atran (2003) kleeft er zelfs een bedrag op: een Palestijnse zelfmoordaanslag kost niet meer dan 150 dollar. Er moet niet voorzien worden in ontsnappingsroutes of complexe reddingsoperaties. Meestal is er een hoog aantal slachtoffers en zware schade aan infrastructuur - tenminste als explosieven worden gebruikt - omdat de dader de exacte locatie, tijd en omstandigheden van zijn aanslag kan kiezen. Er bestaat ook geen risico dat de dader eventueel zal gevat worden en tijdens ondervraging of onder foltering, informatie zal prijsgeven die het voortbestaan van de organisatie in gevaar kan brengen. Tenslotte heeft een zelfmoordaanslag ook een geweldig effect op de publieke opinie: het werkt enorm demoraliserend op

de tegenstander, vanwege het idee dat men er, in tegenstelling tot “klassiek” terrorisme, machteloos tegenover staat (Sprinzak, 2001, p.1). Dit komt omdat men er steeds van uit is gegaan, dat de zelfmoordterrorist een grotendeels op eigen houtje opererend irrationeel denkend fanaticus is, die op geen enkele manier kan afgebracht worden van wat hij besloten heeft te doen. Dit strookt echter niet met de werkelijkheid. Een zelfmoordterrorist is bijna steeds niets meer dan een schakeltje (het laatste, zouden we ironisch kunnen stellen) in een hele organisatie, waarvan de leden hun eigen specialisatie hebben maar waarvan de meesten helemaal niet van plan zijn zichzelf voor de zaak op te blazen, en de “kaderleden” van de organisatie al helemaal niet.

Het idee dat zelfmoordaanslagen een exclusief religieus gemotiveerd fenomeen zijn, en dan vooral in de sfeer van de fundamentalistische islam, is een wijdverbreid misverstand. Zichzelf opofferen voor een “hoger doel” blijkt vooral een cultureel verschijnsel te zijn, voorkomend in die gemeenschappen waar het martelaarschap nog steeds status geniet (en de radicale islam is er daar uiteraard wel een van). De reeds hoger vermelde Tamil Tijgers kunnen hiervan als voorbeeld gelden: in de periode tussen 1987 en 2000 voerden zij niet minder dan 171 zelfmoordaanslagen uit, waarbij zij honderden doden (waaronder twee staatshoofden: de Indiase eerste minister Rajiv Gandhi in 1991 en de Srilankese president Ranasinghe Premadasa in 1993) en duizenden gewonden maakten. Toch hebben deze acties niets te maken met een overdreven geloofsijver, maar wel met de persoon van de charismatische doch brutale leider van de Tamil Tijgers, Velupillai Prabhakaran. Door zijn sterke persoonlijkheid en het creëren van extreme psychologische en politieke omstandigheden binnen een organisatie waarover hij de absolute controle had, slaagde hij erin, “seculiere” zelfmoordterroristen te vormen.

9. Wie bedient zich van het wapen van de zelfmoordaanslag?

Tot enkele jaren geleden was het niet zo moeilijk om een overzicht te geven van alle terreurbewegingen die zich van de tactiek van de zelfmoordaanslag bedienen. Zoals hoger reeds vermeld telde de Israëliische onderzoeker Yoram Schweitzer er, begin 2000, vijftien. Sinds het begin van de tweede Intifadah zijn er echter heel wat groepen bijgekomen. De meesten zijn actief in het Midden-Oosten maar ook in andere brandhaarden. In sommige gevallen gaat het om bekende, reeds lang gevestigde organisaties, zoals het Volksfront voor de Bevrijding van Palestina (Popular Front for the Liberation of Palestine – PFLP, geleid door George Habash), die op een gegeven moment de tactische voordelen van zelfmoordaanslagen gaan inzien. In andere gevallen betreft het nieuwe, voordien onbekende groepen, zoals die nu in Tsjetsjenië ontstaan. Het is momenteel dus erg moeilijk een exhaustief overzicht te geven van alle groepen die zich met dit soort terrorisme bezighouden.

De lijst die Schweitzer publiceert bevat vooral reeds lang gevestigde namen. Er zijn zowel seculiere als religieuze groepen bij. Ik vermeld hier alleen de bekendste. De koplopers wat betreft het aantal zelfmoordaanslagen zijn de Tamiltijgers op Sri Lanka (Tamil Eelam – LTTE) gevolgd door het Libanese Hezbollah (de Partij van God), de Palestijnse Hamas (ook wel de Islamic Resistance Movement genoemd) en de Koerdische PKK. Daarnaast vermeldt hij ook de (Egyptische) Islamitische Jihad, en de (eveneens Egyptische) Gamaya Islamiya (Islamitische Groep), de (Palestijnse)

Islamitische Jihad en tenslotte het internationale terreurnetwerk van Osama Bin Laden, Al-Qaeda. Op sommige van deze groepen kom ik verder nog terug.

HOOFDSTUK II: RELIGIEUS TERRORISME

1. Inleiding

Religieus terrorisme is niet nieuw, maar kent vooral de laatste jaren een steile opgang. Ik schets eerst de belangrijkste incidenties ervan, om vervolgens uitgebreid in te gaan op de verschillen tussen “gewoon” en religieus terrorisme. Beiden hebben een aantal zaken gemeenschappelijk, maar toch zijn er zeer fundamentele verschillen. De vraag die zich daarbij opdringt is, is religieus terrorisme niet gewoon politiek terrorisme maar dan onder een religieuze dekmantel? Vervolgens komt de merkwaardig nauwe relatie tussen religie en geweld aan bod. In eerste instantie associëren wij godsdienst niet met geweld en doodslag, maar zoals we zullen zien zijn beide hechter verbonden dan wij op het eerste gezicht zouden vermoeden. Aangezien religieus gemotiveerd terrorisme zijn verschoningsgrond vaak put uit een fundamentalistische interpretatie van een bepaalde religie, zal ik vervolgens enige toelichtingen geven bij het verschijnsel fundamentalisme: wat is het, hoe ontstaat het, waarom oefent het zo’n aantrekkingskracht uit en op wie, welke oplossingen schuift het naar voren.

2. Sterke opkomst van het fenomeen

Volgens Mark Juergensmeyer, een autoriteit op het vlak van religieus terrorisme, is er de laatste decennia een duidelijke toename in het aantal incidenten van religieus geweld. Als illustratie van deze stelling geldt bijvoorbeeld dat in 1980, op de door het Amerikaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken opgestelde lijst van gevaarlijkste internationale terroristische groeperingen, slechts één religieus geïnspireerde organisatie voorkwam; in 1998 was al meer dan de helft van de 30 groeperingen op deze lijst, van religieuze aard. Overigens dient hierbij te worden vermeld, dat het niet alleen om islamitische organisaties ging, maar ook om Joodse (bijv. Kach ofte de Jewish Defense League, de beweging van wijlen rabbi Meir Kahane) en Boeddhistische (bijv. de reeds genoemde Aum Shinrikyo – de “Sekte van de Hoogste Waarheid”). Tel daarbij, volgens Juergensmeyer, de in de Verenigde Staten vrij talrijke fundamentalistische christelijke groeperingen (die vooral binnen de V.S. zelf actief zijn, en daarom niet op de lijst van internationale groeperingen figureren, en zich bijvoorbeeld manifesteren middels aanslagen op abortusklinieken) en zijn stelling wordt voldoende onderstreept (2002, p. 2).

Religieus terrorisme is nochtans geen recent fenomeen; kijken we maar naar de reeds hoger vermelde “Thugs” en Assassijnen. Desondanks moeten we vaststellen dat verschillende definities van terrorisme er tot nu toe weinig rekening mee houden, al zal dit allicht snel veranderen. Dit heeft misschien te maken met het eerder periodieke karakter ervan. Religieus terrorisme is, althans in de grote openbaringsreligies (christendom, islam en judaïsme), vaak gelinkt aan Messianistische of millennialistische* (millennarian) visies. In deze visie kan de Messias (de “Gezalfde”, de “Heiland” in Judaïsme en Christendom, de “Mahdi” in de sjjiitische islam) Gods Wet of de bestaande morele en wettelijke beperkingen tijdelijk opzij schuiven om Gods bedoeling met de mensheid te verwezenlijken, de geschiedenis betekenis te geven of het Duizendjarige Rijk te realiseren (Rapport,

1982, p. xv). Die Messianistische verwachtingen duiken af en toe op, en zolang de religieuze tradities die deze visies mogelijk maken blijven bestaan, zal een uitbarsting van religieuze terreur altijd mogelijk zijn.

3. Wat onderscheidt religieus van politiek terrorisme?

Juergensmeyer (2000, 2002) ziet alvast enkele belangrijke verschillen tussen religieus en ander terrorisme.

Religieuze terroristen rechtvaardigen hun daden door te verwijzen naar een soort van hogere moraal. Dit biedt een aantal onmiskenbare voordelen. Door een tijdelijke, sociale strijd te kaderen binnen een Goddelijk mandaat, verzekert een partij zich van een rechtvaardigingsgrond voor het gebruik van excessief geweld. De door seculiere autoriteiten aan het gebruik van geweld opgelegde aardse beperkingen worden op die manier overstegen. De erkenning van de geldigheid van de strijd wordt niet verkregen van een aardse, maar van een goddelijke autoriteit.

Daarnaast worden in de zeer wereldse, laag-bij-de-grondse aangelegenheid die terroristische daden toch zijn, vaak de in religie zeer vertrouwde beelden van kosmische strijd en verandering gebruikt (Juergensmeyer, 2002, p. 4). Op dit “hogere plan” hebben religieus en “gewoon” politiek of revolutionair terrorisme dan ook heel wat gemeenschappelijk: “...many radical revolutionary cults have views of the world that retain elements of the Messianic vision. In both faiths, all existing moral and legal rules will be supplanted. Human nature will be transformed, paving the way for a higher condition of moral existence where oppression, inequality, and even the state (as we know it) disappears. Finally, in both political and religious groups we often find the belief that the road to Paradise runs directly through Hell.” (Rapoport, 1982, pp. xv – xvi). Die groepen gaan dan over tot terreur, wanneer ze geloven dat de mogelijkheid tot het realiseren van het Aards Paradijs zeer nabij is.

* We zouden beide visies kunnen samenvatten onder de noemer van het apocalypticisme. Apocalypticisme is een visie op de wereld, die niet alleen in religieuze maar ook in sociaal-politieke ideologieën (zoals bijvoorbeeld het marxisme) opduikt. In het apocalyptische wereldbeeld wordt de geschiedenis gezien als een eenrichtingsproces, gemarkeerd door duidelijk afgebakende “mijlpalen”. Het religieuze apocalypticisme gelooft in een plotse, dramatische en cataclysmische interventie van God in de loop van de Geschiedenis. Alle mensen zullen daarbij worden geoordeeld, maar alleen de uitverkorenen zullen worden gered, en eventueel samen met God regeren over Hemel en Aarde. Deze periode wordt vaak de “Eindtijd” genoemd, of ook wel het Duizendjarige Rijk, vandaar de term millennialisme. Bewegingen die geloven dat de Goddelijke interventie gepersonifieerd zal worden door een Messias, noemt men Messianistische bewegingen. Het gevaarlijke van deze bewegingen schuilt hierin, dat de aanhangers ervan vast geloven, dat ze de geschiedenis een handje moeten helpen en de eindstrijd alvast in gang zetten. Momenten zoals de recente millenniumwende zijn in dat opzicht heel geschikt. Nochtans geldt dit minder voor islamitische terreurgroepen – voor de moslims heeft het westerse jaar 2000 geen speciale betekenis, hoewel er vanuit tactisch oogpunt misschien wel een belangrijke slag had kunnen geslagen worden – dan voor bijvoorbeeld voor bepaalde christelijke groepen (Shahar, 1999, p. 1). Niet alle apocalyptische bewegingen geloven echter dat ze actief moeten ingrijpen in de loop van de geschiedenis. Er zijn er ook die het Einde der Tijden passief afwachten. Deze bewegingen noemt men “quietistisch” (Buijs, 2002, p. 59).

De weg ernaartoe loopt echter onvermijdelijk doorheen een reeks catastrofes van bijbelse proporties.

Door hun aardse strijd te identificeren met een kosmische clash tussen Goed en Kwaad, die eventueel al sinds het prille begin der tijden aan de gang is, verandert ook het tijdsperspectief. Waar een politieke terrorist vaak hoopt nog tijdens zijn leven de vruchten van zijn inspanningen te plukken, ziet een religieuze terrorist dat volledig anders. De strijd duurt al generaties lang, en kan eventueel nog generaties lang doorgaan. Deze houding vinden we zelfs terug bij sommige religieus-nationalistische groepen zoals Hamas in Palestina. Juergensmeyer (2002, p. 3) citeert in dat verband de politieke leider van Hamas, dr. Abdul Aziz Rantisi. Gewezen op het feit dat de zelfmoordaanslagen het Israëliëse leger misschien wel kunnen demoraliseren maar nooit militair verslaan, repliceert deze, dat wat hem betreft de goddelijke strijd nog generaties lang kan doorgaan, maar dat de uiteindelijke overwinning verzekerd is. Het religieuze terrorisme streeft dus niet naar een onmiddellijke aardse verzilvering van haar inspanningen; de dappere strijder voor Gods zaak wacht sowieso een passende beloning in het Hiernamaals.

Het feit dat de gevoerde strijd, en de doelstellingen, een goddelijk karakter kennen, heeft ook andere implicaties: compromissen sluiten of onderhandelen met de vijand (die uiteraard ook gedemoniseerd wordt, maar daarin verschilt het religieuze terrorisme niet per sé van de politieke variant) is niet mogelijk en zelfs niet wenselijk, daar dit afbreuk zou doen aan Gods eigen project. Het heeft uiteindelijk zelfs repercussies op de uitvoering van de terreurdaad: religieuze terroristen voeren hun daden vaak met welhaast rituele intensiteit uit. Daarenboven lijdt het geen twijfel, dat de uiteindelijke overwinning een zekerheid is; het is namelijk Gods strijd en geen ordinair werelds conflict.

Een ander belangrijk verschil tussen religieus en politiek gemotiveerde terroristen is dat de eersten eigenlijk nog minder beperkingen kennen dan de laatsten. Zoals ik hoger reeds uitlegde, heeft terrorisme een publiek nodig, in eerste instantie om de aandacht te trekken op haar zaak maar ook om in zekere mate sympathie of morele steun te verwerven bij een deel van de publieke opinie. Om die reden willen politieke terroristen in de regel vermijden dat bij hun acties al te veel slachtoffers vallen. Dit zou de publieke opinie namelijk compleet vervreemden van hun zaak en een keiharde reactie van de overheid uitlokken. Zij zullen dus niet snel naar massavernietigingswapens grijpen. Religieuze terroristen kennen deze beperkingen niet. Zij staan volledig anders tegenover geweld (hun ideale wereld kan zich niet anders realiseren dan doorheen een reeks cataclysmen), en zijn er vaak juist wel op uit, volledig conform hun manicheïstisch* wereldbeeld, zoveel mogelijk slachtoffers te maken in het kamp van de “vijand”. Religieuze terroristen hebben de media wel nodig – zij willen hun oorlogsboodschap zo ruim mogelijk verspreid zien – maar laten zich absoluut niets gelegen aan eventuele sympathie van de buitenwereld. Wat de publieke opinie over hun acties denkt laat hen koud.

* Dit is een in de literatuur omtrent terrorisme vaak voorkomende term, die wijst op een duaal wereldbeeld, een wereld van Goeden en Kwaden. De term gaat terug op de opvattingen van de Manicheeërs, die elk conflict zagen als een strijd tussen het puur Goede en het puur Kwade (Lewis, 1990, p. 3)

Om die reden zullen zij vaak – in tegenstelling tot “gewone” terroristen – de verantwoordelijkheid voor hun acties *niet* opeisen: zij stellen zich ermee tevreden het bereikte resultaat (de vijand is een geweldige slag toegebracht) in besloten kring te “vieren”. Een actie opeisen staat voor hen gelijk met vragen om vergelding.

Een laatste belangrijk verschil is de doelstelling. De politieke terrorist voert zijn acties uit met de bedoeling een welomschreven doel te bereiken. Ook sommige religieuze terroristen hebben een bepaalde doelstelling voor ogen, vooral wanneer het religieus-nationalistische groepen betreft (zie verder). Andere groepen blijven (bewust) erg vaag over hun bedoelingen, of schuiven dermate megalomane doelstellingen naar voren, dat ze eenvoudigweg niet gerealiseerd kunnen worden. Vaak volstaan ze er eenvoudigweg mee, de vreselijkste daden te rechtvaardigen in de naam van God (Hudson, 1999, p. 10). Al-Qaeda bijvoorbeeld, allicht 's werelds meest bekende terreurnetwerk, heeft tot nu toe nooit scherp geformuleerd waar het eigenlijk voor staat. Het is er dergelijke groep vaak zelfs niet om te doen, als winnaar uit de oorlog naar voren te treden, maar eerder de publieke opinie ervan te overtuigen dat de oorlog een realiteit is – dergelijke groepen zijn er vaak van overtuigd dat de mythische oorlogen zoals ze in alle grote religies voorkomen, heden ten dage nog steeds gevoerd worden - en de staat van oorlog te laten voortduren. Het in staat van oorlog verkeren brengt namelijk bepaalde voordelen met zich mee: “...acts of religious terrorism are largely devices for symbolic empowerment in wars that cannot be won and for goals that cannot be achieved. The very absence of thought about what the activists would do if they were victorious is sufficient indication that they did not expect to win, nor perhaps even want to do so” (Juergensmeyer, 2002, p. 7).

4. Heeft religieus terrorisme niet steeds gewoon politieke bedoelingen?

De vraag of religieus terrorisme uiteindelijk niet steeds meer aardse, politieke doelstellingen nastreeft, is niet zo eenvoudig te beantwoorden. Er zijn in de sociale wetenschappen verschillende auteurs die de overtuiging zijn toegedaan, dat religieus radicalisme een ideologie is die eigenlijk meer een uitdrukking is van politieke en/of sociaal-economische noden (o.a. Hobsbawm, 1959, geciteerd in Buijs, 2002, p. 51). De reden waarom deze noden religieus vertaald worden, is omdat religieuze begrippen het meest aangewezen zijn om de wensen en de belangen van de bevolking te verwoorden. De kern van de beweging is sociaal-economisch, maar een politieke terminologie is nog niet ontwikkeld, of de bevolking is nog niet politiek bewust, en dus wordt teruggegrepen naar religieuze begrippen, die door iedereen begrepen worden.

Andere onderzoekers verzetten zich met klem tegen deze houding. Zij menen dat er wel degelijk bewegingen zijn die minstens gedeeltelijk of geheel religieus gemotiveerd zijn, maar dat on gepaste schroom, gebrek aan moed of overschot aan politieke correctheid sommige onderzoekers belet man en paard te noemen, bang als ze zijn om de gelovigen te beledigen. De Italiaanse onderzoeker Introvigne (2003) bijvoorbeeld, vecht deze houding aan, met het argument dat de sociale wetenschapper zich niet mag laten leiden door dergelijke overwegingen, maar alleen door het streven naar wetenschappelijke correctheid.

Zoals hierboven reeds gesteld, heeft religie als conflictgrond of motief tot terreur ongetwijfeld aan belang gewonnen. Daarbij dringt zich meteen wel de vaststelling op, dat in verschillende van die recente op het eerste gezicht religieuze conflicten, religie nauw verweven is met nationalisme. In die gevallen spreken we van religieus nationalisme; een beweging waar godsdienstige en politieke ideologie samen ijveren voor het bereiken van een politieke doelstelling (waaronder vaak het omverwerpen van de seculiere staat en het creëren van een op religieuze beginselen gefundeerde samenleving). Voorbeelden van dergelijk religieus nationalisme zijn bijvoorbeeld het Islamitisch Heilsfront in Algerije, de militante Sikhs in India, de moslimrebellens in Kashmir of Hamas in Palestina, dat er op uit is een moslimstaat, gebaseerd op de islamitische wet, te vestigen. In dat soort situaties zouden we kunnen stellen dat politiek “vergodsdienstigd” is, eerder dan dat de godsdienst gepolitiseerd is: een in se werelds conflict wordt naar een hoger, goddelijk plan getild. (Juergensmeyer, 2002, p.3) Vanuit islamitisch perspectief is deze “vergodsdienstiging” van wereldse conflicten natuurlijk bijzonder interessant, vanwege het potentieel mobiliserende effect van het jihad-concept.

Nochtans mogen we zeker niet stellen dat religie nooit meer is dan een schaamlapje voor het bereiken van politieke doelstellingen. Er zijn wel degelijk terroristische bewegingen waar de cultureel-religieuze strijdpunten centraal staan. De hedendaagse radicale religieuze bewegingen zijn geen vermomde politieke bewegingen, maar zijn op zijn minst ten dele waarachtig religieus van karakter. Ze moeten in eerste instantie gezien worden als een moderne herleving van religie in confrontatie met een moderne wereld waarin godsdienst naar de maatschappelijke zijlijn is gedrukt door zowel de religieuze leiders als de seculiere staat en maatschappij (Buijs, 2002, p. 52). Als voorbeeld hiervan kan trouwens het hedendaagse, katastrofale terrorisme gelden; zoals hoger reeds vermeld kenmerkt dit zich door een gebrek aan politieke eisen, en heeft het vaak ook geen echte doelstellingen, of die zijn volstrekt megalomaan en utopisch.

Toch speelt er in de vorm van oorlogsvoering die de moderne terroristen bedrijven, ook steeds een symbolisch machtsaspect mee; de “symbolic empowerment” waar Juergensmeyer het in hoger vermeld citaat over had. Wat word daarmee bedoeld? Het zich in staat van oorlog bevinden biedt niet alleen een morele rechtvaardiging voor het gebruik van geweld (men moet zich toch verdedigen tegen de vijand), maar is ook het kader waarbinnen geweld mag worden gebruikt, en geweld verschaft een bepaalde macht. Groeperingen van religieuze terroristen zoals Al-Qaeda doen er dan ook alles aan om hun “oorlogsvisie” aan de internationale publieke opinie op te dringen, en slagen daar nog vrij goed in ook. De vliegtuigen die zich op elf september 2001 in de WTC-Torens in New York boorden brachten de boodschap van oorlog direct tot in de huiskamer van de “vijand”. De oorlog werd een gruwelijke realiteit, waaraan – door de overweldigende media-aandacht - bijna niemand kon ontsnappen en die ook niemand onberoerd liet. De zware vergeldingsmaatregelen die vervolgens door de Amerikaanse regering werden genomen ten aanzien van de vermoedelijke daders van deze spectaculaire acties, zullen door Osama Bin Laden en aanhangers in eerste instantie zeker op gejuich zijn onthaald, omdat ze een bewijs zijn van de stelling van de terroristen dat de vijand een monster is, en ook omdat ze ten opzichte van de achterban een bewijs zijn van de realiteit van de ultieme oorlog, waarvan zij steeds beweerd hebben dat hij in het geheim werd gevoerd.

Door het aanwenden van massief geweld (zeker als het gericht is tegen de symbolen van de staat, zoals in het geval van Al-Qaeda) plaatst de religieuze terrorist zich op gelijke hoogte als de staat die hij uitdaagt. Terreur wordt een politiek statement, dat een enorme weerklank vindt bij de massa's. Zelfs een kleine demonstratie van geweld geeft de anders machteloze massa's een enorme symbolische macht, en maakt hen bewust van hun potentieel. Terrorisme wordt een assertieve uiting van de grieven van een anders machteloze groep.

Terrorisme, vooral als het beschouwd wordt als een oorlogshandeling, verschaft ook een identiteit. Leven in staat van oorlog betekent weten wie de bondgenoten zijn, wie de vijand is en waarom hij bestreden wordt, en tegen welke prijs. Er zit ook een aspect van hoop aan vast: strijd impliceert altijd dat er vooruitzichten zijn op een eventuele overwinning.

5. De innige relatie tussen religie en geweld

Verreweg de meeste religies zijn in principe niet-gewelddadig en verbieden het doden van medemensen, behalve misschien als straf of uit zelfbescherming. Toch zijn religie en geweld op een merkwaardige manier erg nauw verbonden. De symboliek en de mythologie van de meeste grote religies (het Boeddhisme niet te na gesproken) zijn vervuld van gewelddadige beelden. Het ritueel offeren van dieren bijvoorbeeld is een van de oudste religieuze praktijken. Juergensmeyer (2001, p. 179 e.v.) probeert deze merkwaardige symbiose te verklaren. Religie is een poging om orde te scheppen in chaos, zo stelt hij, en chaos is inherent gewelddadig, dus is het begrijpelijk dat het gevaarlijke, wanordelijke karakter van het dagelijkse leven weergegeven wordt in religieuze beelden. Religie houdt wel steeds de belofte in van een overwinning op de chaos; het geweld dat in de religie wordt gebruikt of afgebeeld, is dan ook meestal in afgezwakte vorm. Het gaat namelijk om geweld dat overwonnen is door religie. De vraag is wel hoe dit gesymboliseerde geweld zich verhoudt tot reëel geweld. Men zou kunnen veronderstellen dat dit symbolische geweld echt geweld kan voorkomen, doordat het gevoelens van agressie kanaliseert in rituelen. In de praktijk blijkt dit echter vaak niet het geval: religieus geweld is maar al te dikwijls schrikwekkend reëel.

Religie heeft dus geweld nodig, maar het omgekeerde geldt nog meer. Religie wordt heel vaak misbruikt door lieden met gewelddadige neigingen. Het is misschien te eenvoudig om te stellen dat religie altijd misbruikt wordt wanneer we te maken hebben met religieus geweld, maar in een aanzienlijk aantal gevallen gaat deze stelling zeker op. De reden waarom mensen die op een zeker moment in een bepaald conflict verwickeld zijn, beroep gaan doen op religie, heb ik hoger reeds besproken. Maar hoewel de bereidheid van politieke actoren groot is om religie voor hun zaak te exploiteren, volstaat dat op zich niet om religieus geweld te laten uitbarsten. De vraag die zich daarbij opdringt is: welke religies lenen zich meer dan andere tot geweld en waarom? Welke kenmerken van een religie geven gemakkelijk aanleiding tot geweld?

Juergensmeyer (2001, p. 185 e.v.) vond vijf ideeën die, wanneer ze in een bepaalde religie aanwezig zijn, kunnen leiden tot geweld. Zijn theorie is erg interessant, maar blijft op bepaalde punten enigszins te weinig uitgewerkt.

Zoals hoger reeds gesteld kent elke religie gewelddadige beelden en symbolen, en ook mythes en epische verhalen over de strijd tussen Goed en Kwaad. Wanneer nu de volgelingen van een bepaalde religie geloven dat deze strijd werkelijk kan plaats hebben op aarde; meer nog, dat hij werkelijk op een bepaald moment op een bepaalde plaats *heeft* plaatsgevonden, dan stijgt de kans dat ze hun conflict zullen identificeren met de kosmische strijd tussen Goed en Kwaad, met alle gevolgen van dien.

Een tweede kritieke factor heeft betrekking op de internalisatie van het kosmische conflict. Wanneer een gelovige ervan overtuigd is dat de kosmische strijd ook een strijd is tussen goed en kwaad in de ziel van de mens zelf, dan kan dat eveneens aanleiding geven tot religieus geweld. Hoe dat precies gebeurt wordt door Juergensmeyer slechts summier uitgelegd; wel stelt hij dat wanneer het eerste en het tweede idee tegelijk aanwezig zijn in een religie, de “ontvlambaarheid” ervan toeneemt.

De derde kritieke opvatting is dat de kosmische strijd niet is opgehouden in een nevelig verleden, maar nog steeds verdergaat in het heden. Sommige religieuze leiders zullen de scepsis van hun volgelingen met betrekking tot dit punt omzeilen door te stellen dat, indien dit niet meteen duidelijk is, dit alleen een bewijs is van hoe sluw het Kwaad zich kan verbergen.

Een vierde motiverend idee kan de perceptie zijn, dat de strijd zich in een cruciale fase bevindt, maar de uitkomst ervan nog niet vaststaat. In het geval het Kwaad zou kunnen rekenen op een zekere overwinning zou het namelijk geen enkele zin hebben zich nog te verzetten; nu de strijd zich echter in een cruciale fase bevindt en (nog) alle kanten uitkan, is het van het grootste belang alle hens aan dek te roepen.

De vijfde potentiële trigger voor religieus geweld is de opvatting dat geweld een kosmische betekenis kan hebben. Als voorbeeld hierbij verwijst Juergensmeyer naar Bhindranwale, een legendarische Sikh-leider, die het dragen en gebruiken van wapens voor het verdedigen van het geloof de grootste eer vond voor een rechtgeaarde Sikh, en ook dat redding niet mogelijk was zonder wapengekletter.

Firestone (1996, p. 175) ziet de kans op gewelddadige conflicten stijgen naarmate de religie in kwestie een extremer, onverdraagzamer karakter heeft: “There are variations in the warlike tendencies of religious groups; some have an aggressive desperation attached to their beliefs, while others are peace-loving and generate far less animosity toward people of different persuasions. Religious dogma that is rigid, restrictive, and inflexible functions to instill strong hatred and malice in believers toward non-believers. In fact, a number of religious factions endorse or demand individual sacrifice in war as a basic tenet of their doctrine: a heroic death in a religious war guarantees entry into the after-life. A primary commitment of these extremist groups is devoted to war and to suicidal terrorist acts.”

6. Fundamentalisme

6. 1. Historisch

De term “fundamentalisme” werd voor het eerst gebruikt door Amerikaanse protestanten in de jaren twintig van de vorige eeuw. Zij noemden zich fundamentalisten om zich te onderscheiden van de meer “liberale” protestanten, die volgens hen het christelijke geloof totaal hadden vervormd. De

fundamentalisten wilden terug naar de grondslag; ze vonden dat de nadruk weer moest komen te liggen op het “fundament” van de christelijke traditie. Dat betekende volgens hen dat de Schrift letterlijk moest worden geïnterpreteerd en dat bepaalde centrale dogma’s aanvaard moesten worden. (Armstrong, 2000, p. 8).

Sedertdien heeft het begrip een veel bredere betekenis gekregen. Men is het voor religieuze bewegingen buiten het protestantisme gaan gebruiken, maar ook voor bewegingen die buiten het religieuze liggen. In deze laatste zin slaat het dan op een mentale instelling die men op alle gebieden van het leven kan aantreffen, dus niet alleen in godsdienst, maar bijvoorbeeld ook in de politiek of de cultuur. Die mentale houding is er dan een van verzet in woord en soms ook in daad, tegen de waarden van de moderniteit zoals mondigheid, autonomie, ontwikkeling en vooruitgang (van Harskamp, 1999, p. 12). In het kader van dit werk zullen wij het begrip “fundamentalisme” echter alleen in zijn religieuze betekenis gebruiken

Wanneer men het over religieus fundamentalisme heeft wordt al snel de link gelegd met de islam, en doemt het beeld op van radicale groepen met agressieve, anti-moderne neigingen. Toch is het fundamentalisme een “oecumenisch” verschijnsel: niet alleen de drie monotheïstische godsdiensten hebben met het verschijnsel af te rekenen, maar bijvoorbeeld ook het Hindoeïsme. (Wessels, 1999, p. 47 – 48). Het waren fundamentalistische Hindoes die in 1992 de moskee in Ayodhya (India) verwoestten, omdat hij gebouwd zou zijn geweest op de geboortegrond van de god Rama.

6. 2. Definitie

Lawrence (1989, p. 12) omschrijft fundamentalisme als: “the affirmation of religious authority as holistic and absolute, admitting of neither criticism nor reduction; it is expressed through the collective demand that specific credal and ethical dictates derived from scripture be publicly recognized and legally enforced”. Lawrence legt bij deze definitie de nadruk op de wil van de fundamentalisten om hun samenleving te veranderen volgens hun principes. Dit messianisme en het gebaseerd zijn van de geloofsovertuiging op een (Heilige) Schrift is kenmerkend voor de drie grote monotheïstische godsdiensten. Deze definitie is in feite te restrictief: ook het Hindoeïsme en het Boeddhisme kennen fundamentalistische stromingen, maar dezen kennen geen Heilig Boek (Scheerder, 2000, p. 8). Vandaar dat tegenwoordig de ruimere definitie van Marty en Appleby meer wordt gebruikt: “...a tendency, a habit of mind, found within religious communities, which manifests itself as a (set of) strategy (-ies), by which beleaguered believers attempt to preserve their distinctive identity as a people or group.” (Marty & Appleby, 1991, geciteerd in Scheerder, 2000, p. 8).

Binnen een religieuze context refereert de term “fundamentalisme” aan een strekking die vooral in de twintigste eeuw van zich liet horen en die tot doel heeft bepaalde aspecten uit het verleden, die door de moderne samenleving in de verdrukking zijn gekomen, opnieuw een prominente rol te laten spelen in de maatschappelijke ordening. Typisch voor fundamentalisten is dat zij de seculiere staat beschouwen als vijand nummer één omdat zo’n staat, in hun ogen ten onrechte, te veel aandacht besteedt aan onderwijs, democratische hervormingen en economische vooruitgang dan aan het garanderen en het bevorderen van de traditionele religieuze dimensie van het leven.

De term “fundamentalisme” is op zich trouwens niet onomstreden. Hij suggereert ouderwetsheid, terwijl fundamentalistische bewegingen streven naar hervormingen en uiterst moderne middelen hanteren (Buijs, 2002, p. 60). Fundamentalisme bestaat ook in verschillende varianten; het zou ons echter te ver leiden om daar dieper op in te gaan.

6.3. Ideologie

Het fundamentalisme wortelt in een selectief gebruik en een letterlijke interpretatie van heilige teksten, die boven elke kritiek verheven zijn. Het vindt zijn uitdrukking in een collectieve overtuiging dat specifieke geloofswaarheden en ethische normen rechtstreeks uit de heilige teksten voortvloeien. Deze waarheden en normen moeten publiek erkend worden en hebben kracht van wet. Het fundamentalisme gaat ervan uit dat de sociale ordening en culturele patronen onveranderlijk zijn omdat ze de uitdrukking zijn van de natuurlijke orde: van de schepping zelf. Vandaar dat in een fundamentalistische maatschappij de respectieve rollen van mannen en vrouwen, ouders en kinderen, religieuzen en leken zeer scherp tegenover elkaar afgelijnd zijn. De hiërarchische ordening is onwrikbaar. Voor fundamentalisten is het onderscheid tussen godsdienst en staat minimaal. Zij gaan ervan uit dat dezelfde ondeelbare principes onverminderd gelden voor zowel de staat als voor alle burgers en alle instellingen binnen die staat (Dick, 2002, p. 209). Fundamentalisten willen dus terug naar de fundamentele van de religie, naar de bronteksten, en op basis daarvan een samenleving opbouwen. Het fundamentalisme verbindt vaak godsdienst en geweld, en versmalt religie tot een ideologie. Het wil macht om de mensen te dwingen Gods geboden te gehoorzamen (Wessels, 1999, p. 49).

Het fundamentalisme maakt dus aanspraak op de universele waarheid. In die zin is het heel begrijpelijk dat andersdenkenden als een bedreiging worden gezien. Men zou, onder invloed van hun argumenten, wel eens het ware geloof kunnen verliezen. Kettters worden daarbij nog meer gehaat dan ongelovigen; de eersten hebben namelijk kennis van het ware geloof, maar weigeren zich ernaar te voegen. Sterker nog: hun opvattingen komen dikwijls uit dezelfde oerbron als die van het orthodoxe geloof, maar steunen op een andere interpretatie (von der Dunk, 2001, p. 60).

Juergensmeyer (2002) ziet nog andere parallellen tussen fundamentalisten, van welke strekking dan ook, met name wat betreft hun visie op de verhouding tussen religie en maatschappij. Fundamentalisten verwerpen de compromissen die de meeste “mainstream” godsdiensten, of het nu gaat om het christendom, de islam, het judaïsme, het hindoeïsme, het boeddhisme, etc. gesloten hebben met betrekking tot de liberalisering van waarden en de secularisering van maatschappelijke instellingen. Daarnaast verwerpen ze ook de strikte grens – religie als behorend tot de privé- en niet tot de openbare sfeer – die de moderne, seculiere maatschappij de religie heeft opgelegd. Tenslotte proberen deze bewegingen ook een nieuwe vorm van religiositeit in het leven te roepen, die de flauwe, moderne substituten voor de sterkere, oorspronkelijke en veeleisende vormen van religiositeit, die zij net essentieel achten voor hun geloof, verwerpt. Fundamentalisten zien een ontsporende wereld. Achter de chaotische sociale realiteit woedt een kosmische strijd tussen Orde en Chaos, tussen Goed en Kwaad. Seculiere regeringen worden daarbij gezien als bondgenoten van de Chaos en het Kwaad. Zij zijn dan ook de grote vijanden van de fundamentalisten, want zij zijn het ook die de religie uit het

openbare leven hebben gebannen. Fundamentalisten verwerpen de verworvenheden van de Verlichting: volgens hen hebben moderne ideologieën, opvattingen over staatsvorming en seculier nationalisme, niet dezelfde verenigende kracht als religie heeft, wanneer het gaat over het samenhouden van het sociale weefsel, van een gemeenschap. Niets gaat in dit verband boven een religieuze of etnische identiteit.

Fundamentalistische groepen gaan dikwijls over tot gewelddadige actie wanneer hun “orthodoxe” doeleinden gedwarsboemd worden door wijzigingen in het sociale en politieke klimaat binnen de bredere maatschappij. Hun leden vinden van zichzelf dat zij geroepen zijn om de maatschappij te redden, en dat doel rechtvaardigt in hun ogen bijna alle middelen – hoe extreem ook – en dat mag ook ten koste gaan van grote persoonlijke offers. Zij zien de wereld enkel in zwart-wit-categorieën. Mensen zijn vrienden of vijanden. Daden zijn helemaal goed of helemaal slecht. Fundamentalisten zien zichzelf als deelnemers aan een kosmische strijd tussen goed en kwaad, en blijven gefixeerd op bepaalde historische gebeurtenissen die ze in het licht van de kosmische strijd herinterpreteren. Ze diaboliseren hun tegenstanders en zijn doorgaans reactionair.

6. 4. Profiel van de fundamentalist

Fundamentalisten, ongeacht tot welke religieuze strekking ze behoren, vertonen een aantal gemeenschappelijke kenmerken. Meestal ontlenen ze hun persoonlijke en collectieve identiteit aan een religieuze zending. Ze nemen aan dat er slechts één waarheid is, onfeilbaar, geopenbaard, absoluut en één. Fundamentalisme oefent een onweerstaanbare aantrekkingskracht uit op bepaalde personen. Mensen die zichzelf onbelangrijk of onbeduidend voelen, worden erdoor aangetrokken omdat ze zich binnen de beweging geroepen voelen om een opdracht van God zelf uit te voeren. Ook angstige mensen of mensen voor wie het leven erg ingewikkeld of onbegrijpelijk is voelen zich door het fundamentalisme aangesproken, omdat het een door de traditie gelegitimeerd pasklaar antwoord heeft op zoveel moeilijke levensvragen. Het individu moet niet meer op eigen houtje trachten te begrijpen: een orthodox geloof volstaat om gered te worden.

Het fundamentalisme geeft zijn aanhangers een goed gevoel door hun ego te strelen en door de eigen groep te idealiseren. Tegelijkertijd is het binnen een fundamentalistische context gerechtvaardigd mensen die niet tot de eigen groep behoren te haten. God zelf zou immers alle mensen haten die zich niet conformeren aan het fundamentalistische wereldbeeld. Ook op mensen die gebukt gaan onder gevoelens van schuld of schaamte oefent het fundamentalisme een grote aantrekkingskracht uit. Het ontheft hen van de eigen verantwoordelijkheid en laat uitschijnen dat, zolang je deel uitmaakt van de groep, niemand je iets kan verwijten. Het fundamentalisme geeft mensen een voorwendsel om niet aan eerlijk zelfonderzoek te hoeven doen (Dick, 2002, p. 210).

6. 5. Opkomst van het religieuze fundamentalisme

De laatste 10 à 15 jaar ontstonden, zowel in het Westen als in de Derde Wereld, over de grote wereldgodsdiensten heen, radicale religieuze groeperingen met een anti-modernistische, politieke agenda. De opkomst van deze fundamentalistische bewegingen wordt in de literatuur vaak verklaard

vanuit een identiteitscrisis. Fundamentalisme zou ontstaan in momenten van crisis, waardoor een bepaalde groep het idee krijgt, dat hij in gevaar komt. Dit kan zijn door de bedreigende sociale, economische of politieke omstandigheden, maar de crisis die eruit voortvloeit is een identiteitscrisis: de groep vreest uitroeiing als volk, of het dermate opgaan in een overheersende cultuur dat hun eigenheid verdwijnt in het streven naar homogeniteit. Seculiere ideologieën – liberalisme, socialisme of communisme, worden verworpen omdat ze geen oplossing hebben kunnen bieden voor prangende socio-economische en politieke problemen; deze problemen gaan bovendien vergezeld van andere fenomenen als het uiteenvallen van families en gezinnen, de intensieve urbanisatie en de secularisering van traditionele gemeenschappen. Geconfronteerd met deze problemen gaat men zich wenden tot religie. Religieus fundamentalisme wordt dan de remedie voor het gevoel van aliënering dat resulteert uit snelle verandering, vooral wanneer deze verandering van boven af of van buiten uit wordt opgelegd.

HOOFDSTUK III : IDEOLOGISCHE EN CULTURELE ACHTER-GRONDEN VAN HET ISLAMITISCHE (ZELFMOORD)TERRORISME

1. Inleiding

Nu we een redelijk goed beeld hebben van wat terrorisme en, meer specifiek, religieus terrorisme is, is het tijd voor een verdere afbakening van het onderwerp. Toch zal het noodzakelijkerwijs nog vrij ruim blijven. Ik verklaar mij nader.

Zoals we verder zullen zien, speelt ideologie een heel belangrijke rol in terrorisme. De ideologie van een terreurbeweging bepaalt voor een groot deel de mentaliteit van de groep én heeft een belangrijke invloed op de psyche van de verschillende leden. Dit is niet anders bij die groepen die zich te buiten gaan aan terreurdaden in naam van de islam. Uiteraard ben ik daarbij het meest geïnteresseerd in die groepen die zelfmoordaanslagen plegen. Zoals ik in het eerste hoofdstuk reeds uitlegde, is het niet eenvoudig om een exhaustieve lijst van dergelijke bewegingen op te stellen, omdat, wegens de recente proliferatie van het fenomeen zelfmoordterrorisme, steeds nieuwe organisaties opduiken die zich van dit wapen bedienen. Ik ben ook niet geïnteresseerd in de individuele organisaties op zich; wat telt is de ideologische onderstroom die dergelijke bewegingen gemeenschappelijk hebben. Dit wil niet zeggen dat er geen belangrijke verschillen bestaan tussen de verschillende organisaties. Een beweging als Al-Qaeda en haar satellieten (o.a. de Zuid-Oost-Aziatische Jemaah Islamiyah) hanteren een ideologie die deels gemeenschappelijk is aan die van de Palestijnse terreurbewegingen (o.a. Hamas en Hezbollah), maar toch ook op sommige punten erg verschillend. Waar de eerstgenoemde groepen een bijna zuiver religieus, volgens sommigen zelfs apocalyptisch karakter hebben, zijn de laatstgenoemde van het religieus-nationalistische type. Ik wil hier vooral de gemeenschappelijke elementen bespreken: het gaat dan vooral om het concept van de jihad, de strijd tegen het westen, enz. die in deze context steeds opduiken. Ook de denkwereld van de apocalyptische islamitische bewegingen, en van Al-Qaeda in het bijzonder, lijkt mij het vermelden waard. Daarnaast is het ook interessant, een idee te hebben – zonder er natuurlijk al te diep op in te gaan - over hoe in de islam wordt aangekeken tegen de praktijken (in het bijzonder de zelfmoordaanslagen) die door deze organisaties worden gehanteerd. Ook de islam kent namelijk regels met betrekking tot oorlogvoering, en terrorisme en zelfmoord in het bijzonder, een beetje zoals het Westen die kent in de just war-doctrine.

Ik begin echter met het maken van een belangrijk onderscheid, namelijk dat tussen de extremistische islam, ook de politieke islam genoemd, en de meer gematigde varianten, een onderscheid dat vooral in het huidige klimaat al eens wordt veronachtzaamd. Daarnaast geef ik ook een globaal beeld van hoe de islam gestructureerd is, omdat dit volgens sommige auteurs een factor is die het ontstaan van extremistische bewegingen vergemakkelijkt.

2. Ter verduidelijking: om wie gaat het wel en om wie gaat het niet

Het hedendaagse beeld dat het Westen van de islam heeft, is nauw verbonden met de confrontaties die er in het verleden zijn geweest tussen deze twee antagonistische partijen. Huidige negatieve visies op de islamwereld vinden voor een groot stuk hun oorsprong in de beeldvorming van de islam als historische tegenstander; denken we maar aan de kruistochten, de reconquista, de val van Constantinopel, etc. (Diepvents, 2002, p.7). Recente gebeurtenissen, zoals ik er in dit werk al een aantal hebben genoemd, zijn bovendien niet van die aard geweest dat ze dit beeld van de islam ten positieven hebben bijgesteld, wel integendeel. “De” islam wordt gezien als een bedreiging. Het is hier dat vaak een denkfout wordt gemaakt.

Na de aanslagen van 11 september 2001 werd vanuit verschillende hoeken (zowel islamitische als niet-islamitische) aangevoerd dat deze actie, de vermoedelijke daders en hun organisatie, niets te maken hebben met de islam. Het abjecte geweld tegen onschuldige mensen, zo werd gesteld, gaat lijnrecht in tegen de ideeën van de zachtmoedige en vredelievende godsdienst die de islam is. Toch is er wel degelijk een relatie tussen het extremisme van groepen als Al-Qaeda en de islam – niet vanwege het karakter van de islam op zich, maar omdat alle extremisme nu eenmaal aanhaakt aan bestaande, wijdverbreide ideologieën (Buijs, 2002, p. 53). Elke ideologie kan dienen als vehikel voor extremisme en radicalisme. Het aanwijzen van de oorsprong van de radicale ideologie betekent geen discreditering van de moederideologie of een toewijzing van schuld; elke ideologie staat immers bloot aan pervertering. Zo was de terreur van de Jacobijnen een verre uitwas van de inzichten van de Verlichting en het humanisme, kunnen het stalinisme, maoïsme etc. beschouwd worden als verre afwijkingen van het oorspronkelijke, ideale communisme, enzoverder. Dezelfde auteur stelt wel dat de manier waarop de islam gestructureerd is, gemakkelijk aanleiding kan geven tot zeer individuele, afwijkende interpretaties. Hierbij past enige uitleg.

3. De structuur van de islam

Het is hier uiteraard niet de bedoeling om in detail uiteen te zetten hoe het islamitische geloof gestructureerd of geïnstitutionaliseerd is. Wel is het nuttig om een aantal grote lijnen aan te geven, in de mate waarin ze verhelderend zijn voor een beter begrip van het voorliggende studie-onderwerp. Ik baseer mij hierbij vooral op het werk van Buijs (2002).

Historisch kan de islam gezien worden als een poging om een gemeenschap op te bouwen op basis van een ethisch ideaal, vastgelegd in de koran. De islam is dus meer dan een religie; het is ook een cultuur en een sociale structuur, en bepaalt ook regels dienaangaande.

De *Umma*, de gemeenschap van moslims, is de draagster van de islam op aarde. Deze vorm van gemeenschap is voor een moslim superieur aan elke ander vorm van gemeenschap (volk, natie, cultuur, ...), omdat een goddelijk initiatief aan de basis ervan ligt. Het concept van de Umma is erg belangrijk in de context van de jihad en de fundamentalistische islam. Moslims delen een besef van fundamentele eenheid, niet alleen als een aanduiding van wat moslims van de rest van de wereld onderscheidt, maar ook als een uitdrukking van één visie op God en mens, van gedeelde normen en idealen, en zo verder. Binnen dit besef van gemeenschappelijkheid worden verschillen gezien als

ondergeschikt. De islam aanvaardt een grote mate van religieuze en sociale verscheidenheid, meer dan dit bijvoorbeeld binnen het christendom het geval is. De islam is onder meer gedifferentieerd langs lijnen van globale geloofsinvulling (sjiïeten, soennieten, alevieten, etc.) religieuze wetsscholen en culturen (Arabisch, Afrikaans, verschillende hoofdgebieden van Azië, West-Europa) en staten (bijv. Egypte, Turkije, Indonesië, ..). Ook zijn er ingrijpende verschillen ten aanzien van de omgang met het geopenbaarde Heilige Boek en ten aanzien van de sociaal-politieke invulling van het geloof. Maar hoewel het gemeenschapsbegrip van de moslims sterker is dan binnen het door individualisme beïnvloede christendom, moet benadrukt worden dat “de” islam dus niet bestaat. Er bestaan enkele centrale noties en een besef van gemeenschappelijkheid en verder een waaier aan afzonderlijke interpretaties en uitwerkingen, aangepast aan de plaatselijke context.

Volgens de reeds hoger genoemde Frank Buijs is de aard van de religie, en de wijze waarop die georganiseerd is, een factor die de opkomst van extremistische varianten kan vergemakkelijken. De katholieke kerk kent een hiërarchische structuur, de sjiïeten in Iran hebben een semi-hiërarchische organisatievorm en de protestanten en soennieten kennen een structuur gebaseerd op lokale congregaties of geloofsgemeenschappen. Hoe losser de organisatievorm, des te gemakkelijker kunnen radicale opposanten zich zelfstandig organiseren. Binnen een strakkere kerkelijke organisatie moeten radicalen voor hun voortbestaan steun in de top verwerven of breken met de organisatie. Binnen de islam zijn er wel machtige groepen rechtsgeleerden (zo geniet de islamitische universiteit van Al-Ansar in Caïro een groot gezag in religieuze materies) maar er zijn geen kerkelijke structuren en de gelovigen zelf hebben een grote vrijheid in de manier waarop ze hun geloof beleven. De islam kent dus geen hoogste autoriteit zoals het rooms-katholicisme die kent in de figuur van de paus, die de koran netjes via dogma's aan de gelovigen uitlegt (Diepvents, 2003, p. 7). In religies gebaseerd op heilige teksten kunnen radicaliserende bewegingen zich gemakkelijker verzetten tegen het religieuze establishment dat neigt tot compromissen en secularisering. Dit verzet uit zich dikwijls in een idealisering van en terugkeer naar de religie zoals die bestond in de vroegste beginfase.

Deze tendens wordt nog versterkt als er binnen een religie geen autoriteit bestaat die garant staat voor een éénduidige interpretatie, maar de interpretatie van de individuele gelovige centraal staat. Religies met een messianistische theologie zijn extra ontvankelijk, steeds volgens Buijs, voor radicaliserende tendensen omdat de hoop op de nabije verlossing sommige mensen ertoe verleidt de komst van de eindtijd met geweld te bespoedigen. De soennitische islam heeft wel een eerder quietistische, afstandelijke traditie, maar dat belet figuren als Osama Bin Laden niet, geloofsgenoten op te roepen die afwachtende houding te laten varen en niet te wachten tot ze geestelijke zuiverheid hebben bereikt, maar meteen deel te nemen aan de strijd en zich daarin spiritueel te verdiepen (Buijs, 2002, 88).

Waar wil ik naartoe? Naar een preciezer omschrijving van de doelgroep die hier ter studie voorligt. Daarmee bedoel ik: niet elke moslim is een fundamentalist, en niet elke moslimfundamentalist gaat over tot geweld, laat staan tot terrorisme. Het zou een grove fout zijn de islam te vereenzelvigen met haar fundamentalistische variant. Het fundamentalisme is binnen de islam nog steeds een minderheidsverschijnsel, wat niet belet dat het door terreurdaden het imago van de islam negatief kan beïnvloeden. Het moslimfundamentalisme wordt echter vaak, té eenzijdig, van zijn

fanatieke, bedreigende kant bekeken. Het kan namelijk ook gezien worden als een uiting van protest; in sommige landen is het zelfs de enige vorm van politieke oppositie die is overgebleven.

Het fundamentalisme is dus niet meer dan een variant van de islam, maar deze stelling is op zich al een oversimplificatie. Er bestaan namelijk verschillende fundamentalismes; de fundamentalistische islam is een studie-object op zich. Het zou ons echter te ver leiden hier diep op in te gaan.

4. Ideologie van het islamitisch fundamentalisme

Farhad Khosrokhavar, een islamkenner die recent een boek heeft geschreven over het islamitische zelfmoordterrorisme (geciteerd in een artikel van Sjoerd de Jong in het NRC Handelsblad, 18/10/2002) schetst een vrij somber beeld van het hedendaagse moslimfundamentalisme. Hij betoogt, op het eerste gezicht paradoxaal, dat het islamitische fundamentalisme van vandaag een moderne, neo-islam is. Hij heeft in de laatste decennia, door globalisering, verstedelijking, crisis in het Midden-Oosten en massale migratie naar het westen, een trans-nationale islam zien ontstaan, die vooral de tweede generatie migranten in de diaspora aanspreekt: de ontheemde jeugd in de buitenwijken, de geschoolde jongeren en studenten die in een identiteitscrisis belanden door hun afscheid van het land van herkomst en de kennismaking met het westen. De nieuwe islam is een afgeslankte, compactere versie van het geloof, waarbij de nadruk ligt op de individuele, subjectieve ervaring, en die is ontdaan van het "objectieve" leergezag van de geestelijkheid en van culturele en nationale bindingen (de Jong, 2002). Ook Atran (2003) is van mening dat het bestempelen van de recente golf van radicaal islamisme als fundamentalisme, enigszins misleidend is, tenminste als men fundamentalisme als traditionalisme beschouwt. Ook hij ziet dus een soort van neo-fundamentalisme, dat, zo stelt hij, dichter staat bij de Europese Contra-Reformatie van na de renaissance dan bij enig traditioneel aspect van de moslimgeschiedenis (p. 1535).

Het nieuwe fundamentalisme wordt teruggevonden bij veel "martelaren", maar spreekt ook de hoger genoemde tweede generatie aan. Het biedt namelijk de mogelijkheid van een nieuwe identiteit en een herwonnen eigenwaarde als "born again muslim". Beide culturen kunnen daarbij afgezworen worden: de oude heeft afgedaan omdat ze als autoritair, ouderwets en mislukt wordt ervaren, en de nieuwe wordt afgewezen als goddeloos, verdorven en imperialistisch. Khosrokhavar benadrukt ook het belang van het jihad-concept in het hedendaagse moslimfundamentalisme: de plicht van iedere moslim om te vechten tegen de vijanden van het geloof. Deze drie elementen (individuele geloofsbeleving, afkeer van het westen en jihad) vormen samen een explosieve cocktail en kunnen leiden tot de opkomst van een radicale minderheid, bestaande uit westers geschoolde, herboren strijders van radicale, islamitische terreurgroepen. Khosrokhavar zelf voerde een onderzoek bij moslims in Frankrijk, en vond diverse groepen die bereid zijn te sterven als martelaar.

5. Profiel van de moslimfundamentalist

De politiek psychologen Monroe en Kreidie (1997) hebben onderzoek gedaan naar het wereldbeeld van fundamentalistische versus gematigde moslims. Zij stelden vast dat fundamentalisten zichzelf niet als individuen zien, maar als symbolen van de islam. Hun islamitische identiteit is de sleutel tot hun gedrag in alle aspecten van het leven, en impliceert dat zij zich zodanig moeten gedragen dat zij een positieve afstraling hebben op de islam. Zij maken ook geen onderscheid tussen het private en het publieke, en zien de islam als een complete levenswijze. Meer gematigde moslims kwamen uit dit onderzoek eerst als individuen of leden van een gezin naar voren. Hun geloof nam geen centrale plaats in in hun identiteit. Zij waren meer geneigd om de verworvenheden van de Verlichting te aanvaarden, met name de scheiding tussen de privé- en de publieke sfeer. Hun geloof is voor hen niet de ultieme toetssteen voor al hun gedragingen maar eerder als iets dat hen lastige verplichtingen en rituelen oplegt (Monroe & Kreidie, 1997, p. 31).

Men mag, zo betogen beide auteurs verder, niet de fout maken het islamitische fundamentalisme als om het even welke andere ideologie of waardensysteem te beschouwen, en er bijvoorbeeld van uit gaan dat er mee te onderhandelen of compromissen mee te sluiten valt. Het islamfundamentalisme situeert zich op een totaal ander politiek bewustzijnsniveau; het is een totale identiteit, die precies afdijkt welke opties er in het leven openliggen, en dit op alle gebieden van het leven. Vandaar dat het ook voor velen een aantrekkelijk alternatief is in een chaotische, complexe wereld (Monroe & Kreidie, 1997, p. 41). De moslimfundamentalist laat zijn keuzes in het leven niet bepalen door rationale overwegingen; zijn doel is niet het maximaliseren van het eigenbelang, maar het bevorderen van de belangen van de hele (moslim)gemeenschap. Dit doel wordt zelfs gezien als een moreel imperatief, zo bleek uit een studie van Euben (1995, p. 45) bij Soennitische moslimfundamentalisten.

Hoewel er geen onomstreden psychologisch profiel bestaat van de moslimfundamentalist wordt hij in de literatuur vaak afgeschilderd als een volkomen vervreemd individu dat een dogmatisch en star geloofssysteem aanhoudt. Het zouden vaak mensen zijn met een inferioriteitscomplex, dat weerspiegeld wordt in hun agressiviteit, onverdraagzaamheid, paranoia en neiging tot samenzweren. Daarnaast zijn het ook uiterst vrome, idealistische lieden die bereid zijn een sober leven te leiden, vervuld van strijd en offers, en die uiterste gehoorzaamheid belijden aan Allah en aan de leider van de fundamentalistische beweging. Dit beeld past in de visie van het fundamentalisme als een antwoord op een crisis, als een beweging die ingaat tegen rationaliteit en vooruitgang (Dekmejian, 1995, geciteerd in Monroe & Kreidie, 1997, p. 21).

Hoffman-Ladd (1993, geciteerd in Hudson, 1998, p. 36) corrigeerde met zijn studie het eveneens populaire beeld van de moslimfundamentalist als een ongeschoolde verschoppeling. Hij constateerde dat moslimfundamentalisten vaak universiteitsstudenten zijn, dikwijls in de natuurwetenschappen, hoewel ze vaak afkomstig zijn van het platteland en een traditionele religieuze achtergrond hebben. Ook Hoffman-Ladd ziet het fundamentalisme als een revolutie van jonge mensen die als het ware tussen twee stoelen vallen: enerzijds een zeer traditionele achtergrond en anderzijds een seculiere, liberale westerse opleiding, en onvermijdelijk ook het contact met de materialistische oriëntatie van de moderne grootstad.

6. De apocalyptische islam

David Cook, professor aan de universiteit van Houston (Texas), heeft zich gespecialiseerd in het apocalyptische denken in de hedendaagse islam. Hoewel vaak wordt aangenomen dat de sjiitische islam gemakkelijker aanleiding zou kunnen geven tot messianistische of apocalyptische visies (de sjiïten wachten op de komst van de Twaalfde Imam), komen dergelijke visies even vaak voor in de twee grote islamitische stromingen (sjiïsme en soennisme). Hij stelt ook dat de ideeën die in deze visies worden gevonden hun grondslag niet hebben in de koran zelf, maar in de hadith (de woorden en handelingen van de Profeet, zoals bewaard door de overlevering).

Cook heeft veldonderzoek gedaan in de islamitische wereld, om zicht te krijgen op de apocalyptische ideeën die in bepaalde milieus circuleren. De inzichten in dit stuk put ik vooral uit Cook (2001) en een interview die hij omtrent deze materie heeft gegeven aan Religioscope, een online-magazine over religieuze materies.

6. 1. Wortels van het moderne apocalyptische denken

Om het hedendaagse apocalyptische denken in de islam te begrijpen, is een goed begrip nodig van het verleden, omdat voor een aanhanger van dit denken het verleden nog steeds leeft. Na de dood van de profeet Mohammed begon het nieuwe geloof aan een fenomenale veroveringsoorlog. In een tijdsspanne van een goede eeuw had de islamitische dominantie zich verspreid over een gebied dat zich uitstrekte van Noord-Afrika en een flink deel van Zuid-Europa, over de gehele Perzische Golf en Centraal-Azië tot in het Zuiden van China. In de eeuwen die volgden zou de expansie nog verder gaan in Zuid- en Zuid-Oost-Azië. Deze veroveringsoorlog, die eveneens betiteld werd als “jihad”, speelt een grote rol in het hedendaagse apocalyptische denken.

Wetenschappers redetwisten over de werkelijke drijfveren achter deze jihad. Sommigen zien achter religieuze fenomenen steeds politieke of economische motieven, en verklaren ook deze expansie als een loutere drang naar macht. Cook verwerpt deze these, en stelt dat de drijfveren puur religieus waren: de jihad werd gevoerd niet om het domineren van de wereld op zich, maar omdat het een opdracht van God zelf was. Ook de snelheid en het ogenschijnlijke gemak waarmee een en ander gebeurde is bepaald intrigerend. Dit wordt vaak verklaard door te verwijzen naar het rotsvaste geloof dat de moslims hadden in hun nieuwe godsdienst, en de éénmakende gedachte die in dat nieuwe geloof aanwezig was (het vestigen van de Umma, de wereldgemeenschap van moslims). Cook lanceert de provocerende stelling dat er nog een derde factor in het spel was: de gelovigen hadden een deadline gekregen. Hun opdracht moest afgerond zijn voor de dag van het Laatste Oordeel. Volledige dominantie over de wereld heeft de islam nooit bereikt, maar toch werd in de loop der eeuwen een wereldrijk veroverd. We kunnen zelfs stellen dat bijna een millennium lang, van ca. 630 tot 1688, de islam regeerde op het wereldtoneel.

In scherp contrast daarmee staat de positie van de hedendaagse moslims: in vele gevallen zijn zij verworpen tot tweede- of derde-rangsburgers, of hebben slechts weinig invloed op de wereldpolitiek. De positie van de islam is dermate verzwakt door het kolonialisme, maar ook door de het christelijke proselitisme en door het westerse culturele imperialisme. Voor de

moslimfundamentalisten is dit een test van God: hij test zijn uitverkorenen vlak voor het Einde der Tijden. Zij vergelijken hun positie met die van de Profeet, toen hij zijn nieuwe religie pas had gesticht en met slechts een handjevol getrouwen moest strijden tegen een vijandelijke overmacht. In het apocalyptische denken wordt de idee van een nieuwe jihad, die de scheve situatie opnieuw moet rechtzetten, gepropageerd. De wereld moet heroverd worden en de door God bevolen heerschappij van de islam moet worden gerealiseerd.

6. 2. Het hedendaagse apocalyptische denken in de islam

Het Einde der Tijden kondigt zich aan door een aantal markante gebeurtenissen. Voor sommige apocalyptici is dit het Arabisch-Israëliëse conflict, voor anderen is het de eerste Golfoorlog (1990-1991). In elke geval is het moment nakend waarop een demonisch wezen, de Dajal genaamd (de islamitische tegenhanger van de christelijke Antichrist), de heerschappij zal verwerven over een groot deel van de wereld, enkele moslimlanden niet te na gesproken (waarbij de meest fundamentalistische de grootste kans hebben de dans te ontspringen). Dit demonische wezen zal een Jood zijn, en zijn heerschappij vestigen middels een wereldwijde samenzwering. De Dajal is voor het moment nog niet fysiek aanwezig op de aarde, maar heeft reeds een nefaste invloed op het verloop van de wereldgebeurtenissen, in afwachting van zijn komst. Er zal dus een apocalyptische oorlog moeten worden gevoerd tussen de moslims en het westen en de Joden, geleid door de Dajal.

6. 3. Concreet: de vijand

Deze ideologie vertaalt zich in een onverzoenlijke haat tegen een aantal verschillende partijen. Dat de staat Israël, en bij uitbreiding alle Joden, daarbij de meest prominente rol spelen zal allicht weinig verbazing wekken. In de apocalyptische literatuur wordt er van uitgegaan dat de Dajal de joodse staat rechtstreeks bestuurt. Deze opvatting is ook erg bruikbaar wanneer het erop aankomt de machteloosheid van de Arabische wereld te verklaren tegenover de staat Israël: Israël is geen klein en kwetsbaar land dat tegen een overmacht moet opboksen, maar kan beroep doen op satanische krachten en heeft zich op die manier steeds teweerkunnen stellen tegenover de Arabische wereld. Uiteraard is ook de nauwste bondgenoot van Israël, de Verenigde Staten, een belangrijk doelwit. Vooral de steun van de V.S. is daarbij een doorn in het oog. In het apocalyptische denken wordt deze steun uitgelegd door beroep te doen op een samenzweringstheorie van de joden. Daarnaast is ook het buitenlandse beleid van de V.S. een bron van ergernis: dit is erop gericht de controle over de wereld te veroveren. “Het westen” wordt trouwens gelijkgesteld aan het christendom. Zich afzetten tegen het westen is dan ook een religieuze plicht, want de superioriteit van het westen aanvaarden zou impliceren dat ook de superioriteit van het christendom wordt aanvaard. Maar zelfs voor diegenen die wel het onderscheid maken tussen het christendom (een religie) en het westen (gedefinieerd als een cultuur en als een bepaald economisch systeem) kan het niet dat enig systeem superieur is aan de islam. Geweld en zedeloosheid – fenomenen die vaak in verband worden gebracht met de aanloop naar het Einde der Tijden – worden toegeschreven aan de slechte invloed van het westen, hoewel deze natuurlijk van alle tijden en van alle culturen zijn. Ook het westerse economische systeem wordt verworpen, omdat het

onder andere gebaseerd is op het nemen van interessen op leningen, wat strikt verboden is door de islam. Om deze reden moeten deze westerse gewoontes virulent bestreden worden.

Volledig in de lijn met wat ik hoger reeds zei over het manicheïstische wereldbeeld van dergelijke groepen, richt de haat van de fundamentalist zich tegen eenieder, die geen deel uitmaakt van de harde kern van gelovigen. Moslims die een andere variant van de islam belijden worden gezien als corrupt en mogen dus bestreden worden. Regeringen van moslimlanden die gemene zaak maken met het westen worden eveneens als legitieme doelwitten gezien. Het hoeft hierbij nog niet eens te gaan om landen die het westen gunstig gezind zijn; wanneer er sprake is van economische samenwerking is dat al een verraad op zich.

6. 4. De relatie tussen het apocalyptische denken en het hedendaagse islamitische terrorisme

De hierboven vermelde ideeën hebben lange tijd een sluimerend bestaan geleid, volgens Cook, maar winnen de laatste tijd erg veel aan invloed. Ze worden gedrukt en in boekvorm verkocht, verspreid via pamfletten in de soeks en de moskeeën, maar hebben sinds kort ook hun weg gevonden naar het internet en verspreiden zich op die manier natuurlijk razendsnel. De auteur geeft evenwel aan dat hij geen wetenschappelijke uitspraken durft te doen over het verband tussen deze apocalyptische literatuur en de acties van apocalyptisch-messianistische groepen. Met andere woorden, het is nog niet met zekerheid vast te stellen of het werkelijk dit soort teksten is dat dergelijke groepen tot hun daden aanzet. Cook vermoedt wel, dat de hogervermelde groepen op zijn minst uitgebreid kennis hebben van de literatuur omtrent het onderwerp.

In een interview met Jean-François Mayer, een journalist van Religioscope, stelt Cook dat de verspreiding van dergelijke literatuur keer op keer wordt veroordeeld door de gerespecteerde religieuze autoriteiten. Het valt echter te vrezen dat dergelijke veroordelingen weinig indruk maken op het voorwerp ervan: dikwijls worden ook de religieuze autoriteiten beschouwd als instrumenten van de staat en in die hoedanigheid eigenlijk als bondgenoten van de vijand.

7. Jihad

Moslimterroristen kwalificeren zichzelf niet als dusdanig (zoals de meeste terroristen) maar als “heilige strijders” (mujahedin) in een “heilige oorlog” (jihad). Of het nu gaat om Al-Qaeda, de Palestijnse terreurbewegingen, of andere extremistische islamitische groepen; het begrip “jihad” duikt telkens opnieuw op als rechtvaardigingsgrond voor activisme of geweld (Sachedina, 2001, p. 1). Dus past hier enige toelichting. Helaas geldt ook hier wat geldt voor het islamitische geloof in zijn geheel: er zijn heel veel verschillende interpretaties van het begrip in omloop. Het ligt uiteraard buiten het opzet van dit werk om daar erg diep op in te gaan; ik geef hier alleen de meest voorkomende interpretaties.

Jihad wordt doorgaans vertaald met “heilige oorlog”. Nochtans is dit een te beperkte weergave van het begrip (Peeters, 1991, p. 177). De grondbetekenis van het woord is “inspanning”, te begrijpen als “inspanning ten behoeve van God”. Op die manier geïnterpreteerd kan jihad ook uitgelegd worden in de betekenis van “strijd tegen het kwaad in zichzelf” of ook als “de strijd tegen het ongelooft,

gevoerd met de mond of met de pen”, maar de grondgedachte is de gewapende strijd tegen het ongeloof.

De theorie van de jihad is gedurende de eerste eeuwen van de islam uitgewerkt door de oelama's of islamitische godgeleerden, op basis van de koran en de hadith. Deze laatste bestaat uit de woorden, daden en gedragingen van de profeet Mohammed, zoals gekend uit de geschreven overlevering (Armstrong, 1995, p. 455). Deze theorie stipuleert onder welke voorwaarden moslims moeten deelnemen aan de jihad, wanneer de jihad tegen een bepaalde groep ongelovigen ten einde is of tijdelijk kan worden opgeschort, en geeft verder voorschriften over het gedrag van de strijders tijdens de oorlogsvoering. Volgens deze oudste leer van de jihad is het uiteindelijke doel, de onderwerping van de gehele wereld aan de (politieke) heerschappij van de islam (cf. supra: de veroveringsoorlog die begon na de stichting van het nieuwe geloof werd eveneens “jihad” genoemd). De bekering van de ongelovigen binnen dit islamitische rijk werd wel wenselijk, maar niet strikt noodzakelijk geacht, zolang zij het gezag van het islamitische bestuur maar erkenden.

Volgens deze opvatting was het dus de collectieve plicht van de moslims om het territorium van het nieuwe geloof uit te breiden. Van een duurzame vrede tussen de islamitische staat en de staten daarbuiten kon dan ook geen sprake zijn. Alleen om politieke en praktische redenen werd een tijdelijke (max. 10 jaar) wapenstilstand erkend, wanneer deze in het belang van de moslims was. In dit opzicht heeft de jihad dus een offensief karakter. De theorie van de jihad kon echter maar haar volledige geldigheid hebben wanneer er één islamitische staat zou zijn, geleid door een kalief. Deze zou ook de jihad moeten afkondigen. (Lampman, 2001). Bij abstentenis van dergelijke staat geldt dus in principe nog alleen de defensieve interpretatie van de jihad: de islamitische staat moet zich verdedigen tegen aanvallen van ongelovigen, en de strijd voor het geloof wordt op dat moment een individuele plicht van alle moslims, waartoe overigens kan worden opgeroepen door elke moslim met enig gezag.

Aan het einde van de 19^e eeuw zijn er oelama's geweest die, onder de indruk van de westerse militaire en technische overmacht en beïnvloed door westerse ideeën, de leer van de jihad een nieuwe vreedzame inhoud hebben gegeven. Daarbij stonden de goede betrekkingen tussen de wereld van de islam en de rest, centraal, en zou de verspreiding van de islam alleen door zending en prediking mogen geschieden. De jihad verloor in die interpretatie haar offensieve karakter en ging meer de gedaante aannemen van een islamitische pendant van de *bellum justum* (just war). Deze nieuwe jihad-leer is later ook uitgewerkt tot een islamitisch systeem van internationaal recht.

Binnen de islam wordt geen onderscheid gemaakt tussen politiek en godsdienst. Gedurende de gehele islamitische geschiedenis hebben de godgeleerden onder meer tot taak gehad de politiek van de staat te toetsen aan de voorschriften van de islam. De beslissing om oorlog te voeren is een zeer ingrijpende en belangrijke, dus zo'n beslissing moest in elk geval door de religieuze autoriteiten gesanctioneerd worden. Probleem daarbij is wel, zoals hoger uitgelegd, dat het concept van de jihad verre van éénvoudig is, en dat de islam bovendien geen formele autoriteit kent die bij de exegese van de koran en de hadith het laatste woord heeft. Dit heeft tot gevolg dat, in een concrete situatie, verschillende partijen op deze leer een beroep kunnen doen om tegengestelde politieke standpunten te rechtvaardigen en om aanhangers tot de strijd (of juist niet) op te roepen (Peeters, 1991, p. 190).

De morele richtsnoeren van de jihad tonen sterke overeenkomst met de westerse “just war” beginselen. De principes van de (defensieve) jihad houden in, dat een oorlog alleen kan gevoerd worden om redenen van zelfverdediging; dat de respons op de agressie proportioneel moet zijn, dat letsel aan vrouwen en kinderen (en andere categorieën die we als non-combatants zouden kunnen categoriseren) moet vermeden worden evenals aan het milieu, en dat de strijd moet worden gestaakt wanneer de vijand uit is op verzoening. Belangrijk in dit verband is het, op te merken dat aanwezigheid van buitenstaanders in de wereld van de islam (“Dar-al-Islam”) gezien kan worden als een daad van agressie. Dit “territoriumbeginsel” van de jihad wordt handig gebruikt door Bin Laden, die de aanwezigheid van Amerikanen op Saoedi-Arabisch grondgebied als een voldoende reden ziet om een jihad te starten. Organisaties als Hamas in Palestina en Hezbollah in Libanon doen er ook hun voordeel bij. Hun strijd wint aan legitimiteit doordat hij gelinkt is aan grondgebied: het verdrijven van de Israëli’s, die gezien worden als bezetters, uit respectievelijk Palestina en Zuid-Libanon (Lampman, 2001).

Khaled Abou El Fadl (2001, p. 3), hoogleraar in het islamitische recht aan de University of California in Los Angeles, omschrijft de regels met betrekking tot het voeren van oorlog (te vergelijken met het westerse “ius in bello”), zoals ze volgens hem voortspruiten uit de klassieke islamitische wetgeving. Volgens deze gedragsregels is het moslimstrijders verboden om vrouwen, kinderen, bejaarden, boeren, slaven, kluizenaars of pacifisten te doden, tenzij ze aan de strijd deelnemen. Oogst noch eigendom mag vernietigd worden, bronnen of waterputten mogen niet vergiftigd worden, en vuur mag niet worden gebruikt tenzij in gevallen van uiterste nood. Marteling, verminking en het vermoorden van krijgsgevangenen waren onder alle omstandigheden verboden. Volgens El Fadl waren deze interpretaties wel gebaseerd op de voorschriften van de profeet Mohammed, maar reflecteerden ze toch eerder een normatief-ethisch standpunt van de toenmalige moslimbeschaving dan een letterlijke overname van de voorschriften van de islam.

Interessant is ook wat de klassieke jihad-leer vertelt in verband met terrorisme. Dit begrip was reeds gekend in de beginjaren van de islam, maar werd benoemd als “stiekeme aanvallen”. In deze categorie horen bijvoorbeeld brandstichting, vergiftiging van de waterbronnen, nachtelijke aanvallen, verkrachting, ontvoering, enz. thuis. Volgens El Fadl werd dit soort daden door de klassieke islamitische juristen beschouwd als misdaden van de ergste soort, onafhankelijk om welke reden en door wie (moslims of niet-moslims) ze ook werden begaan. Op dit soort vergrijpen stonden de zwaarste straffen, met inbegrip van de doodstraf. El Fadl preciseert verder, dat terreurdaden zelfs niet kunnen als vergelding voor terreurdaden begaan door de vijand. De koran stipuleert namelijk duidelijk, dat onrecht dat iemand wordt aangedaan, voor die persoon geen reden mag zijn om ook onrecht te doen.

Toch, zo weet hij, zijn er islamitische geleerden die terreurdaden uitgevoerd door moslims, goedkeuren, en ze zelfs als jihad beschouwen, en de uitvoerders ervan als martelaren (shaheed). Sommige van deze geleerden gaan zelfs verder en zijn van mening dat de islamitische wet de moslims verplicht om terreuraanslagen uit te voeren tegen ongelovigen. De reden hiervoor is dan, dat deze

terreurdaden de enige manier zouden zijn om verdrukking en bezetting op een efficiënte manier te bestrijden. Terrorisme als noodzakelijk kwaad dus.

Volgens Sachedina (2001, p. 5) is de roep om een jihad in de moslimwereld nauw gelinkt aan de idee dat de moslims overal ter wereld bedreigd worden door niet-moslims en hun regeringen. Ook anti-modernistische echo's worden daarbij opgevangen. Hij ziet ook een bron van conflict in het geloof, bij sommige moslims, dat de islam de enige ware religie is die alle andere religies moet domineren, wat meteen een dialoog of zelfs vreedzaam samenleven met die andere religies onmogelijk maakt, zelfs binnen de islam zelf. Hij benadrukt ook, dat de klassieke jihad-leer vooral aandacht besteedde aan de regels die golden in de oorlog (het westerse jus in bello), terwijl dit heden ten dage veel minder het geval is. De huidige oproepen tot jihad benadrukken de legitimiteit van de oorlog tegen het westen, en lijken alle beperkende regels overboord te gooien, inclusief het verbod op terreurdaden. Zelfs het strikte verbod op zelfmoord moet daarbij wijken: het fenomeen van de zelfmoordaanslagen nam een enorme vlucht nadat Iraanse geestelijken een fatwa hadden uitgevaardigd waarbij deze vorm van oorlogvoering werd goedgekeurd.

8. Ideologie Al-Qaeda en aanverwante groepen

Na de aanslagen van 11 september 2001 werd al snel gewezen in de richting van Osama Bin Laden en zijn organisatie Al-Qaeda. Het is echter verre van duidelijk waar deze beweging precies voor staat; zij heeft eigenlijk nooit duidelijke politieke eisen of zelfs duidelijke doelstellingen naar voren geschoven (El Fadl, 2001, p. 2). De speculaties omtrent de motieven voor de terreur konden dus beginnen.

Sommigen vonden een verklaringsgrond in de voortdurende onderdrukking van de Palestijnen door de Israeli's (waarbij de Verenigde Staten gezien wordt als de nauwste bondgenoot van deze laatste), de schier dagelijkse bombardementen op Irak, de aanwezigheid van Amerikaanse troepen in de Golf en vooral in Saoedi-Arabië, het land met de heilige steden Mekka en Medina, ... Andere commentatoren zagen de voorspelling van Samuel Huntington (1997) uitkomen, de Amerikaanse professor die een ophefmakend boek schreef over de "clash of civilizations" die volgens hem op handen was. Volgens deze stelling is het niet het islamitisch fundamentalisme dat ten grondslag ligt aan deze aanvallen, maar een botsing tussen twee beschavingen (de westers-christelijke en de islamitische) die een compleet tegengesteld wereldbeeld hanteren. De aanslagen van 11 september waren dan ook bedoeld om een van de belangrijkste symbolen van het Westen aan te vallen, de westerse hegemonie uit te dagen en de macht van de islam te tonen. In deze benadering maakt men echter, volgens de auteur, de fout waarover ik het hoger reeds had: de islam wordt ongenueanceerd vereenzelvigd met een fundamentalistische variant ervan.

El Fadl heeft een eigen opvatting over de ideologie van Al-Qaeda evenals van minder bekende organisaties als Jama'at al Muslimin, Hizb-al-Tahrir en Jihad. Hij omschrijft hun opvattingen als puriteins, supremacistisch en vooral zeer opportunistisch. Volgens hem is dit een uitvloeisel van een aantal fundamentalistische theologische scholen zoals het Wahhabisme, het Salafisme en de hedendaagse apologetische islam.

Het Wahhabisme, genoemd naar haar stichter Muhammad ibn ‘Abd al-Wahhab, ontstond op het Arabische schiereiland in de achttiende eeuw. De beweging stelde zich tot doel de islam van alle verdorvenheden te zuiveren, door zich letterlijk aan de bronteksten te houden. Op die manier ontwikkelde deze beweging tot een extreem onverdraagzame tak van de islam, die zeer vijandig stond tegenover intellectualisme, filosofie, mysticisme en eigenlijk elke andere stroming binnen de islam. In de loop der jaren groeide het wahhabisme nochtans uit tot de belangrijkste islamitische stroming in Arabië, en wordt sinds enkele decennia, met de hulp van Saoedi-Arabisch geldschietters ook fel gepromoot in de gehele islamitische wereld. Volgens El Fadl is het hedendaagse islamitische denken er wijdverbreid door beïnvloed.

De Wahhabi's omschrijven zichzelf echter niet als dusdanig, maar als Salafi's. Het Salafisme verschilt eigenlijk weinig van het Wahhabisme, zij het dat het in oorsprong iets minder intolerant was. Dit veranderde echter na 1975, toen de twee ideologieën vrijwel versmolten. Beide bewegingen geloven heel sterk in een “gouden eeuw” van de islam – volgens El Fadl een “historische utopie” – die ze willen reproduceren in de hedendaagse tijd. Zij zetten zich af tegen een historische interpretatie van de teksten en tegen intellectualisme, en verwerden tot een supremacistische ideologie.

De hedendaagse apologetische islam is een intellectueel antwoord op de uitdaging waarvoor de modernisering de islam heeft geplaatst. Het is een poging om de islam te verdedigen tegen de “aanvallen” waaraan deze blootgesteld is door de verwestering en modernisering, door de superioriteit en compatibiliteit (met de westerse waarden en instituties) van de islam te benadrukken. Een vaak voorkomende stelling van de apologetische islam is bijvoorbeeld, volgens El Fadl, dat elke westerse instelling of verworvenheid van enig belang, eerst werd uitgevonden of gecreëerd door moslims. De auteur noemt dit een historische fictie, en stelt dat dit niet steunt op een kritisch begrip van de geschiedenis van het islamitische geloof, maar een louter middel is om zich te verzetten tegen de westerse hegemonie en de eigenwaarde te benadrukken. Hij omschrijft deze school als opportunistisch en wars van principes; zij zochten de morele superioriteit van de islam in de verf te zetten, maar om dit doel te bereiken zetten zij hun eigen principes opzij.

In de jaren 70 van vorige eeuw versmolten de drie hoger genoemde theologische scholen, wat resulteerde in een virulent-puriteinse ideologie die haar macht op arrogante manier tentoon spreidde, niet alleen tegenover niet-moslims, maar bijvoorbeeld ook tegenover moslimvrouwen. De aanhangers ervan gingen zich meer en meer definiëren als de exacte antithese van het Westen, onder het mom van een terugkeer naar de ware islam. Deze supremacistische, puriteinse ideologie moet de gevoelens van machteloosheid, verslagenheid en vervreemding compenseren door een zelfbewuste arrogantie ten toon te spreiden tegenover de “ander”, of het nu gaat om niet-moslims, westerlingen, moslimvrouwen, of andersdenkende geloofsgenoten.

El Fadl verklaart op deze manier de paradox die er op het eerste gezicht schuilt in de ideologie en het handelen van Bin Laden. Deze profileert zich als de verdediger van de zuivere, ware islam, maar lapt in zijn handelen de waarden die hij zo vurig verdedigt, aan zijn laars.

HOOFDSTUK IV : INDIVIDUEEL- PSYCHOLOGISCHE FACTOREN

1. Inleiding

Terroristisch gedrag is het resultaat van een complex ontwikkelingsproces; het ontstaat meestal niet van de ene dag op de andere. Het kan daarom ook nooit monocausaal uitgelegd worden, zoals in het verleden vaak is geprobeerd – zie verder, maar is het resultaat van verschillende factoren zoals een bepaald politiek klimaat, situationele omstandigheden en groepsdynamische processen (Wasmund, 1986, p. 200). Wij zouden daar zelf ook de individuele persoonlijkheidsfactoren willen bij in rekening nemen.

Tot voor kort behandelde de meeste literatuur omtrent de psychologie van de terrorist, vooral de groepsdynamische aspecten van het fenomeen. Sinds de aanslagen op de WTC-torens in New York is er echter nogal wat onderzoek gedaan naar individueel-psychologische kenmerken. De psychologische benadering van terrorisme houdt zich vooral bezig met de studie van de terroristen op zich, hun recrutering en opleiding binnen de groep, hun “carrière”, hun persoonlijkheid, overtuigingen, attitudes en motivaties, en ook de zeer specifieke groepsdynamica eigen aan een gesloten groep als een terreurbeweging. Relatief nieuw zijn ook de onderzoeken die zich specifiek toegespitst hebben op de zelfmoordterrorist – niet verwonderlijk gezien het ook een vrij recent fenomeen betreft – maar dit hou ik voor hoofdstuk zes.

In dit hoofdstuk bespreek ik de theorieën die zich hebben gefocust op de individuele terrorist. Deze kunnen op zich erg waardevol zijn, op voorwaarde dat men niet in de val trapt die men in de literatuur de “fundamental attribution error” is gaan noemen. Dit behoeft dus enige voorafgaande uitleg. Vervolgens schets ik de (grotendeels mislukte) pogingen die gedurende lange jaren zijn gebeurd om de terrorist te ontmaskeren als geesteszieke. Andere wetenschappers hebben gepoogd om een psychologisch of sociologisch profiel op te stellen van de terrorist. Naast de methodologische en praktische moeilijkheden die dit met zich meebrengt, kan men zich ook gereede vragen stellen over het nut hiervan; een sociologisch basisprofiel van terroristen uit min of meer dezelfde “branche” lijkt zowat het maximaal haalbare. Recente onderzoeksinspanningen spitsen zich ook meer toe op het profilen van terreurgroepen op zich.

Zowat alle grote psychologische scholen hebben hun bijdrage geleverd op het vlak van het begrijpen van terroristisch gedrag. Deze theorieën hebben stuk voor stuk hun waarde, al zijn sommige relevanter in het begrijpen van deze of gene uiting van terrorisme dan andere. Ik schets in elk geval de belangrijkste bijdragen. Vervolgens zoom ik in op de vrouwelijke terroriste: aan haar zijn speciale studies gewijd, omdat haar psyche toch fundamenteel zou verschillen van die van haar mannelijke evenknie. Het nog recentere fenomeen van de vrouwelijke zelfmoordterroriste komt verder in dit werk aan bod. Tenslotte bespreek ik een recent onderzoek dat een aantal clichématige verklaringen sterk in vraag stelt. Men neemt namelijk graag aan, dat terrorisme het wapen is van de arme, achtergestelde en ongeschoolde. Recent onderzoek wijst echter uit, dat het niet onproblematisch is dit voetstoots aan te nemen.

Tot slot nog dit: ik gebruik in dit en volgende hoofdstukken uiteraard regelmatig de woorden terrorist en terroristen. Waar het gaat om de psychologie van deze personen, is het wel belangrijk op te merken dat deze term niet noodzakelijk slaat op iedereen die binnen een terroristische organisatie actief is. Grote organisaties hebben vaak een heleboel “personeel” in dienst, zoals boekhouders, fondsenwervers, technici, recruteerders, dokters, en eigenlijk eenieder die een eerder passieve rol vervult. Deze medewerkers zijn vaak hoegenaamd niet van plan om terreurdaden te plegen. Hun motieven om tot de organisatie toe te treden zijn dan ook totaal verschillend van de motieven van diegenen die dat wel van plan zijn. Het is de psychologie van deze laatsten die hier vooral ter studie voorligt. Ook de leiders van dergelijke bewegingen vallen enigszins buiten onze focus. Hun psyche is wel van enorm belang in het begrijpen van de psychologie van de gehele groep én van de leden (cf. infra) maar meestal zijn zij evenmin van plan zelf terreurdaden uit te voeren, laat staan zichzelf op te blazen. Ik zal het dan ook in mindere mate over de leidersfiguren hebben; in de literatuur met betrekking tot het onderwerp maken zij vaak het voorwerp uit van aparte studies.

2. De fundamentele attributiefout

Heel wat onderzoekers hebben gezocht naar persoonlijkheidskenmerken die een bepaald gedrag, in casu terrorisme, kunnen verklaren. Ik zal verder een aantal van deze onderzoeken en theorieën bespreken. Sommigen daarvan hebben zeker een verklarende waarde waar het gaat om het begrijpen van terroristisch gedrag, maar het gevaar is groot te vervallen in wat men in de literatuur de “fundamentele attributiefout” (fundamental attribution error) is gaan noemen. Deze fout bestaat erin, menselijk gedrag te willen uitleggen louter en alleen in functie van bepaalde persoonlijkheidskenmerken, zonder daarbij rekening te houden met situationele factoren. Zelfmoordterroristen worden bijvoorbeeld vaak afgeschilderd als laffe, moordzuchtige gekken (Atran, 2003, p. 1535). De redenering die hierachter zit gaat als volgt: iemand die in staat is tot zulke afschuwelijke zaken, moet wel aan een zware persoonlijkheidsstoornis lijden.

Een in de psychologie zeer bekend, zelfs berucht, experiment toont echter aan dat dit niet noodzakelijk het geval is. In bepaalde situationele omstandigheden zijn normale mensen in staat tot zeer extreem gedrag ten opzichte van anderen. Het onderzoek in kwestie werd uitgevoerd door de Amerikaanse psycholoog Stanley Milgram. In zijn onderzoek werd proefpersonen gevraagd om elektrische schokken (zogenaamde, maar de proefpersonen dachten dat het echte waren) toe te dienen aan leerlingen, wanneer deze een bepaalde leeropdracht – het memoriseren van woorden – niet goed uitvoerden. Verschillende proefpersonen waren in staat tot extreem geweld, ook al werden ze geconfronteerd met het gesmeek en het gehuil van de zogenaamde leerlingen, uit gehoorzaamheid aan de proefleider die hen daartoe de opdracht gaf. Met dit experiment kon Milgram dus overtuigend aantonen dat bepaald extreem gedrag kan uitgelokt worden in een bepaalde historische, politieke, sociale of ideologische context (Milgram, 1974). Of, zoals Albert Bandura het treffend uitdrukt: “It requires conducive social conditions rather than monstrous people to produce heinous deeds. Given appropriate social conditions, decent, ordinary people can be led to do extraordinarily cruel things” (1998, p. 182).

3. De zoektocht naar een mentale stoornis

Iemand die een zware bom laat ontploffen in een drukbezocht shoppingcentrum of middels andere technieken onschuldige slachtoffers maakt ten dienste van een politiek of ander doel, moet wel een geestesgestoorde zijn. Zo luidt althans de populaire opvatting. Het individueel-psychologisch onderzoek met betrekking tot de terrorist heeft dan ook lange tijd geprobeerd zijn gedrag uit te leggen door te verwijzen naar een geestelijke afwijking: de terrorist moest minstens aan een of andere mentale afwijking lijden, zoniet een psychopaat zijn, of anders wel een fanaticus.

3. 1. De terrorist als geesteszieke

Gunther Wagenlehner (1978, geciteerd in Hudson, 1998, p. 27) bestudeerde de terroristen van de RAF en concludeerde dat zij eerder gedreven werden tot hun daden door hun psychische stoornis dan door hun ideologie. Ook een gezaghebbend onderzoeker als Jerrold Post wordt wel eens verkeerdelijk tot deze school gerekend (o.a. Hudson, 1998). Post stelt namelijk dat de terrorist niet anders kan dan gewelddaden plegen, gedreven door bepaalde psychologische processen, en construeert hij een eigen psycho-logica om zijn daden te rationaliseren. Deze psychologische processen wortelen in een ontwikkelingsstoornis in de kinderjaren – zie verder – maar Post zelf geeft uitdrukkelijk aan dat hij dit niet als een ernstige psychopathologie ziet. Wel geeft hij daarmee een monocausale verklaring aan het fenomeen terrorisme, en zoals ik hoger reeds gesteld heb is terrorisme het resultaat van een complex ontwikkelingsproces, waarin de individuele psyche weliswaar een rol speelt maar niet allesbepalend is; andere variabelen zoals ideologische of religieuze context, socio-economische situatie, enz. zijn minstens even belangrijk. Bovendien impliceert dit soort redeneringen, zoals Juergensmeyer (2000) opmerkt, dat terrorisme bestaat omdat er terroristen bestaan. Dit wil zeggen, er zouden individuen bestaan die onweerstaanbaar gedreven worden tot het plegen van terroristische daden, en daarbij vrij willekeurig een rechtvaardigingsgrond – zij het van religieuze, politieke, sociale, ... aard – kiezen. En dit is ook de these van Post: politiek geweld is het resultaat van psychologische processen. Het is geen middel, maar een doel op zich. De ideologie is een loutere verschoningsgrond: *the case is not the case*. Mensen worden terrorist om zich te kunnen aansluiten bij een terreurgroep en terreurdaden te kunnen plegen (Post, 1998, p. 35). Met deze provocerende stelling staat Post wel ongeveer alleen.

De psychopathologische benadering wordt trouwens meer en meer verlaten. Mentaal gestoorden komen bijna alleen nog in beeld bij het fenomeen van de “lone terrorist”, d.w.z. een op eigen houtje (en dus geen lid van een groepering) opererend individu. (Hierbij moet worden opgemerkt, dat dit een vrij zeldzaam fenomeen is. Verreweg de meeste terroristen, waarvan men in eerste instantie aannam dat ze individueel handelden, bleken later toch gelinkt aan een of andere organisatie. Een bekend voorbeeld van een “echte” lone terrorist is Theodore Kaczynski, de zogenaamde Unabomber). De Amerikaanse psychiater David G. Hubbard (1971, geciteerd in Hudson, 1998, p. 26) constateerde daarbij, zij het dik dertig jaar geleden, dat dergelijke figuren zich vooral toeleggen op het kapen van vliegtuigen. Er zijn in de literatuur wel gevallen bekend van terroristen die mentaal gestoord waren, maar dit zijn eerder uitzonderingen. De specialisten ter zake zijn er eerder

van overtuigd dat het merendeel van de terroristen maar al te goed bij zijn of haar verstand is. Verschillende onderzoekers, zoals Crenshaw (1981) en Heskin (1984), (beiden geciteerd in Hudson, 1999, p. 28) en McCauley (2002) komen trouwens tot een tegengestelde conclusie: de gemiddelde terrorist is mentaal gezond. Hij is wel vaak compleet vervreemd van de maatschappij, maar daarom nog niet krankzinnig.

3. 2. De terrorist als psychopaat

Eigenlijk is deze conclusie verre van verwonderlijk. Het moderne terrorisme vereist een hoge mate van planning, voorbereiding en organisatie. Het is dus van het grootste belang dat de organisatie ten volle kan rekenen op alle radertjes in het raderwerk. Mensen die aan een of andere psychopathologie lijden zijn daarbij niet de meest gevraagde medewerkers. Dit geldt a fortiori voor psychopaten. Psychopathie (soms spreekt men in de literatuur ook wel van sociopathie of anti-sociale persoonlijkheidsstoornis) is een zware persoonlijkheidsstoornis, gekenmerkt door onder andere zware contactstoornissen, impulsiviteit, gebrek aan inlevingsvermogen, oppervlakkige emoties, etc.. Psychopaten worden vaak geassocieerd met (gruwelijke) misdaden, vandaar de link met terrorisme.

Psychopaten kunnen in terroristische groepen echter gemist worden als kiespijn. Een psychopaat is onbetrouwbaar en streeft met zijn daden steeds persoonlijke doeleinden na – zo deze überhaupt al een doel hebben. Hij is bovendien ook niet in staat om lessen te trekken uit zijn ervaringen. Het valt niet uit te sluiten dat psychopaten zich wel aangetrokken voelen tot terroristische organisaties, omdat die hen mogelijks de gelegenheid bieden hun morbide dadendrang in de praktijk te brengen. Terroristische groepen zijn echter, zoals hoger reeds gezegd, erg selectief in het recruterend van nieuwe leden, en zullen er alles aan doen om individuen die onvoorspelbaar of oncontroleerbaar zijn uit de groep te weren, omdat ze gevaarlijk zijn voor het voortbestaan ervan.

De topkaders van terroristische bewegingen, of de allerhoogste leiders, zouden merkwaardigerwijs wél aan deze algemene regel kunnen ontsnappen. Hudson (1999) laat alvast de mogelijkheid open dat personen als Abdullah Ocalan, leider van de Koerdische PKK, Shoko Asahara, leider van Aum Shinrikyo, Velupillai Prabhakaran, leider van de Tamil Tijgers en nog een aantal minder bekende figuren een psychopathische persoonlijkheidsstructuur kunnen hebben. Vast staat wel dat de criteria die gelden bij het recruterend van leden voor de beweging, niet gelden voor de leiders van de groep (Hudson, 1999, p. 48).

3. 3. De terrorist als fanaticus

Terroristen worden vaak afgeschilderd als fanatici, en dit geldt a fortiori voor terroristen die zelfdestructieve acties ondernemen, zoals zelfmoordterroristen. De term “fanaticus” draagt een pejoratieve psychologische connotatie mee, en hoewel er bepaalde implicaties van psychopathologie aan verbonden zijn, is het geen pathologische stoornis in de strikte zin van het woord (Taylor, 1988, p. 97). De fanaticus is eerder iemand die de wereld bekijkt vanuit een perspectief dat zich aan een van beide extreme punten van een continuüm bevindt. Dit wereldbeeld hoeft niet per se religieus gekleurd te zijn; ook sommige niet-religieuze opvattingen kunnen tot extremisme aanleiding geven. De fanaticus

wordt, naast zijn extreme opvattingen, ook gekenmerkt door koel, logisch en planmatig redeneren. Zijn beloning is eerder ideologisch of politiek dan materieel van aard (Hudson, 1998, p. 29). Volgens Taylor wordt de fanaticus verder gekenmerkt door compromisloosheid, minachting voor andere opinies, de neiging om alles in zwart-wit verhoudingen te zien, een rigide geloofssysteem en een wereldbeeld dat zijn enggeestigheid weerspiegelt. Hij moet ook in staat worden geacht, vrij gesofistikeerde, zij het heel erg subjectief gekleurde, politieke analyses te maken en stellingen te verdedigen. Taylor benadrukt ook dat, wil men de echte aard van de fanaticus begrijpen, men de ideologische context moet kennen waarbinnen hij zich beweegt.

Taylor lijkt fanaticisme dus als een soort van predispositie te beschouwen; als een karaktertrek die vastligt in de persoonlijkheid. In het licht van de bevindingen van recent onderzoek kan men zich de vraag stellen, of deze stelling wel is vol te houden. De fanatieke persoonlijkheidsstructuur, zoals Taylor die schetst, komt namelijk erg goed overeen met de kenmerken die door terroristische groepen erg op prijs worden gesteld. Met andere woorden, de fanatieke persoonlijkheid zou wel eens het (gewenste) resultaat kunnen zijn van het vormingsproces dat rekruten in een terroristische groep doorlopen. Dit geldt, zoals we verder zullen zien, a fortiori voor zelfmoordterroristen, op wie het beeld van de fanaticus vrij goed van toepassing is.

4. Profielbepaling

Hebben terroristen bepaalde karaktertrekken of persoonlijkheidskenmerken gemeenschappelijk? Kan er een profiel worden opgesteld op basis waarvan veiligheidsdiensten potentiële terroristen kunnen identificeren? Psychologische factoren met betrekking tot terrorisme hebben psychologen, politicologen en officials steeds geïnteresseerd, omdat ze eventueel van nut zouden kunnen zijn bij het voorspellen van de opkomst van terroristische groepen en het voorkomen van terroristische aanslagen. De veronderstelling die ten grondslag ligt aan profielbepaling (“profiling”) is, dat de meeste terroristen bepaalde karakteristieken gemeenschappelijk hebben, en dat deze eigenschappen aan het licht kunnen komen middels psychometrische analyse van grote hoeveelheden biografische data. Men kan met een dergelijk onderzoek twee kanten uit: ofwel stelt men een psychologisch profiel op, ofwel een sociologisch. Dit soort van onderzoek is echter niet onproblematisch.

4. 1. Methodologische moeilijkheden bij het opstellen van een profiel

Om een psychologisch profiel van *de* terrorist op te stellen, zou de onderzoeker in kwestie idealiter toegang moeten hebben tot de terroristen zelf, om middels interviews en tests allerhande de persoonlijkheid van de betrokkenen te achterhalen. Onderzoekers krijgen – omwille van veiligheidsredenen – moeilijk toegang tot gearresteerde terroristen; laat staan dat zij genoeg onderzoekssubjecten kunnen benaderen om een statistisch valide profiel op te stellen. Bij zelfmoordterroristen is dit probleem uiteraard nog groter, al heeft de Israëliische psycholoog Ariël Merari daartoe wel een poging gedaan – de resultaten van zijn onderzoek worden elders in dit werk besproken – maar dan bij daders van mislukte zelfmoordaanslagen. Onderzoekers moeten zich dus ook

vaak op secundaire bronnen (interviews met familieleden en vrienden van de betrokkenen, analyse van zijn of haar geschriften, ...) verlaten om een psychologisch profiel op te stellen. De onderzoeker die zich aan een sociologische profielbepaling waagt, zou toegang moeten hebben tot de biografische data van heel veel terroristen, van overal in de wereld, om een analyse door te voeren van variabelen als leeftijd, geslacht, burgerlijke staat, opleidingsniveau, beroepsverleden, sociale klasse, ideologie, recruteringswijze, fysieke kenmerken, enzoverder. Zulke data zijn helaas erg moeilijk te verkrijgen; dit zou bijna vereisen dat men toegang heeft tot politiedossiers overal in de wereld.

4. 2. Zin of onzin van profiling

Naast de methodologische problemen die een dergelijk onderzoek stelt, kan men zich ook gereede vragen stellen over het nut van een dergelijke inspanning. Verschillende autoriteiten op het vlak van de psychologie van het terrorisme (o.a. Crenshaw, 2001, Laqueur, 1997, Ruby, 2002) zijn van mening dat het een zinloze onderneming is een psychologisch profiel van de terrorist op te stellen. Er bestaat niet zoiets als een terroristische mentaliteit ("terrorist mindset"). Mensen die lid worden van een terroristische groep komen uit zeer verschillende culturen, hebben verschillende nationaliteiten, kleven verschillende ideologieën aan, komen uit verschillende sociale klassen, etc.. Hun persoonlijkheidskenmerken zijn zo divers als die van mensen uit de algemene populatie. Er lijkt eensgezindheid te bestaan onder psychologen, dat er niet één bepaald psychologisch kenmerk is dat kan worden toegeschreven aan de terrorist, of dat er een "persoonlijkheid" zou bestaan waarmee de terrorist zich onderscheidt van de niet-terrorist (Hudson, 1999, p. 37). Eigenlijk is dit ook helemaal niet verwonderlijk. Terroristische groepen zijn op zich al zo divers, hun leden komen uit zeer verschillende naties en culturele achtergronden, hebben zeer verschillende doelstellingen, etc.. Het zoeken naar een algemeen psychologisch profiel van *de* terrorist is volgens deze auteurs dan ook zinloos.

Nochtans zijn niet alle onderzoekers radicaal afwijzend tegenover dit soort van onderzoek. Post (1998, p. 29) bijvoorbeeld, gelooft wel dat dit enkele perspectieven biedt, al houdt hij wel een slag om de arm. Volgens hem is er niet één terroristische persoonlijkheid, maar zijn mensen met een actiegerichte, agressieve persoonlijkheid, die voortdurend op zoek zijn naar nieuwe kicks, wel oververtegenwoordigd in de populatie van terroristen. (Post wijt dit trouwens aan zekere ontwikkelingspsychologische stoornissen – cf. infra).

Ook het opstellen van een algemeen sociologisch profiel is allicht een te ambitieus project: terrorisme is een te divers fenomeen om de beoefenaars ervan onder een gemeenschappelijke sociologische noemer te vangen. De hemel klaart wel op wanneer men zich beperkt tot het sociologische profiel van leden van één en dezelfde organisatie, of van gelijkaardige groepen. In die gevallen is het vaak wel mogelijk, minstens een gemeenschappelijk basisprofiel op te stellen; soms vindt men ook wel enkele gemeenschappelijke persoonlijkheidskenmerken. Erg verwonderlijk is dit niet; leden van een terroristische groepering worden namelijk sterk beïnvloed door de mentaliteit van de groep (de "terrorist group mindset").

4. 3. De mentaliteit van de groep

Elke terroristische groep heeft zijn eigen mentaliteit. Deze weerspiegelt de persoonlijkheid en de ideologische overtuiging van de leider. Door de reeds hoger beschreven specifieke groepsdynamische processen van terroristische bewegingen, dringt deze mentaliteit vrij diep door in de persoonlijkheid van elk individueel lid. De mentaliteit van de groep bepaalt hoe de groep en de individuele groepsleden de wereld zien en hoe zij erop reageren.

Profielbepaling van individuele terreurgroepen zou wel eens een nuttiger instrument kunnen zijn in de strijd tegen het terrorisme dan het persoonlijkheidsprofiel van de terrorist, zo dat al bestaat. Het profiel van de beweging kan worden opgesteld door een diepgaande studie van de groep en zijn leiders, zo dat mogelijk is. Daarnaast moeten de acties van de groep doorgelicht worden, om te zien of er bepaalde terugkerende patronen in herkend kunnen worden. Indien het profiel van de groep kan worden opgesteld, kan dat heel nuttig zijn om een inschatting te maken van het reële of potentiële gevaar die een bepaalde groep stelt, maar ook om bijvoorbeeld onopgeëiste acties met grote mate van waarschijnlijkheid aan deze of gene groep toe te wijzen, het gedrag van een bepaalde groep in gewijzigde omstandigheden te voorspellen, mogelijke doelwitten van de groep te identificeren en beter te beschermen, etc..

5. Algemene hypotheses in verband met terrorisme

Vanuit verschillende psychologische invalshoeken is geprobeerd om een verklaring te bieden voor het fenomeen terrorisme. Ze kunnen stuk voor stuk een gedeeltelijke verklaring bieden, al zijn bepaalde benaderingen meer van toepassing op bepaalde manifestaties van terrorisme dan op andere. Ik bied hier een overzicht van de meest gangbare theoretische modellen.

5. 1. Social Learning modellen

Veel terroristen komen uit plaatsen waar geweld een bijna dagelijkse realiteit is. Van jongs af aan worden kinderen er blootgesteld aan extreem geweld. Geweld wordt op die manier bijna de norm voor jongeren, en in elk geval een meer dan aanvaardbare strategie om eigen doelstellingen te realiseren. In deze benadering worden jongeren dus tot terrorist “gesocialiseerd”. Toch is de reactie op dit extreme geweld, in eerste instantie onverschilligheid en ongevoeligheid. Vooraleer de jongere de stap zet naar actief terrorisme, is een “trigger” nodig: de directe confrontatie met extreem fysiek geweld van politie of veiligheidsdiensten tegen ofwel de persoon zelf, ofwel vrienden of familieleden, of eenieder met wie hij of zij zich kan identificeren (Forster, 2001, p. 4). Deze sleutelervaring is vaak niet de beslissende impuls om toe te treden tot een terreurgroep, maar moet gezien worden als “de strohalm die de rug van de kameel breekt”. In de emotioneel oververhitte sfeer van een gesloten groep kan een indringende externe gebeurtenis gemakkelijk als trigger dienen (Wasmund, 1986, p. 211). Deze gebeurtenis hoeft zelfs niet direct in het leven van de potentiële terrorist in te grijpen: ook de fascinatie voor spectaculaire acties van bewegingen waarvoor men sympathie koestert kan het

verlangen oproepen tot die beweging toe te treden. Hoe meer media-aandacht een bepaalde actie krijgt, hoe groter uiteraard deze kans.

Dit “katalysator-idee” komt ook terug in andere benaderingen van terrorisme, onder andere in verband met zelfmoordterrorisme (cf. infra).

Identificatie is een belangrijk concept in de social learning-theorie. Onderzoek van biografieën van terroristen toont aan dat zij zich vaak vereenzelvigen met bepaalde charismatische rolmodellen die de ideologie van een terroristische beweging vertegenwoordigen en uitdragen (Wasmund, 1986, p. 209). Deze rolmodellen dienen als een soort ideaal waaraan de onzekere en egozwakke groepsleden willen voldoen. Dergelijke personen kunnen een zeer diepgaand effect hebben op deze leden, vooral wanneer ze bovenop hun persoonlijke kwaliteiten ook een beschermende of affectieve houding gaan aannemen tegenover hun bewonderaars. Dergelijke invloedrijke personen kunnen mensen dus politiek motiveren en activeren, en slagen er vaak in om de bij hun protégés aanwezige scrupules met betrekking tot bepaalde daden, weg te werken. Volgens Wasmund zijn het vooral lager geschoolde personen die gemakkelijk in deze val trappen. Dit fenomeen doet zich trouwens niet alleen voor in terroristische bewegingen, maar ook in andere dogmatische politieke groeperingen.

5. 2. Behaviouristische verklaringen

Het behaviourisme stelt, eenvoudig geformuleerd, dat gedrag dat positief wordt bekrachtigd (beloond), de neiging heeft zich te herhalen. Toegepast op terrorisme betekent dit dat wanneer agressie en geweld hun nut hebben bewezen in het verleden, ze waarschijnlijker worden als oplossing voor toekomstige problemen. Voor terroristen zijn de problemen (meestal) van politieke aard. Vanuit het behaviouristische paradigma is terrorisme een aangeleerde vorm van politieke actie, die vergemakkelijkt wordt door de context en die in stand wordt gehouden door intrinsieke beloningen, de invloed van de groep en andere psychologische mechanismen. Veel terroristen worden door hun achterban als helden vereerd. Ook een financiële beloning kan werken als bekrachtiger voor dergelijk gedrag. Deze effecten spelen bijvoorbeeld sterk in de “shaheed” (islamitische martelaar) cultuur. In het behaviouristische denkkader benadrukt men het belang van het doorknippen van de band tussen de terroristische act en de beloning; indien terrorisme niet meer loont, zal het sterk verminderen of zelfs verdwijnen, zo luidt de redenering.

5. 3. Psychoanalytische benaderingen

In de psychoanalytische opvatting lijden terroristen aan bepaalde psychische dysfuncties – dus geen echte pathologieën, die hun oorsprong vinden in negatieve ervaringen in de vroege kindertijd, en aan een beschadigd zelfbeeld. Jerrold Post (1984) is een van de meest bekende aanhangers van deze opvatting. Hij onderscheidt twee types van terroristische persoonlijkheden.

Het eerste type is het “anarchistisch-ideologische” type. Het gaat hier om de terrorist die ernstige familiale moeilijkheden en onaangepastheid heeft ervaren, wat leidt tot rebellie tegen de ouders, meer specifiek tegen de vader. Dit type vecht tegen de maatschappij van zijn of haar ouders. Volgens Post vindt de anarchistisch-ideologische terrorist altijd wel een reden om te rebelleren, ook

als zijn politieke eisen zouden worden gerealiseerd, omdat rebels gedrag een manier is om onbewuste vijandigheid tegenover gezag uit te drukken. Wasmund (1986, p. 201) kwam tot gelijkaardige conclusies na zijn onderzoek bij de extreemlinkse terroristen van de Rote Armee Fraktion.

Het tweede type is het “nationalistisch-separatistische” type. Dit type is gezagsgetrouw, maar zet zich af tegen de externe vijand. Tijdens de kinderjaren is dit type terrorist erg loyaal aan de ouders, maar slaagt er niet in zichzelf van de ouders te differentiëren. Op volwassen leeftijd gaat hij vervolgens rebelleren tegen de maatschappij voor het onrecht dat zijn ouders is aangedaan. Zijn daden worden gezien als een uitdrukking van loyaliteit aan de ouders die schade hebben geleden door toedoen van het regime dat nu wordt bestreden. (Post, 1984, p. 243).

Post lanceert hiermee ongetwijfeld interessante ideeën, al zijn er wel een aantal opmerkingen bij te maken. Zijn theorie kan een gedeeltelijke verklaring bieden voor terroristisch gedrag, maar dan binnen een zeer specifieke context. In de jaren tachtig van de vorige eeuw, het moment waarop Post zijn ideeën formuleerde, waren het extreemlinkse en het nationalistische terrorisme, waarop zijn theorie het best toepasbaar is, inderdaad de meest zichtbare vormen.

5. 4. Het rational choice – model

Het rationele keuze-model, oorspronkelijk afkomstig uit de economie, stelt dat groepen overgaan tot terrorisme na een rationele overweging van alle strategieën die hen kunnen helpen hun doel te bereiken. Stricto sensu kunnen we deze benadering daarom niet als een psychologische benadering beschouwen, omdat in deze optiek het wapen van terrorisme een strategische, intentionele keuze is, en geen onbedoeld resultaat van psychologische of sociale factoren (Crenshaw, 1998, p. 8). Het rationele keuze-model wordt in de literatuur echter bijna steeds in één adem vernoemd met de “echte” psychologische theorieën, vandaar dat het ook hier niet onvermeld kon blijven.

Terrorisme is het wapen van de zwakkere. Terroristen zijn niet in staat hun tegenstander op vreedzame wijze te verslaan omdat die ofwel veel sterker is en over veel meer machtsmiddelen beschikt en repressief optreedt, ofwel omdat de terroristische ideologie in wezen onpopulair is en bij democratische verkiezingen geen enkele kans zou maken. Ondanks hun relatieve zwakte in vergelijking met de tegenstander die zij bevechten, verkrijgen zij door het wapen van de terreur een disproportionele macht. Met relatief weinig kosten en inspanning kan toch een geweldig effect worden bereikt. Een van de adepten van deze opvatting is de reeds hoger genoemde Martha Crenshaw (1998), die geldt als een van de autoriteiten op het vlak van de psychologie van het terrorisme. Zij stelt dat geweld voor terroristen een strategische, rationele keuze is, in de overtuiging dat het haalbaar, efficiënt én moreel gerechtvaardigd is. Om te verklaren hoe terroristen toch soms doen wat ze doen, ondanks het bijwijken enorme risico en gevaar, en de relatief kleine kans op succes, stelt zij dat de onmiddellijke gevolgen van de acties soms minder betekenisvol zijn dan de persoonlijke betekenis die zij hebben voor de terrorist. Met andere woorden, de overtuiging voor een juiste zaak te vechten is een motivator die sterker is dan de ontradende kracht die uitgaat van het besef van het risico en het gevaar. Een ander mogelijk antwoord is dat individuen “collectief rationeel” kunnen zijn. Dit houdt in dat mensen inzien dat hun persoonlijke bijdrage belangrijk is omwille van de cohesie en de geringe

grootte van de groep. Dit besef zou hen ervan weerhouden, "free rider" te spelen (Crenshaw, 1998, p. 9).

5. 5. De Frustratie-Agressie Hypothese

Dit is een in de literatuur vaak geciteerde benadering. De hypothese is, dat elke frustratie tot een of andere vorm van agressie leidt, en dat elke daad van agressie voortspuit uit een of andere frustratie. Ted Robert Gurr (1970, geciteerd in Hudson, 1999, p. 21) geldt zowat als de grondlegger van deze theorie. Hij definieert zijn hypothese als volgt: "The necessary precondition for violent civil conflict is relative deprivation, defined as actors' perception of discrepancy between their value expectations and their environment's apparent value capabilities. This deprivation may be individual or collective."

De ervaren frustratie kan dus individueel of collectief zijn. Vaak is de nadruk gelegd op de individuele frustratie van de terrorist. Deze zou tot zijn daad gedreven worden door wanhoop. Armoede, achterstelling, lage scholingsgraad, etc. zouden dan de omstandigheden zijn die terreur uitlokken. Deze opvatting beheerst al jaren het (wetenschappelijke zowel als het journalistieke) discours met betrekking tot terrorisme. Recent onderzoek trekt het verband tussen hoger vermelde variabelen en terrorisme echter sterk in twijfel. Een eenvoudig voorbeeld: de daders van de aanslagen van 11/09/2001 waren helemaal geen achtergestelde, analfabete of kansloze jongeren, wel integendeel. Ik kom hier verder op terug.

Groepsfrustratie geldt als een betere verklaringsgrond voor terrorisme. Groepsidentificatie blijkt namelijk een veel betere predictor voor politieke actie en politieke meningen dan het loutere eigenbelang. Wanneer de groep op een of andere manier in gevaar komt, kan dit leiden tot de zelfopoffering van een van de leden, in het belang van de volledige groep (McCauley, 2002, p. 9).

Hoewel de frustratie-agressie hypothese als verklaringsgrond voor terrorisme enigszins afgedaan heeft wegens al te simplifiërend (niet alle frustratie leidt automatisch tot agressie), onthouden we toch de notie van identificatie met de groep als belangrijker predictor voor politiek gedrag dan het najagen van het eigenbelang. Dit idee zal uitermate belangrijk blijken bij het verklaren van de centrale onderzoeksvraag in dit werk.

6. Vrouwelijke terroristen

Terrorisme is voornamelijk een zaak van mannen. Geschat wordt dat 80 procent van alle terroristen mannen zijn (Hudson, 1999, p. 44). Dit percentage varieert natuurlijk sterk van organisatie tot organisatie; zo tellen de Tamil Tijgers zeer veel vrouwelijke leden – het gros van de zelfmoordaanslagen gepleegd door de Tamil Tijgers was het werk van vrouwen, maar was binnen Al-Qaeda tot nu toe geen sprake van vrouwelijke strijders, al bestaan er vermoedens dat dit binnenkort om strategische redenen zal veranderen, volgens een anonieme journalist van Associated Press (2003). Vrouwen hebben dan ook ontegensprekelijk bepaalde voordelen tegenover mannen. Die voordelen zijn vooral van tactische aard: van vrouwen wordt minder snel verwacht dat ze overgaan tot geweld. Een vrouw draagt nog steeds het aura met zich mee van breekbaarheid, geweldloosheid, etc.. Op die

manier heeft ze het een stuk gemakkelijker om veiligheidsdiensten te verschalken. Vrouwen worden ook wel ingezet om mannelijke doelwitten in een situatie te brengen waar ze gemakkelijk kunnen worden gekidnapt of vermoord.

Hoewel de vrouwelijke terroriste dus numeriek in de minderheid is, zijn er toch heel wat studies gewijd aan haar psyche. Deborah Galvin (1983) (geciteerd in Hudson, 1999, p. 47) deed onderzoek naar de motieven van vrouwen om toe te treden tot een terroristische organisatie. Volgens haar zijn vrouwen idealistischer ingesteld dan mannen, en is hun daad vaak een antwoord op geweld, een van haar geliefden aangedaan. De terroriste vecht voor een beter leven voor haar kinderen en om tegemoet te komen aan de noden van haar gemeenschap. Ook camaraderie speelt, net zoals bij mannen, een rol. De door haar geïnterviewde vrouwen gaven verder ook aan dat zij het erg op prijs stelden dat zij op gelijke voet werden behandeld als hun mannelijke collega's. Zij leerden dezelfde dingen en kregen dezelfde verantwoordelijkheden. Toetreden tot een terreurbeweging is voor een vrouw trouwens een nog ingrijpender stap dan voor een man; meestal heeft zij nog minder ervaring met geweld of met wapens, en moet dus nog veel meer leren.

Vrouwelijke terroristen zouden trouwens nog gevaarlijker zijn dan mannelijke omwille van hun vastbeslotenheid om zich louter en alleen aan de zaak en het na te streven doel te wijden. Desnoods zouden ze daarvoor zelfs hun eigen gezin in de steek laten. In haar boek met de veelzeggende titel "Shoot the Women First" citeert een andere onderzoekster, Eileen MacDonald, Christian Luchte, toenmalig hoofd van de Duitse dienst voor contraterrorisme. Volgens hem willen vrouwen in terroristische groepen zich bewijzen tegenover hun mannelijke collega's door nog meedogenlozer geweld te gebruiken. Vrouwen zouden niet aarzelen, onmiddellijk te schieten in geval van gevaar. Luchte stelde trouwens ook vast dat vrouwen mentaal sterker waren, beter in staat hun koelbloedigheid te bewaren in moeilijke omstandigheden, en minder geneigd om de zaak waarvoor ze vochten, te "verraden" door informatie te geven aan de autoriteiten. Wanneer ze dat toch deden, was dat meer uit een soort van schuldgevoel dan omwille van het vooruitzicht op een lichtere straf, zoals hun mannelijke collega's. Ze onderscheidden zich ook door hun praktische en pragmatische ingesteldheid (MacDonald, 1983, p.63).

7. Armoede en onderontwikkeling als oorzaak van terrorisme

Na de aanslagen van 11 september 2001 beloofde de Amerikaanse president George W. Bush, naast uiteraard een keiharde aanpak van de terroristen zelf, de armoede en de onderontwikkeling, waaruit terrorisme ontstaat, te bestrijden. Er zou meer geld gegeven worden aan het onderwijs in die landen waar terrorisme gemakkelijk wortel schiet, omdat hoop een antwoord is op terrorisme (Krueger & Maleckova, 2002, p. 1).

Uit de criminologie is bekend dat misdaad floreert in milieus die met armoede te kampen hebben. Een stijging van de welvaart resulteert dan ook meestal in een daling van de misdaadcijfers. Toch gaat deze redenering niet op voor alle vormen van misdaad: er is bijvoorbeeld geen enkel verband tussen armoede en de incidentiegraad van pakweg passionele moorden of de zogenaamde "hate-crimes". Dit zijn misdaden die gepleegd worden omwille van het ras, de godsdienst, de sexuele voorkeur, etc. van het slachtoffer. Ook terrorisme, en met name religieus zelfmoordterrorisme kan als

een “hate crime” beschouwd worden, omdat het steunt op een oorlogslogica tegenover een bepaalde groep die gedemoniseerd wordt en beschouwd wordt als moreel inferieur (El Fadl, 2001, p. 2). Recent onderzoek heeft in elk geval uitgewezen, dat verschillende van de zelfmoordterroristen helemaal geen kansloze, arme, ongeschoolde of achtergestelde jongeren waren. Wel integendeel. (Atran, 2003, p.1536).

Uit onderzoek van Krueger en Maleckova in de Gazastrook en op de Westelijke Jordaanoever bleek dat scholingsgraad geen, of een positieve, correlatie vertoont met steun aan terrorisme. Het onderzoek werd uitgevoerd in december 2001 bij 1357 Palestijnen van minstens 18 jaar, woonachtig in een van deze twee regio's. Van de groep die 12 jaar scholing achter de rug had, steunde 68 procent de aanslagen. Van diegenen die minder dan 12 jaar onderwijs hadden genoten stonden er slechts 63 procent sympathiek tegenover, en bij de ongeletterden daalde dat tot 46 procent. Van diegenen die over een diploma hoger onderwijs beschikten was slechts 40 % voorstander van een dialoog met Israël. In de groep met een diploma middelbaar onderwijs was dat 53 %, en bij diegenen die minder dan 9 jaar scholing hadden steeg dat tot 60 %. In een vergelijking tussen Hezbollah militanten die gestorven waren in actie en een willekeurige steekproef van Libanezen van dezelfde leeftijdsgroep en uit dezelfde streek, bleek dat de militanten uit minder arme milieus kwamen en dat er meer over een diploma secundair onderwijs beschikten. Een relatief verlies van economische of sociale status bij hogeschoolden zou een verklaring kunnen zijn voor toegenomen steun voor terrorisme. Het is duidelijk dat, doorheen de jaren, de economische situatie van de hoger opgeleiden (in termen van scholingsgraad en salaris) verslechterd was tegenover de situatie van de lager opgeleiden (voor deze laatste veranderden de economische omstandigheden niet zo sterk) (Krueger en Maleckova, 2002, p. 7). Ik moet hierbij wel opmerken, dat de auteurs geen verband vonden tussen terrorisme en economische omstandigheden op het *persoonlijke* vlak. Zij hebben geen onderzoek gedaan naar een eventueel causaal verband tussen terreur en armoede op het vlak van de gemeenschap of de natie. Het zou bijvoorbeeld kunnen dat mensen, wiens individuele economische situatie op zich niet slecht is, toch overgaan tot terroristische acties omdat ze iets willen doen aan de levensomstandigheden van hun landgenoten. Geheel onwaarschijnlijk is dit niet: hoger vermeldde ik al dat groepsidentificatie (en frustratie) een betere predictor is voor politiek gedrag en politieke meningen dan het individuele belang.

In Palestina zijn uiteraard niet alleen religieus gemotiveerde terreurbewegingen actief; ook seculiere groepen doen hun duit in het zakje. Een voorbeeld daarvan is het hoger reeds vermelde Volksfront voor de Bevrijding van Palestina. Deze organisatie is geïnspireerd op een marxistische economische ideologie, en verklaart de vijandigheid van de Palestijnen tegenover de Israeli's vanuit het perspectief van de economische uitbuiting en achterstelling. Hun oproep om de (klassen)strijd te voeren tegen de Israeli's kent echter nauwelijks weerklank; in tegenstelling tot de oproep van de bewegingen die op religieuze of culturele gevoelens een beroep doen, zo bleek uit een studie van Harold Cubert (1997, p. 45).

De 19 mannen die op 11 september 2001 vier vliegtuigen lieten crashen op Amerikaanse doelwitten, passen al evenmin in het plaatje van armoede en ongeschooldheid. Verschillende van hen hadden in het Westen gereisd en gestudeerd, en kwamen uit de midden- of hogere klassen. Mohammed Atta bijvoorbeeld, de piloot van één van de vliegtuigen, die na de feiten zowat het

“gezicht” werd van de kapers, kwam uit een gegoede Egyptische familie: zijn vader is een succesvol advocaat, zijn zussen zijn respectievelijk professor aan de universiteit en dokter. Zelf studeerde hij architectuur in Duitsland, en scheen zich vrij goed in te passen in de Westerse samenleving. Ook de in Singapore gearresteerde leden van de Jemaah Islamiyah zijn stuk voor stuk mannen met een degelijke opleiding en een goede job.

HOOFDSTUK V : GROEPSDYNAMISCHE ASPECTEN

1. Inleiding

In dit hoofdstuk behandel ik het sociaal-psychologisch functioneren van de terroristische groep. Wetenschappers hebben hieraan terecht veel aandacht besteed. In het vorige hoofdstuk heb ik een aantal theorieën geschetst die ons helpen om het ontstaan van het fenomeen terrorisme te begrijpen. De belangrijkste conclusie die we eruit kunnen trekken is echter dat men niet als terrorist wordt geboren. Een aantal individueel-psychologische kenmerken spelen zeker een rol in het proces dat een terrorist maakt tot wat hij is; belangrijker echter is het “vormingsproces”. Terreurbewegingen creëren mensen die in staat zijn de meest vreselijke daden te verrichten in de naam van een of andere seculiere of religieuze ideologie.

In dit vormingsproces wordt aandacht besteed aan verschillende aspecten. Eerst en vooral zijn terreurbewegingen erg selectief in het uitkiezen van hun leden; net zoals andere organisaties die op zoek zijn naar personeel zoeken zij een bepaald profiel en hanteren zij daarbij bepaalde selectiecriteria. Eenmaal togetreden tot de groep zal het nieuwe lid geleidelijk z'n eigen identiteit verliezen, en door een aantal subtiele mechanismen gewend geraken aan het plegen van extreem geweld. Hoe langer iemand lid blijft van een terreurbeweging, hoe moeilijker het wordt – om diverse redenen – om de beweging ooit nog te verlaten. De groep zelf zal trouwens alles op alles zetten om desertie te voorkomen.

Overigens moet hierbij worden opgemerkt, dat veel van de hierboven geschetste mechanismen ook meespelen in andere gesloten groepen, die niet-terroristisch zijn (vb. bepaalde misdaadbendes) of zelfs niet gewelddadig (zoals sommige sekten).

2. Het proces van toetreding tot een terroristische groep

Toetreden tot een terroristische groep is vaak een traag verlopend, gradueel proces. Potentiële leden van een terroristische groep zijn dikwijls enigszins sociaal vervreemde jongeren, die eerst sympathisant worden van de beweging. Ze komen uit groepen die de beweging ondersteunen of minstens gunstig gezind zijn, zoals groepen van activistische studenten, of gaan (politieke) gevangenen bezoeken. Van sympathisant wordt men vervolgens passief steunend lid. Vaak is het zo dat gewelddadige contacten met politie of veiligheidsdiensten als katalysator werken in dit proces. De laatste stap wordt vaak gezet door toedoen van een kennis of familielid dat al contacten heeft binnen de groep.

Het is echter helemaal niet zo dat iedereen kan toetreden. Terroristische groepen hanteren bij hun recrutering van leden ook een soort van selectieprocedure. Het volstaat niet om erg gemotiveerd te zijn voor de zaak waarvoor de groep vecht; het nieuwe lid moet ook aan een bepaald profiel voldoen. Dit profiel kan bepaalde vereisten inhouden met betrekking tot de persoonlijkheid van de betrokken kandidaat (zie verder), maar kan ook zekere technische competenties omvatten (zoals explosieven kunnen fabriceren, omgaan met wapens, communicatietalent, ..), of nog vaker een combinatie van beide.

Eric Shaw (1986, p. 365) beschrijft het proces van toetreding tot een terroristische groep in een model, dat hij het "Personal Pathway Model" noemt. Shaw integreert in dit model elementen uit zowel de social learning-theorie, de frustratie-agressie hypothese als de psycho-analytische benadering. Volgens deze theorie komt een terrorist uit een populatie of laag van de bevolking die op een of andere manier gevaar loopt en een beschadigd zelfbeeld heeft. Deze heeft ook niet de plaats in de gemeenschap gekregen waarnaar zij streefde, wat heeft bijgedragen tot een algemene frustratie. De politieke activiteiten die de would-be terrorist vervolgens ontplooit liggen in de lijn van de politieke overtuiging van zijn familie, die echter steeds een zekere passiviteit aan de dag heeft gelegd met betrekking tot haar achtergestelde situatie. De wens om deel uit te maken van een terroristische groep is symptomatisch voor een incomplete of gefragmenteerde psychosociale identiteit. Tenslotte wijst ook Shaw op het mogelijke trigger-effect van gewelddadige confrontaties met ordediensten, en het belang van persoonlijke contacten met terroristen om uiteindelijk het volwaardige lidmaatschap te verwerven.

Crenshaw (2001) wijst erop dat het verkeerd is te denken dat mensen alleen maar lid worden van een terreurbeweging omdat ze diepgaand politiek of ideologisch gemotiveerd zijn. Volgens haar spelen ook andere motieven mee, zoals het verlangen om deel uit te maken van een groep, een bepaalde sociale status en reputatie te verwerven, verlangen naar kameraadschap en een avontuurlijk leven, en zelfs ook gewoonweg materiële voordelen.

3. Het effect van de groepsdynamiek op de persoonlijkheid van de individuele leden

Wasmund (1986, p. 200 e.v.) geeft ons een goed beeld van de groepsdynamiek van gesloten terroristische groepen. Elke terreurbeweging wordt gekenmerkt door een zekere mate van geslotenheid, hoewel de aard van de organisatie hierbij een rol speelt. Anarchistisch of ideologisch geïnspireerde groeperingen zijn bijvoorbeeld veel geslotener en ontoegankelijker dan etnisch-separatistische. De leden van etnisch-separatistische bewegingen zijn veel minder geïsoleerd van de buitenwereld; in de regel zijn zij vrij goed ingebed in hun sociale groep, en kunnen veelal ook op een redelijke steun van deze groep rekenen. Dit is veel minder het geval met extreem-linkse groupuscules, die niet alleen hun banden met de maatschappij, maar veelal ook met hun familie voorgoed doorgeknijpt hebben.

Terroristen leven – gedwongen door de omstandigheden, maar ook omdat hen dit eigenlijk goed uitkomt - in de regel in een vrij geïsoleerde wereld, waarin ze niet alleen in hun eigen bestaansmiddelen moeten voorzien maar waarin ze ook afgesneden zijn van de meeste sociale en intellectuele contacten met de buitenwereld. De groep is het enige referentiekader van de groep, en de leden zijn er totaal van afhankelijk. De sociale druk tot aanpassing is enorm: leden moeten zich totaal plooiën naar de regels, kritiekloos de ideologische argumentatie slikken, evenals de vaak absolute macht van de leider. Binnen de groep heerst vaak een zeer strikte rolverdeling: ieder heeft zijn taak en moet deze rigoureuus uitvoeren. Niets meer maar ook niets minder. De verhoudingen tussen de leden zijn strikt hiërarchisch. Terreurbewegingen zijn vaak ook opgedeeld in operationele cellen van enkele personen.

Dit heeft uiteraard een ingrijpend en bedoeld effect op de persoonlijkheid van de individuele leden. De totale afhankelijkheid van de groep, de sociale druk tot aanpassing evenals de toegewezen rollen en de werkverdeling binnen de groep zorgen ervoor dat de leden hun eigen noden, interesses en verlangens verliezen, en tenslotte ook hun eigen identiteit. Deze externe en interne (de leden van de groep kunnen eigenlijk ook niet bij elkaar terecht met hun twijfels en persoonlijke moeilijkheden) isolatie versterken mekaar, zodat de leden zich uiteindelijk in een totaal van de realiteit vervreemde wereld bevinden. De niet-aflatende druk op de leden en de bijbehorende onderdrukte angst vinden geen compensatie noch steun binnen de groep, en dit weegt natuurlijk op de interpersoonlijke communicatie – of het gebrek daaraan. De verhoudingen tussen de groepsleden worden niet bepaald door warm-menselijke relaties noch door solidariteit tussen de leden, maar door een fundamenteel wantrouwen. In de regel neemt de interpersoonlijke gevoeligheid tussen de leden af, en ontwikkelen zich nauwelijks emotionele banden tussen de groepsleden. De terroristische groep organiseert zich bijna als een gangsterbende.

Het verlies van de individuele identiteit wordt echter gecompenseerd door het tentoon spreiden van de collectieve sterkte van de groep. Het verminderde realiteitsbesef, dat bij elke beginnende terrorist aanwezig is, wordt versterkt door de isolatie en het gebrek aan communicatie. De politieke socialisatie van terroristen, middels een proces van permanente zelf-indoctrinatie door de groep, leidt uiteindelijk tot een volledig verlies van realiteitszin en totaal verkeerde opvattingen over de politieke en sociale situatie van de buitenwereld. Dat is uiteraard ook de bedoeling: essentieel in de vorming van een dogmatische terrorist is namelijk dat hij of zij totaal afgesneden wordt van ideologische invloeden en kritiek van buiten de groep. Alleen op die manier kan men er zeker van zijn dat de indoctrinatie met de zuivere, onverdunde groepsideologie, mogelijk wordt. In een dergelijke omgeving kunnen dan de gevoelens van almacht ontstaan, die het startpunt kunnen zijn voor individuele en collectieve agressie Volgens Wasmund zijn het vooral ego-zwakke personen die zich aangetrokken voelen tot dergelijke gesloten ideologieën, omdat die voor alles een complete verklaring hebben. (We kunnen hier een parallel trekken met wat ik hoger al zei over religieus fundamentalisme: dit zou hetzelfde soort mensen aantrekken, om precies dezelfde reden.)

4. Ontwikkelen van een vijandbeeld

Parallel met de indoctrinatie met de groeps-eigen ideologie, ontwikkelt zich ook een vijandbeeld bij de groepsleden. Zoals ik hoger al schreef, hanteren terroristische groepen vaak manicheïstische wereldbeelden, d.w.z. zij zien een duale wereld, een wereld van goeden en kwaden. Zichzelf beschouwen zij uiteraard als behorend tot de eerste categorie, maar al wie niet met hen is, behoort automatisch tot het kamp van de vijand. De acties van de groep richten zich dan op de zogenaamde “antisymbolen”, d.w.z. de elites of symbolen van de vijand, omdat die als de verpersoonlijking van het kwaad worden gezien. Een manicheïstisch wereldbeeld is uiteraard erg praktisch wanneer een terroristische aanslag wordt uitgevoerd. Meestal worden daarbij niet alleen de “antisymbolen” getroffen, maar sneuvelen ook een zeker aantal burgers die, hoewel zij niet de eerste doelwitten zijn, gemakkelijk tot het kamp van de vijand kunnen worden gerekend. Op die manier valt hun dood gemakkelijker te verschonen. Exemplarisch hiervoor is de rechtvaardiging die Osama Bin

Laden, in een interview in de Pakistaanse krant *Ausaf* (geciteerd in Forster, 2001, p. 6) geeft aan het doden van willekeurige Amerikaanse burgers: “The American people should remember that they pay taxes to their government, they elect their president, their government manufactures arms and gives them to Israel and Israel uses them to massacre Palestinians. The American Congress endorses all government measures and this proves that the entire America is responsible for the atrocities perpetrated against Muslims. The entire America because they elect Congress”. Een nog verder doorgedreven redenering wordt gehanteerd door de Jemaah Islamiyah, een islamitische terreurgroep met basis in Singapore, die vaak genoemd wordt als satellietorganisatie van Al-Qaeda. De groep is vooral actief in Zuid-Oost-Azië, waar uiteraard ook veel moslims wonen, dus is het niet ondenkbaar dat bij hun acties onbedoeld ook slachtoffers vallen onder hun geloofsgenoten. Een hoogstandje van ideologische verenging bied in zo’n geval soelaas: “..even Muslims who did not subscribe to militant *jihad* were seen as infidels. This dogmatism convinced many JI members that in the course of *jihad*, innocent lives (Muslim or non-Muslim) could be sacrificed.” (White Paper – The Jemaah Islamiyah Arrests – Ministerie van Binnenlandse Zaken van Singapore - 2003).

5. Druk tot het plegen van geweld

Zoals ik hoger reeds vermeldde, stelt Post (1998, p. 35) dat mensen zich aansluiten bij een terroristische groep om terreurdaden te kunnen plegen. Dit zou hen een gevoel van revolutionair heldendom geven. Dit heeft tot gevolg, dat terroristische leiders die erg actiegericht zijn, vaak een sterkere positie hebben binnen de groep dan leiders die meer gematigd en voorzichtig zijn. Inactiviteit is trouwens uiterst stresserend voor actiegerichte terroristen. Door inactiviteit verliest de groep eigenlijk zijn bestaansreden (Zawodny, 1978, p. 280). Voor sommige terroristen is het plegen van grootschalig geweld zelfs een persoonlijke erekwesitie. Dobson (1975, geciteerd in Hudson, 1999, p. 33) vermeldt het voorbeeld van Salah Khalef, een lid van Zwarte September, die na vrijlating uit de gevangenis zijn vroegere medestanders opriep tot het stopzetten van de vijandelijkheden en het neerleggen van de wapens. Hij werd vervolgens door zijn oude vijanden dermate belachelijk gemaakt, dat hij gewelddadiger werd dan hij ooit tevoren was geweest.

Het isolement van de buitenwereld en de massieve groepsdruk zorgen vaak ook voor een escalatie van de radicaliteit van de acties. Hieraan valt, voor de individuele groepsleden, nauwelijks te ontkomen. Groepsleden die zich niet onderwerpen aan de uitgezette lijn en de hiërarchie, kunnen op de zwaarste sancties rekenen.

6. Groepsidentiteit vervangt de individuele identiteit

Op de lange duur verhinderen deze rigide interactiepatronen, beperkingen, aanpassingsdruk en de gewelddadige rituelen, de ontwikkeling van een persoonlijke identiteit. Een collectieve “groepsidentiteit” neemt op den duur, en meer en meer naarmate de radicaliteit van de groep toeneemt, de plaats in van de individuele identiteiten van de leden (Sprinzak, 1990, p. 79). Volgens Post (1998, p. 33) bestaat er ook een uitgesproken verlangen bij de groepsleden zelf – gezien hun specifieke ontwikkelingspsychologische achtergrond - om hun eigen identiteit te laten opgaan in de collectieve

identiteit, die hij de “groupmind” noemt. Hoe meer sociaal geïsoleerd de nieuwe leden trouwens waren, hoe waarschijnlijker het is dat ze zich ten volle en kritiekloos aan hun lidmaatschap zullen vastklampen, omdat dat de enige definitie wordt van henzelf, en hun enige steun en toeverlaat.

In een dergelijk klimaat ontstaat ook het zogenaamde “groepsdenken” (groupthink). Groepsdenken is een manier van denken die ontstaat in zeer taak-georiënteerde en door één doel gedreven groepen, die een zeer sterke interne samenhang vertonen. Het streven naar unanimiteit in het denken verhindert een realistische inschatting van eventuele alternatieven. Dit sociaal-psychologisch fenomeen, dat trouwens niet alleen in terroristische groepen voorkomt, leidt meestal tot suboptimale beslissingen en dito functioneren. Groepsdenken uit zich door de illusie van onkwetsbaarheid: de groep denkt dat hij eenvoudigweg niet verkeerd kan zijn of handelen. Het vertrouwen van de groepsleden in de beslissingen van de groep is geweldig groot. De groep denkt dat hij op elk moment de juiste dingen doet. Collectieve rationalisatie treedt op: de groepsleden geloven dat hun plannen niet fout kunnen lopen, ook als er overvloedige aanwijzingen zijn van het tegendeel. (Janis, 1972, p. 26). Groepscohesie heeft trouwens de neiging, toe- of af te nemen naarmate het gepercipieerde externe gevaar voor de groep toe- of afneemt (Hudson, 1999, p. 32).

Het resultaat van dit proces staat haaks op wat de meeste leden, bij toetreding tot de groep, verwachtten. In de plaats van identiteitsontwikkeling is een identiteitscrisis hun deel: permanente frustratie eerder dan zelfrealisatie en onmenselijke, onpersoonlijke relaties in plaats van de verwachte warm-menselijke communicatie; afstomping en wantrouwen in de plaats van de verhoopte liefde en vertrouwen.

De groep heeft uiteindelijk wel baat bij het resultaat van dit – voor de individuele leden – nefaste proces: de individuele frustratie die het resultaat is van de hierboven geschetste groepsprocessen, kan niet anders dan zich uiten in agressie gericht op de buitenwereld. Die agressie wordt bovendien in de hand gewerkt door een bijkomende factor: het gebrek aan contact met leden van de andere kunne. Deze gedwongen seksuele onthouding resulteert vaak in een bijkomende frustratie en een verhoogd agressiepotentieel.

7. Rationaliseren van het geweld

Diegene die de terreurdaad uitvoert moet uiteraard een manier vinden om in het reine te komen met zijn daden en de gevolgen ervan.

Elk menselijk individu doorloopt in zijn ontwikkeling een socialisatieproces, waarbij morele standaarden worden geïnternaliseerd. Deze normen en waarden gaan dienen als richtlijnen voor gedrag. Mensen beoordelen hun daden aan de hand van hun eigen normenstelsel. Ze streven er naar handelingen te stellen die hen zelfbevrediging opleveren en hun eigenwaarde opkrikken, en zien er meestal van af gedrag te stellen dat tot een zelfveroordeling aanleiding geeft.

Deze morele standaarden liggen echter niet rotsvast verankerd, en er bestaan manieren om hen te omzeilen wanneer dat nodig is. Deze mechanismen zijn het meest bestudeerd in de context van politiek en militair geweld, hoewel zij in werking treden telkens wanneer iemand uit eigenbelang daden stelt die schadelijke gevolgen hebben voor anderen. (Het is trouwens interessant op te merken, dat diezelfde “verschoningstechnieken” ook wel eens gebruikt worden om het geweld te

rechtvaardigen waarmee aan terrorismebestrijding wordt gedaan.) Het is voor een terroristische groepering van het grootste belang dat haar leden uitvoerig “getraind” worden in de techniek van het omzeilen van de geïnternaliseerde morele standaarden, gezien de gruwelijke acties die ze zullen moeten uitvoeren.

De reeds hoger vermelde Albert Bandura (1998) schetst uitvoerig welke mechanismen zoal ter beschikking staan om dit doel te bereiken.

Eerst en vooral moeten de toekomstige acties moreel gerechtvaardigd worden. Wat in se moreel zeer afkeurenswaardig is, het doden van onschuldigen, moet aanvaardbaar worden gemaakt, door een proces van cognitieve herstructurering. Het is hier dat de ideologie een cruciale rol speelt. Hiervoor komt uiteraard het manicheïstische wereldbeeld, de opvatting dat de groep in oorlog is met de rest van de maatschappij, en zo verder, erg van pas. De leden van de groep zien zichzelf vaak als leden van een kleine, heldhaftige gemeenschap die bedreigd wordt door een wrede vijand die erop uit is hen te onderdrukken en hun waarden, manier van leven en zelfs de wereldvrede te vernietigen. Dit cognitief herstructureren van de morele waarden met betrekking tot het doden van medemensen wordt vergemakkelijkt naarmate de groepsideologie de leden voorhoudt dat alle vreedzame middelen om de vijand te bestrijden, uitgeput zijn en gefaald hebben. De ideologie zal hen verder ook leren dat het menselijk leed dat eventueel zal worden aangericht door de acties, in het niets verzinkt naast de monsterlijkheden die door de vijand worden aangericht.

Naast die morele rechtvaardiging van het leed dat wordt aangericht, zijn er ook andere mechanismen om een negatieve zelfsanctionering te ontlopen.

Een eerste is het afschuiven van de verantwoordelijkheid. Mensen zullen gemakkelijker overgaan tot het stellen van gedrag dat zij normaal gezien als verwerpelijk beschouwen, indien er een autoriteit is die de verantwoordelijkheid op zich neemt voor de gevolgen van hun daden. Dit laat hen toe zichzelf te beschouwen als soldaten die niets anders doen dan de orders van hun leiders uitvoeren. Hoe meer legitimiteit de autoriteit in kwestie heeft, hoe gemakkelijker de ondergeschikte abject gedrag zal stellen. Merk trouwens op, dat dit mechanisme ook meespeelde in het hoger geciteerde experiment van Milgram (1974).

De manier waarop de autoriteit de verantwoordelijkheid op zich neemt voor de acties van zijn ondergeschikten is uiteraard indirect. Een expliciet op zich nemen van deze verantwoordelijkheid is voor de persoon in kwestie ook te riskant: niet alleen wordt zijn autoriteit aangetast indien de acties mislukken, maar door het overnemen van de morele verantwoordelijkheid zit hij eventueel met de volle gewetenslast, bloed aan zijn handen te hebben. De hiërarchische meerderen in een terroristische groep zullen hun ondergeschikten dus eerder op indirecte, slinkse wijze overhalen tot het stellen van het beoogde gedrag. Hoe groter de sociale consensus met betrekking tot de “juistheid” van de gepleegde daden, hoe gemakkelijker het afschuiven van de verantwoordelijkheid wordt. Ook hier zien we terug de belangrijke rol van de ideologie. Het is eveneens van groot belang dat er geen antecedenten van insubordinatie zijn binnen de groep, want dat zou twijfelende groepsleden naar de verkeerde kant kunnen laten doorslaan. Vandaar dat er binnen terroristische groepen vaak een kadaverdiscipline heerst. Zo schetst de Jordaniër Shadi Abdallah, een gewezen lid van Al-Qaeda en lijfwacht van Osama Bin Laden, het lot van de groepsleden die zich kritisch durfden opstellen: “Nieuwkomers in het kamp werden geïndoctrineerd met Bin Ladens preken. Kritische vragen werden

niet op prijs gesteld. Ik zag hoe mensen die kritiek uitten, bestraft werden. Mensen die net als ik vroegen waarom anderen gedood moesten worden. Dat stond onze religie toch niet toe? Critici werden er meteen van verdacht lid van een geheime dienst te zijn. Ze werden met hun handen aan het plafond gebonden, zodat hun voeten de grond niet meer aanraakten. Vervolgens werden ze met een geprepareerde stroomkabel geslagen. Zo hingen ze vaak één hele week ononderbroken aan het plafond”. (De Standaard, 31/05- 01/06/2003, p. 39).

De zware last van de verantwoordelijkheid voor een actie kan ook verdeeld worden onder de verschillende leden van de groep. De strikte arbeidsverdeling die de meeste groepen hanteren komt daarbij goed van pas. Elk lid van de groep voert een klein onderdeel uit van de grotere taak, zodat de directe link tussen elke individuele bijdrage en het uiteindelijke resultaat vervaagt. Ook de procedure van de collectieve beslissing draagt bij tot een verdeling van de verantwoordelijkheid over alle leden van de groep. Op die manier voelt geen enkel individueel lid zich verantwoordelijk voor de gevolgen van de actie. Waar iedereen verantwoordelijk is, is niemand het. Om dezelfde reden worden sommige acties ook collectief uitgevoerd; de gedeelde verantwoordelijkheid heeft op dat moment het bijkomende voordeel dat elk afzonderlijk lid zich meedogenlozer zal gedragen dan wanneer het op eigen houtje zou opereren.

Een andere manier om aarzeling met betrekking tot het stellen van destructief gedrag te vermijden, is het ontkennen/negeren, anders voorstellen of minimaliseren van het uiteindelijke resultaat. Het is veel gemakkelijker een medemens leed te berokkenen wanneer dit leed niet zichtbaar is, en bijvoorbeeld van op afstand of uitgesteld in de tijd kan worden aangedaan. Dit wordt, met de moderne technologie, trouwens steeds gemakkelijker. High-tech bommen kunnen bijvoorbeeld eenvoudig verstopt worden in een vliegtuig of een bus en van op grote afstand tot ontploffing worden gebracht.

Een vierde verwerkingsmechanisme is het “ontmenselijken” van de slachtoffers. Terroristen schilderen hun slachtoffers graag af als “objecten” of “dieren”, “varkens”, of “marionetten of werktuigen van het systeem”, bijvoorbeeld bij links-revolutionaire groepen. Moslimfundamentalisten spreken dan weer over “ongelovigen”. Door hun slachtoffers op deze manier af te schilderen hoopt de terrorist gespaard te blijven van de gevoelens van schuld en berouw die normaal volgen op het toebrengen van leed aan onschuldigen. Door een slachtoffer niet meer te zien als een persoon met menselijke gevoelens maar als een lagere diersoort of object, wordt het gemakkelijker hem te mishandelen of te doden. De uitvoerder ontkent daarmee echter het belang van deze gevoelens van schuld en onschuld, en creëert daarmee een enorme morele spanning in zichzelf.

Een vijfde techniek bestaat erin de tegenstander de schuld te geven. Als verschoning voor het eigen gewelddadige gedrag wordt aangevoerd dat het juist is uitgelokt door geweld. Dit wordt vaak aangevoerd door groeperingen die vechten tegen onderdrukking door een machtige overheid en wiens rechtmatige claims genegeerd worden. De eigen acties worden afgeschilderd als daden van zelfverdediging of gedreven door pure wanhoop. Ook terroristische groepen die, onbedoeld, een groot aantal slachtoffers maken willen de verantwoordelijkheid daarvoor wel eens afschuiven om zo te voorkomen dat ze de steun die ze eventueel hebben bij de publieke opinie of de eigen achterban, helemaal kwijtspelen. Overigens wordt hier ook wel het contrastprincipe gehanteerd: de eigen wandaden worden vergeleken met echte of vermeende wreedheden aangericht door de bestreden

vijand. Hoe buitennissiger de vergelijking, hoe triviale de eigen daden worden in de ogen van de eigen leden. In een reportage, getoond in “Ter Zake” van 15/07/2003, vertelt een Algerijnse moslimfundamentalist, Nasser genaamd, wiens taak het is jonge migranten te ronselen voor de jihad, hoe hij tijdens de training in Afghanistan videobeelden te zien kreeg van de wreedheden die de Joden en christenen zijn geloofsgenoten overal ter wereld aandoen: moord, foltering, verkrachting van vrouwen, enzoverder. De man spreekt effectief over de acties van zijn beweging als over de enige mogelijke verdediging tegen deze praktijken.

Een zesde techniek is het euphemistisch taalgebruik. Daden krijgen een heel ander karakter afhankelijk van de manier waarop ze benoemd worden. Zoals elders reeds vermeld noemen terroristen zich geen terroristen maar vrijheidsstrijders; noemen zelfmoordterroristen zich liever “heilige bommen”, enzoverder. Doelwitten worden “uit de weg geruimd” in plaats van vermoord; onschuldige burgerslachtoffers worden gecatalogiseerd als “collateral damage”, etc.. Sterk afkeurenswaardige daden kunnen op die manier zelfs een gerespecteerde status krijgen, en de actoren die eraan meegewerkt hebben worden verlost van een lastig schuldgevoel.

Een nieuwe rekrut wordt nochtans geen moordmachine van de ene dag op de andere. De hierboven beschreven technieken moeten wel degelijk geoefend worden. Het nieuwe lid evolueert daarbij – meestal zonder dat hij het zelf beseft – geleidelijk tot iemand die in staat is een medemens te doden. Uiteraard speelt de ideologie hierbij een grote rol (cf. infra), maar daarnaast doorloopt de toekomstige terrorist ook een leerproces waarbij hij eerst wordt gedwongen, onprettige handelingen te stellen totdat hij dit zonder al te veel problemen kan. De brutaliteit en gewelddadigheid van de uit te voeren handelingen wordt dan gradueel opgedreven (bijvoorbeeld eerst een bankoverval, vervolgens een moord, ...), en tezelfdertijd moet de “nieuwe” ook getuige zijn van dergelijke handelingen, als “voorbeeld” gesteld door meer ervaren groepsleden. Aan het eind van de opleiding kan de rekrut de vreselijkste daden emotioneel verrichten.

8. De rol van de ideologie

Een terroristische groepering zou nooit haar acties kunnen uitvoeren of zelfs maar uitgroeien tot de gestroomlijnde machine die zij in de regel is, zonder de rotsvaste overtuiging dat wat ze doet noodzakelijk is en zinvol met het oog op het bereiken van een hoger doel, zoals het wordt omschreven in de ideologie van de beweging. Deze overtuiging wordt geput uit de groepsideologie, d.w.z. het systeem van argumenten en justifications die meestal immuun zijn voor weerlegging. De groepsideologie dient daarbij een tweeledig doel. Naar buitenuit moet ze de acties legitimeren, tegenover de groepsleden dient ze als rationalisatie.

Ideologie is de drijvende kracht achter zowel de individuele terrorist als de hele groep. Zij vereist totale toewijding en een belangeloos engagement van de individuele leden in het kader van het “hogere doel”, en laat de terrorist tezelfdertijd toe, in het reine te blijven met zijn geweten. De ideologie neemt de last weg van een eventueel persoonlijk schuldgevoel en geeft uitdrukkelijk toestemming tot het plegen van agressieve daden; meer nog, dit laatste is niet alleen toegestaan maar het is een morele plicht. Het is de ideologie die een in sé louter criminele daad, een politieke dimensie geeft, en aan de individuele terrorist het idee geeft dat zijn acties zinvol zijn. In het proces van

internalisatie van de ideologie is het daarbij niet zo belangrijk of de ideologie in enige mate overeenkomt met de werkelijkheid. De beslissende factor is veeleer de overtuiging bij de groepsleden van de juistheid ervan, en de intensiteit met dewelke de groepsleden geloven in de “zaak”.

Groepsideologie is ook, zoals hoger reeds gesteld, van cruciaal belang in het smeden van de groepscohesie. Groepsleden die twijfelen of aan hun taak dreigen te verzaken worden opnieuw gemotiveerd door hen te herinneren aan de juistheid van de “zaak” en het hoger doel. Groepsideologie is op die manier niet alleen het cement van de groep, maar is ook een instrument van interne disciplineren. Zij die afwijken van het correcte ideologische pad worden terug in het gelid gebracht door gebruik te maken van technieken als kritiek en zelfkritiek. De groep zelf kan het zich uiteraard niet veroorloven zijn stellingen en uitgangspunten op een eerlijke manier in vraag te stellen; dit zou de bestaansreden zelf van de organisatie op losse schroeven zetten en uitermate destabiliserend werken op het groepsbewustzijn. Het is daarom ook van het grootste belang dat de organisatie zich afschermt van intellectuele invloeden van buitenaf. Doordat de groepsideologie zo belangrijk is, krijgt ze een quasi-religieus, zelfs bijna heilig karakter. (Waar het gaat om religieus terrorisme, is de ideologie trouwens per definitie religieus, in meerdere of mindere mate versneden met nationalisme. Islamitische zelfmoordterroristen bijvoorbeeld leren vooral over de details van de koran en de jihad, en eventueel over politiek – zie verder.)

9. Het verlaten van de groep

Door middel van de hoger geschetste processen vormt de terroristische groep zich tot een vrij monolithisch blok. Dit heeft tot gevolg – en ook hier zien we een parallel met bepaalde criminele organisaties – dat het verlaten van de groep ingrijpende gevolgen heeft, zowel voor de groep zelf als voor het deserterende lid. Dit verlaten van de groep kan twee vormen aannemen: ofwel breekt de terrorist radicaal met zijn carrière, ofwel vervoegt hij een concurrerende groep, zo die uiteraard al bestaat.. Hoe dan ook, de groep zal er in eerste instantie alles aan doen om desertie te voorkomen.

Daartoe bestaan verschillende methodes (Crenshaw, 2001, p. 23). De eerste bestaat erin, de loyaliteit van de groepsleden systematisch te verhogen, door de te hameren op de betrokkenheid bij het collectieve doel en de solidariteit met de groep. Ook hier speelt de ideologische indoctrinatie een grote rol. Een andere manier is het hoog houden van de “toetredingskost”. Zoals hoger reeds vermeld, moeten nieuwe rekruten van een terroristische groepering vaak een of andere illegale daad stellen. Naast de “vormende” waarde die deze daad heeft, is het doel hiervan ook een grote persoonlijke investering te eisen van de leden, die hen zou kunnen beletten de groep te verlaten. Het idee dat hier achter steekt is, dat diegene die zo’n “initiatie misdaad” heeft gepleegd, voor zichzelf zal proberen te bewijzen dat hij juist heeft gehandeld, terwijl het verlaten van de groep zou neerkomen op toegeven dat hij eigenlijk fout zat.

Een groepslid dat desondanks toch de groep wil verlaten, ziet zich geplaagd voor enorme moeilijkheden, in die mate zelfs dat desertie nauwelijks een optie te noemen is. Deze moeilijkheden zijn drieërlei.

De eerste is vooral een praktische: in de periode dat de terrorist deel heeft uitgemaakt van de groepering, heeft hij zowat alle banden afgesneden met zijn vroegere leven en de buitenwereld in het

algemeen, en werd voor alles wat betreft zijn levensonderhoud, voorzien door de groep. Indien hij de groep verlaat, is hij voor zijn levensbehoeften terug helemaal op zichzelf aangewezen, en bovendien is het niet onwaarschijnlijk, dat hij gewoon niet weet waar naartoe. Heel af en toe is er wel eens iemand die uit wroeging, of om strafvermindering te bekomen, gaat meewerken met de autoriteiten, en na een lichtere straf hulp krijgt van diezelfde autoriteiten om een nieuw leven op te bouwen, compleet met een nieuwe identiteit en een nieuwe levensgeschiedenis, kwestie van niet ten prooi te vallen aan de wraak van zijn vroegere medestanders. Maar dat zijn verreweg de gelukkigsten; de meeste terroristen worden gewoon gezocht door de autoriteiten, omwille van deelname aan terroristische acties of zelfs omwille van louter lidmaatschap van een terroristische beweging. De kans is dus aanzienlijk dat de voortvluchtige op een of ander moment in de gevangenis belandt voor lange tijd, aangezien op dergelijke misdrijven in de meeste landen zware straffen staan. Om die reden is desertie weinig waarschijnlijk, en rest er alleen de vlucht voorwaarts: nog radicalere en gewelddadiger acties. Crenshaw (2001) noemt dit de “fight harder” hypothese: het ontevreden groepslid, dat nergens terecht kan met zijn kritiek en dat de organisatie slechts met de grootste moeite kan verlaten, zal nog harder proberen om de doelstellingen van de organisatie te realiseren, en dus nog meer geweld gaan gebruiken (p. 24).

De tweede reden om bij de groep te blijven is psychologisch. Een groep verlaten waarmee men zich gedurende lange tijd volledig heeft geïdentificeerd, aan wie men zelfs zijn volledige identiteit ontleent, en met wie men heel veel heeft meegemaakt, is een geweldige stap, ook al is men zich bewust van de juistheid ervan. Het schuldgevoel tegenover de achterblijvende groepsleden is doorgaans zeer groot en een totale identiteitscrisis waarschijnlijk. Het verlaten van de groep staat voor de terrorist zo goed als gelijk aan het opgeven van zijn levensdoel, zijn bestaansredenen (Post, 1998, p. 38).

Tenslotte, en dat is misschien nog de belangrijkste remmende factor, zijn er de sancties van de groep zelf. Terroristische groepen kennen geen genade met verraders. In de regel hebben zij sowieso al weinig morele problemen met het doden van mensen, dus zullen zij alles doen om het gewezen groepslid te straffen. De bedoeling hiervan is niet alleen wraak. Verraad wordt namelijk gezien als de grootst mogelijke bedreiging voor de groep, dus moet alles worden gedaan om dit te voorkomen. In die zin heeft de executie van een gewezen groepslid ook een “opvoedkundige” waarde ten aanzien van de rest van de groep.

HOOFDSTUK VI : DE PSYCHOLOGIE VAN DE ZELFMOORD-TERRORIST

1. Inleiding

Zoals hoger reeds gesteld, is de terrorist geen geesteszieke of irrationeel denkende fanaticus, zoals men wel eens pleegt te denken. Dit geldt ook voor de zelfmoordterrorist, of hij nu religieus gemotiveerd is of niet. Martha Crenshaw (1998, geciteerd in Sprinzak, 2000, p. 68) concludeerde dat de mentale ingesteldheid van de zelfmoordterrorist niet fundamenteel anders is dan die van bijvoorbeeld hongerstakers die tot het uiterste gaan, of eenieder die zijn of haar leven geeft voor een bepaald ideaal. De zelfmoordterrorist verliest daarmee zijn “demonisch” karakter. Dit heeft belangrijke implicaties naar het beleid en het contraterrorisme toe; het betekent dat er wel degelijk iets tegen te ondernemen valt, in tegenstelling tot wat men lang heeft geloofd. Het ligt echter buiten het opzet van dit werk om daar verder op in te gaan.

In een islamitische context is het fenomeen van het zelfmoordterrorisme uiteraard nauw verbonden met de figuur van de shaheed. Het is daarom interessant, na te gaan wat dit begrip inhoudt in de klassieke en de moderne opvatting, en waarom de status van shaheed zo aantrekkelijk lijkt te zijn. Het fenomeen heeft de laatste jaren ook heel wat wetenschappelijke aandacht gekregen. Deze kwam in het begin – niet geheel verwonderlijk – voornamelijk uit de hoek van Israëlitische psychologen. Op basis van hun bevindingen is het mogelijk gebleken een aantal gemeenschappelijke kenmerken – een basisprofiel - van de zelfmoordterrorist te identificeren. Hieruit blijkt dat het vooral een bepaald type jongere is dat zich leent voor dit soort van acties; de doorslaggevende factor is echter de beweging die deze jongeren opspoort en vormt. Zelfmoordterrorisme blijkt dus – zeker in het Midden-Oosten – een vrij geïnstitutionaliseerd fenomeen. Dit heeft trouwens ondertussen zo’n hoge vlucht genomen, dat er zelfs kan worden gesproken van een *cultuur* van zelfmoordterrorisme. Was het oorspronkelijk een louter strategisch middel, dan is het nu verworden tot een doel op zich.

Hoewel er nu bij wetenschappers een vrij algemene consensus bestaat dat terroristen in de regel geen pathologieën vertonen, zijn er toch nogal wat auteurs die geloven dat zij zich toch op een of andere manier in een probleemsituatie bevinden: van de maatschappij vervreemd, op zoek naar een identiteit, etc.. Een zeer recente theorie speelt hierop in: volgens Harrison (2003) zijn het vooral jongeren die zich in een identiteitscrisis bevinden die er voor kiezen de glorieuze status van shaheed te verwerven. Deze theorie moet allicht nog verder worden uitgewerkt, maar leek mij interessant genoeg om hier te vermelden. Een eveneens zeer interessante en recente theorie is de Terror Management Theorie. Op zich is deze niet zo nieuw, maar haar toepassing op het fenomeen van de zelfmoordaanslagen is dat wel. Deze theorie is in die zin interessant, dat zij een verklaring kan bieden voor een op het eerste gezicht merkwaardig fenomeen in de sfeer van de jihad en het islamitische zelfmoordterrorisme in het bijzonder: het feit dat buitenlandse (fundamentalistische) moslims gaan meevechten, of zich zelfs opblazen, in een strijd die op het eerste gezicht de hunne niet is.

Het eveneens zeer recente verschijnsel van de vrouwelijke zelfmoordterroriste verdient een aparte beschouwing. Hoewel het onderzoek ernaar nog maar net is gestart; is toch al duidelijk dat hier andere motieven meespelen dan bij haar mannelijke pendant.

2. De figuur van de shaheed

In de klassieke islam was de shaheed een held die sneuvelt in de strijd voor het geloof en daarvoor rijkelijk wordt beloond in het Paradijs. Het ging weliswaar om een ander type martelaar dan zijn eerder passieve christelijke tegenhanger, maar toch was het actief opzoeken van de dood er niet bij; dit was zelfs strikt verboden! De figuur van de shaheed was dus tot voor kort een eerder uitzonderlijk fenomeen, nauw verbonden met het idee van de jihad. Het martelaarschap was in principe bestemd voor diegene die zijn leven gaf voor de verdediging van de islam tegen de ongelovigen, of in de verdediging van islamitisch grondgebied tegen invallen van niet-islamitische troepen.

Bij de moderne shaheed is dit anders: de dood is geen toeval meer, maar wordt doelbewust opgezocht (Khosrokhavar, 2002, geciteerd in de Jong). De shaheed heeft heden ten dage ook niet meer dezelfde exclusiviteitswaarde, zo leert ons dezelfde auteur in een interview met religioscope, want we kunnen ondertussen zelfs spreken van een echte martelarencultuur. Ook het ritualistisch karakter is verdwenen: van een uitzonderlijk gebaar is het martelaarschap verworpen tot een manier van zijn, toegankelijk voor iedereen, terwijl het vroeger extreem moeilijk was het martelaarschap te verwerven.

Ganor (2000) beschrijft op welke beloning de shaheed aanspraak kan maken. Hij verkrijgt het eeuwige leven in het Paradijs, waar hij het aangezicht van Allah zal mogen aanschouwen. Bovendien mag hij zich verheugen in de exclusieve attenties van 72 zwartogige jonge maagden, de zogenaamde Houris. (Vrouwelijke martelaren – shaheeda's - kunnen desgevallend alleen, indien ze bij leven verschillende echtgenoten hebben gehad, de beste echtgenoot uitkiezen om hen gezelschap te houden, of anders gewoon hun echtgenoot vervoegen in het Paradijs). Tenslotte krijgt de shaheed ook het privilege, zeventig van zijn familieleden uit te kiezen voor een leven in het Paradijs. Een organisatie als Hamas voegt bij deze hemelse beloning ook een aantal meer aardse voordelen: de status van de familie van de martelaar stijgt aanzienlijk, ze wordt overladen met eer én met een aanzienlijke som geld (drie- tot vijfduizend dollar, afhankelijk van de organisatie) (Ganor, 2000, p. 1).

De reeds hoger geciteerde Khosrokhavar ziet heden ten dage twee categorieën van martelaren, die onderling toch wel vrij sterk verschillen. De eerste soort zijn de martelaren die zich opofferen voor een nationale zaak zoals de Palestijnse. Voor hen, meent hij, spelen religieuze motieven minder een rol; de terreur zou gesecculariseerd zijn. De daad van de Palestijnse zelfmoordterrorist zou louter en alleen te wijten zijn aan de afwijzing door de (westerse en Israëliëse) wereld. De zelfmoordaanslag zou een existentiële daad zijn, die persoonlijke frustratie combineert met zelfopoffering voor de goede zaak. Een ietwat vreemde stelling, zo lijkt mij. Het zal duidelijk zijn dat nationalistische gevoelens een (grote) rol spelen in dit soort van aanslagen (waar het gaat om seculiere organisaties zelfs de belangrijkste rol), maar uit interviews en onderzoek blijkt toch telkens weer hoe sterk ook de religieuze component is. Ter illustratie hiervan een citaat uit een interview dat de Pakistaanse ontwikkelingswerker Hassan had met een zelfmoordterrorist die op miraculeuze wijze zijn missie overleefde. De man beschrijft de extatische toestand waarin hij zich bevond, wetende dat hij op het punt staat de status van shaheed te verwerven: "The power of the spirit pulls us upward, while the power of material things pulls us downward... Someone bent on martyrdom becomes immune to the material pull. Our planner asked, 'What if the operation fails?' We told him, 'In any case, we get to

meet the Prophet and his companions, *inshallah*.’ We were floating, swimming, in the feeling that we were about to enter eternity. We had no doubts. We made an oath on the Koran, in the presence of Allah – a pledge not to waver.... I know that there are other ways to do jihad. But this one is sweet – the sweetest. All martyrdom operations, if done for Allah’s sake, hurt less than a gnat’s bite!” (Hassan, 2001).

Het tweede type martelaar is het Al-Qaeda type, volgens Khosrokhavar. Dit type zelfmoordenaar vecht niet voor een concrete, nationale zaak maar voor het schimmige idee van de Umma. Dit soort shaheed is het product van de ontworteling en de identiteitscrises die gepaard gaan met globalisering, modernisering en migratie. Uit de confrontatie met het westen, dat hen tegelijkertijd aantrekt maar ook afkeurt en uitsluit, ontstaat een pathologische haat, gericht tegen de moderniteit, de zedeloosheid en de arrogantie van het westen. Een ander verschil met het eerste type martelaar is, volgens Khosrokhavar, dat waar de “nationalistische” shaheed door zijn familie en omgeving wordt gevierd als een held, de daden van de andere shaheeds door hun familie (vaak in het westen geboren en geschoolde moslims) op verbijstering en ongeloof worden onthaald. Vreemd genoeg kent de auteur ook bij dit type aanslagen een relatief klein belang toe aan religieuze motieven, hoewel de meeste auteurs het er nogal over eens zijn dat Al-Qaeda een voornamelijk religieus gedreven organisatie is (zie hoofdstuk III, maar ook bijvoorbeeld Buijs, 2002, p. 28 e.v.), en volgens sommigen zelfs een apocalyptische beweging, (o.a. Conesa, 2002) wat impliceert dat religie zelfs een allesbepalende rol speelt.

3. Profiel van de shaheed

De Israëlische psycholoog Ariel Merari heeft een vrij uitgebreid onderzoek gedaan naar het psychologische en demografische profiel van Palestijnen die gepoogd hadden een zelfmoordaanslag te plegen maar daarin waren mislukt. Zijn conclusie was, geheel in de lijn met wat ik hoger al zei over de haalbaarheid van een dergelijke opdracht, dat er niet zo’n vastliggend profiel kan worden opgemaakt. Wel vond hij enige demografische overeenkomsten tussen de would-be shaheeds, bijvoorbeeld hun jonge leeftijd: gemiddeld één- à tweeëntwintig. Slechts drie van de ondervraagden waren ouder dan achtentwintig op het moment van de aanslag. Wel stelde hij vast, dat waar intense conflicten aan de gang zijn, zich verschillende types van mensen aandienen die bereid zijn hun leven op te offeren voor de “zaak”. Deze stervensbereidheid kan niet worden gecreëerd uit het niets; terreurgroepen moeten er dus in slagen die individuen te identificeren die al over die predispositie beschikken, en die vervolgens gaan versterken. Merari wijst dus op het grote belang van de institutionele factor: het zijn de georganiseerde terreurbewegingen die martelaren creëren. Afhankelijk van de organisatie (hij deed zijn onderzoek bij leden van zowel moslimfundamentalistische groepen als Hamas en Hezbollah als bij leden van seculiere groepen) wordt daarbij gebruik gemaakt van patriottistische gevoelens, verlangen naar martelaarschap, haat tegenover de vijand of ook sterk ontwikkelde religieuze overtuigingen. In dat laatste geval wordt bijvoorbeeld ingespeeld op het geloof in een beloning in het Paradijs. (Merari, 1998, p. 198).

De reeds eerder vermelde Nasra Hassan, (zelf een moslim, wat zijn onderzoek vergemakkelijkte), deed een gelijkaardig onderzoek, bij mensen die betrokken waren bij

zelfmoordaanslagen op de Westelijke Jordaanoever en in de Gazastrook: de kaders van de organisaties (Hamas en Islamitische Jihad), de families van de daders en ook met mensen die gepoogd hadden een aanslag te plegen maar daarin waren mislukt. Hij schetst het profiel van de zelfmoordterrorist: “None of the suicide bombers – they ranged in age from eighteen to thirty-eight – conformed to the typical profile of the suicidal personality. None of them were uneducated, desperately poor, simple-minded, or depressed. Many were middle class and, unless they were fugitives, held paying jobs. More than half of them were refugees from what is now Israel. Two were the sons of millionaires. They all seemed to be entirely normal members of their families. They were polite and serious, and in their communities they were considered to be model youths. Most were bearded. All were deeply religious. They used Islamic terminology to express their views, but they were well informed about politics in Israel and throughout the Arab world [...] convinced of the religious legitimacy of the acts they were contemplating, as sanctioning by the divinely revealed religion of Islam. Many of these young men had memorized large sections of the Koran and were well versed in the finer points of Islamic law and practice.” (Hassan, 2001, p. 2 – 3). Hassan beschrijft dus vrij normale, helemaal niet kansloze jonge mannen, die een diepe religieuze overtuiging delen (Hassan heeft zijn onderzoek ook alleen maar bij religieus gemotiveerde bewegingen uitgevoerd). Individuele gevoelens van bitterheid of wraak omwille van onrecht dat familie of vrienden is aangedaan mogen aanwezig zijn bij de toekomstige martelaar, maar zijn op zich niet voldoende om de status van shaheed te verwerven of zelfs uitgestuurd te worden voor een zelfmoordactie. Het is de religieuze component, in combinatie met revanchegevoelens voor wat de Palestijnse bevolking wordt aangedaan, die de doorslaggevende factor is.

Ganor (2001) deed onderzoek bij de zelfmoordterroristen van Hamas. Hij vond gelijkaardige motieven als Merari: religieus fanatisme, extreem nationalisme en verlangen naar wraak. Volgens hem kan dit laatste wel gelden als “trigger”.

De 31 recent in Singapore gearresteerde leden van de Jemaah Islamiyah (een terreurgroep waarvan sommigen, maar niet allen, zich er toe verbonden hadden om zelfmoordaanslagen uit te voeren) vielen eveneens op door hun normaliteit: “All except two were assessed to have average or above average intelligence. About one-third had intelligence above the population norm, including two with superior level intelligence. These men were not ignorant, destitute or disenfranchised outcasts. All 31 had received secular education (although one later pursued and obtained a degree in Islamic studies at university in Malaysia). Like many of their counterparts in militant Islamic organisations in the region, they held normal, respectable jobs. As a group, most of the detainees regarded religion as their most important personal value.” (White Paper – The Jemaah Islamiyah Arrests – Ministerie van Binnenlandse Zaken van Singapore – 2003). Over de leeftijd van de gearresteerden zegt het verslag niets; duidelijk is wel dat het zeker niet om kansloze of wanhopige mensen gaat, maar om zeer normale doch diep-religieuze mannen.

Nu, welke ook de motieven zijn om terreuraanslagen te plegen, op zich zijn deze niet voldoende. Hoger reeds vermeldde ik dat een terrorist zelden op eigen houtje handelt; dit geldt a fortiori voor de zelfmoordterrorist. Deze zou niet bestaan, zonder het bestaan van organisaties die hem recruter en vormen. Verschillende auteurs (o.a. Merari, 1998; Ganor, 2001; Atran, 2003; ..) wijzen dan ook op het belang van de gevestigde groepen bij “creëren” van zelfmoordterroristen, vooral dan in de context van het Israëlijsch-Palestijnse conflict.

4. De institutionele factor

Ganor beschrijft het recruterings- en vormingsproces van de shaheed, en welke evolutie die daarbij ondergaat. De toekomstige shaheed is meestal geen vrijwilliger. (Dat gold althans tot voor kort. De situatie zou zeer recent gewijzigd zijn – zie verder.) Hij wordt uitgekozen door zijn islamleraren in de moskeeën of koranscholen. Alleen de meest toegewijde studenten worden uitgekozen, na een strenge selectieprocedure en na betrekkelijk lange tijd. Ze worden in een “martelaren cel” geplaatst, die bestaat uit een leider en twee of drie jongeren. Elke cel werkt zeer autonoom en discreet (een werkwijze die trouwens gebruikelijk is voor terroristische bewegingen). De leden van de cel vertellen niets over hun lidmaatschap aan familie of vrienden; ze kennen zelfs elkaar niet (alleen de leider van de cel kent de twee of drie jongeren). Daarna begint de rekrut een lange training. Daarin worden zijn houding en attitude getest in extreme, levensbedreigende situaties. Hij leert onder andere, volkomen op zijn gemak te zijn en rust en kalmte uit te stralen bij het naderen van zijn doelwit, omdat hij anders snel kan geïdentificeerd worden door de veiligheidsdiensten (Hudson, 1999, p. 49). Alleen diegenen die dan nog steeds bereid zijn én de nodige koelbloedigheid aan de dag leggen, worden overgehouden voor de volgende fase. In die fase verdwijnt de shaheed van huis zonder een spoor achter te laten. Hij begint een intensieve training die verschillende dagen duurt, en waarin hij alle operationele aspecten van zijn missie grondig bestudeert, onder andere de werking van het explosief dat hij op zijn lichaam zal dragen. In deze fase ondergaat de shaheed ook een lichamelijke en

geestelijke zuivering. Sommige would-be shaheeds getuigden dat ze, om hun angst voor de dood te overwinnen, urenlang in een graf moesten gaan liggen. De laatste dag voor de aanslag schrijft de martelaar zijn laatste wilsbeschikking; meestal een brief aan zijn familie met de bede niet om hem te rouwen, omdat hij niet is gestorven maar een nieuw leven is begonnen bij Allah (Ganor, 2000, p. 1 – 2).

Atran (2003) wijst op een ander, zeer belangrijk element in het vormingsproces van de shaheed. Volgens hem wordt er door de terreurbewegingen niet alleen sterk ingespeeld op de religieuze gevoelens van de toekomstige shaheeds, maar ook op de solidariteit met de gemeenschap van volks- of geloofsgenoten: “Thus, a critical factor determining suicide terrorism behavior is arguably loyalty to intimate cohorts of peers, which recruiting organizations often promote through religious communion [...]. Consider data on 39 recruits to *Harkat al-Ansar*, a Pakistani-based ally of Al-Qaida. All were unmarried males, most had studied the *Quran*. All believed that by sacrificing themselves they would help secure the future of their “family” of fictive kin.” Gegevens uit interviews met de in Singapore gearresteerde leden van de Jemaah Islamiyah wijzen in dezelfde richting. De recrutees werden onderwezen in religieuze materies – met name kennis van de jihad – maar ook werd hun zin voor verbondenheid met andere moslims aangescherpt: “.. many continued studying not only because of the search for religious knowledge but also the sense of Muslim fraternity and companionship. The JL teachers would employ the tactic of inserting into lectures quotations from the Quran and Hadith, discussion on jihad and the plight of suffering Muslims worldwide. The second stage of JL’s recruitment involved identifying those who were captivated enough to find out more about the plight of Muslims in other regions such as the Malukus, Bosnia and Mindanao.” (White Paper – The Jemaah Islamiyah Arrests – Ministerie van Binnenlandse Zaken van Singapore – 2003). Dezelfde onderzoekers rapporteerden ook, dat de aangehouden leden naast religie als hoogste persoonlijke waarde, ook bekommerd waren om het lot van andere moslims en zich wilden inzetten voor de Umma. Hier komt dus terug de identificatie met de groep (de internationale gemeenschap van moslims) naar voren als een belangrijke motivator voor politiek gedrag, zoals ik hoger reeds vermeldde. Wordt de Umma gepercipieerd als zijnde in gevaar (dit wil zeggen; zijn er moslims, waar ook ter wereld, die zich in een conflictsituatie bevinden met niet-moslims), dan zijn er geloofsgenoten (die weliswaar een vrij extreme variant van de islam aankleven) die bereid zijn daarvoor ten strijde te trekken. Dit verklaart waarom er bijvoorbeeld jonge, Europese moslims zijn die naar Afghanistan of andere brandhaarden trekken om daar te gaan deelnemen aan de jihad, of zelfs bereid zijn zich in een totaal vreemd land te gaan opblazen om de zaak van de moslims vooruit te helpen. De twee Brits-Pakistaanse moslims die eind april 2003 naar Israël trokken kunnen daarvoor model staan: één slaagde erin zich daadwerkelijk op te blazen en twee mensen mee de dood in te nemen; de andere werd gearresteerd voor hij zijn snood plan ten uitvoer kon brengen.

Atran (2003) rapporteert nog een andere belangrijke en recente evolutie in het Midden-Oosten. Waar voorheen de “talentscouts” van de terreurbewegingen op zoek moesten gaan naar geschikte rekruten, is dit de laatste jaren niet meer nodig. Jongeren zouden zich massaal aanmelden bij terroristische groepen om zelfmoordaanslagen uit te voeren. Nieuw is ook, dat vrouwen en ook seculiere organisaties meer en meer betrokken geraken bij zelfmoordterrorisme. Het fenomeen nam het laatste jaar dan ook een bijzonder hoge vlucht: op een jaar tijd (van februari 2002 tot februari

2003) vonden meer zelfmoordaanslagen plaats dan in de hele periode 1993 – 2000. Het “overaanbod” aan kandidaten zou er ook voor zorgen dat de organisaties minder tijd en moeite gaan investeren in het opleiden van de rekruten (Atran, 2003, p. 1537); dit geldt a fortiori voor de vrouwelijke zelfmoordcommando’s.

4. Het ontstaan van een “cultuur” van zelfmoordaanslagen

Hoger had ik het reeds over de “vulgarisering” van de voordien exclusieve en zeer uitzonderlijke status van de martelaar. Ook Brooks (2002) bevestigt die proliferatie. Volgens hem is er, in het Arabisch-Israëlische conflict, een ware *shaheed-cultuur* ontstaan. De institutionalisering van de zelfmoordaanslag als strategisch wapen is zo’n succes, dat het martelaarschap geen middel meer is om een doel te bereiken, maar een doel op zich is geworden. Zelfmoordaanslagen zijn er de favoriete tactiek geworden, zelfs in omstandigheden waarin een terrorist een bom had kunnen plaatsen en ongedeerd ontkomen, wordt vaak toch geopteerd voor de zelfdoding.

Deze martelarencultuur is voor niet-moslims erg moeilijk te begrijpen. Het vreemdst lijkt nog de reactie van de ouders van de dader. Het is niet ongevoel dat deze, net na de feiten, een televisie-interview geven, waarin ze hun trots en geluk tot uitdrukking brengen, en soms zelfs hun bereidheid om nog een kind te offeren in de strijd. De familie organiseert zelfs, in samenwerking met de “sponsorbeweging”, regelrechte festiviteiten, alsof het een huwelijk betrof. Honderden gasten komen hun gelukwensen aanbieden. De familie biedt de hapjes en drankjes aan die de jongeman in zijn testament heeft bepaald. De moeder jubelt om de Goddelijke eer die haar familie te beurt is gevallen (Hassan, 2001, p. 7).

Peilingen geven aan dat zeventig tot tachtig procent van de Palestijnen de zelfmoordaanslagen steunt, wat meer is dan de steun die om het even welke terroristische groep daar geniet. De steun is dermate, dat de shaheed-cultuur zich zelfs begint te institutionaliseren: in scholen wordt, in de leerboeken, vaak propaganda gemaakt voor de heilige oorlog en worden de martelaren in verzen verheerlijkt. In de zomer worden zogenaamde “paradijskampen” georganiseerd, waar kinderen van acht jaar militair gedrild worden en over zelfmoordterrorisme leren. Deze kinderen groeien op in een cultuur waar de terroristen de status hebben van filmsterren, topsporters en andere idolen. De Palestijnse autoriteiten zouden wel beloofd hebben om de toon in de schoolboeken wat te matigen en om de paradijskampen te sluiten (Brooks, 2002). Uiteraard spelen de terreurbewegingen zelf een grote rol in deze institutionalisering: zij zorgen ervoor dat de videocassette, waarop de shaheed zijn laatste woorden heeft gesproken, gekopieerd en verspreid wordt bij de lokale media en andere organisaties, als getuige van hun succes én als aanmoediging voor andere jongemannen om dit voorbeeld te volgen. Zijn daad wordt het onderwerp van preken in de moskeeën en uitgebreide verslaggeving in de media. De dader figureert op folders, posters en video’s. Graffiti en muurschilderingen in de buurt waar hij woonde prijzen zijn heldendaad. Kalenders worden geïllustreerd met de “martelaar van de maand”. Aspirant-shaheeds spelen zijn daad na. De verantwoordelijke organisatie verspreidt cassettes met liedjes en verzen waarin de held wordt vereerd (Hassan, 2001).

Tot 1983 waren er bijna geen zelfmoordaanslagen door moslims. Zichzelf van het leven beroven is namelijk, zoals ik al aangaf, verboden door de koran. In dat jaar waren er echter de

beruchte zelfmoordaanslagen op de Franse en Amerikaanse troepen in Beiroet. Belangrijker nog dan het succes van de aanslagen was dat ze, zij het na heel wat theologische haarklieverij, de zegen kregen van de Iraanse religieuze autoriteiten. Van toen af is het zelfmoordterrorisme als tactisch wapen zich snel gaan verspreiden.

Toch blijven er nog theologische twijfels omtrent de toelaatbaarheid van de zelfmoordaanslagen. Regelmatig zijn er veroordelingen van de praktijk, onder andere door de Al-Ansar universiteit van Cairo, zowat de meest gezaghebbende autoriteit binnen de soennitische islam. De groepen die zich ervan bedienen willen dan ook veiligheidshalve niet spreken van zelfmoord. Zo vermeldt Nasra Hassan dat hij zijn interviews met mensen uit de wereld van het zelfmoordterrorisme slechts kon voeren op voorwaarde dat hij het woord “zelfmoord” niet gebruikte. De geïnterviewden zelf omschreven de daad bij voorkeur als een “heilige explosie”. In dit geval dient het verbloemende taalgebruik – door Bandura vermeld als een van de technieken om de gepleegde daden tegenover het eigen geweten te rechtvaardigen – eigenlijk om het “religieuze geweten” te sussen.

Uit het voorgaande blijkt duidelijk dat er een soort van “industrie” is ontstaan die mensen eigenlijk schandelijk ten eigen bate exploiteert. Wanneer een en ander goed is georganiseerd, op veel waardering kan rekenen binnen de eigen gemeenschap en bovendien rechtstreeks toegang geeft tot het Paradijs, dan kunnen we wel stellen dat de omstandigheden gunstig zijn om de stap te zetten naar het opofferen van het eigen leven. Nochtans is en blijft dit een grote stap. De vraag is dan ook, wat sommige jonge, gezonde mannen hiertoe drijft. Met andere woorden, welke factoren spelen er mee op het individueel-psychologische vlak. Recent zijn hieromtrent een paar nieuwe inzichten naar voren gekomen.

5. De identiteit van de martelaar

Mensen hebben een identiteit nodig; zij willen weten wie ze zijn. Die identiteit kiezen ze voor een groot stuk zelf: vanaf de vroegste levensjaren begint elke mens te experimenteren met rollen. Gaandeweg ontdekken we op die manier welke rollen het beste bij ons passen. Die rollen gaan we vervolgens meer en meer consequent toepassen in verschillende situaties. Deze “rollenset” maakt onze identiteit uit, en die laat ons op haar beurt toe, deel te nemen aan het sociale verkeer. Identiteit wordt op die manier een zeer waardevol goed, want zonder een kenmerkende identiteit kunnen we in sociale interacties niet veel aanvatten. Identiteit heeft te maken met hoe we willen leven, maar eventueel ook met hoe we willen sterven. In sommige gevallen kan het zelfs verkieslijk zijn te sterven eerder dan door verder te leven de identiteit onherroepelijk te beschadigen of helemaal op te geven. Mensen met een zeer sterke religieuze identiteit kunnen er bijvoorbeeld voor kiezen de dood in te gaan, eerder dan hun geloof af te zweren. Een lijfwacht zal indien nodig z'n eigen leven geven voor de bescherming van zijn opdrachtgever. Zou hij dit niet doen, dan verliest hij meteen elke professionele geloofwaardigheid.

De vraag is nu, wat brengt mensen ertoe een identiteit aan te nemen (die van de zelfmoordterrorist) die onvermijdelijk eindigt in zelfdestructie? Zichzelf van het leven beroven druist namelijk in tegen het sterkste menselijke oerinstinct: de drang tot zelfbehoud.

Harrison (2003) schuift in dit verband een interessante theorie naar voren. Volgens hem zijn er drie elementen die, wanneer ze tezelfdertijd aanwezig zijn, kunnen leiden tot het ontstaan van zelfmoordterroristen: opgroeiende jonge mensen, volop bezig hun identiteit te zoeken, een klimaat van onderdrukking, en een terroristische organisatie.

Jongvolwassenen zijn nog volop bezig met het “ontwikkelen” van hun identiteit als volwassenen. Zij moeten een aantal pijnlijke keuzes maken, en onvermijdelijk maken ze daarbij ook fouten. Zij investeren bijvoorbeeld in identiteiten die zij uiteindelijk niet blijken aan te kunnen omdat ze er misschien niet intelligent of sterk genoeg voor zijn. Op het moment dat het duidelijk wordt dat ze deze of gene identiteit niet aankunnen, hebben ze twee mogelijkheden. Ofwel ondernemen ze de moeilijke taak te beginnen bouwen aan een nieuwe, meer aangepaste identiteit, of ze kiezen ervoor hun huidige identiteit te handhaven, maar dat kan alleen door op dat moment voor de dood te kiezen.

Identiteitsproblemen an sich zijn uiteraard geen voldoende voorwaarde voor het verklaren van het fenomeen van het zelfmoordterrorisme. Ook de sociale omgeving is erg belangrijk. Daar waar een erg onderdrukkend en conflictueus omgevingsklimaat heerst, bestaat het risico dat een jongvolwassene zijn of haar levenslust verliest, en ook de bekwaamheid om diepgaande relaties met andere mensen aan te gaan. Dit soort van klimaat kan zich situeren op het macro-niveau van de maatschappij, bijvoorbeeld wanneer een minderheid militair wordt onderdrukt door een meerderheid (zoals bijvoorbeeld de Palestijnen door de Israeli's), maar ook op het meso- of microniveau, bijvoorbeeld wanneer de cultuur van een gemeenschap of de familietradities erg verstikkend werken en jonge mensen weinig keuzes laten. Dit wil uiteraard nog niet zeggen dat elke jongere uit een conflictgebied of uit een verdrukkende, intolerante cultuur die met identiteitsproblemen worstelt, zal uitgroeien tot een terrorist. De kans daartoe wordt door deze twee factoren echter significant verhoogd.

Het is de taak van de terreurbeweging die zelfmoordaanslagen in haar strategisch arsenaal heeft, die jongeren op te sporen, te recruter en de bestaande neigingen te ontwikkelen en versterken. Hoe en waar die rekrutering gebeurt heb ik hoger reeds uitgelegd.

Op het moment dat de jongere begint open te staan voor het idee van de zelf gekozen dood, komt de organisatie met een aantrekkelijk voorstel: een nieuwe, hooggewaardeerde identiteit, te verdienen door een zelfmoordactie. De organisatie gaat op dat moment de jongere stimuleren om een nieuwe identiteit aan te nemen, die in de dood het waardevolst zal zijn, maar anderzijds volkomen waardeloos wordt indien de recruit zou blijven leven. Beide partijen gaan op dat moment dus een soort van contract aan. De actie van de aanslagpleger draagt bij tot het bereiken van de doelstellingen van de organisatie, en deze laatste verbindt zich ertoe, op haar beurt, de nieuwe, roemvolle identiteit van de “martelaar” te promoten en te verspreiden binnen zijn of haar gemeenschap. Op die manier bevinden beide partijen zich in een win-win situatie.

De toekomstige zelfmoordenaar heeft echter geen enkele garantie dat de organisatie ook daadwerkelijk haar belofte zal nakomen. Om dit probleem op te lossen wordt soms de “levende martelaar” gecreëerd. Een paar dagen voor de actie plaatsgrijpt, wordt een video opgenomen van de toekomstige martelaar, waarbij hij zijn actie toelicht, worden foto's en brieven verspreid met zijn laatste verklaringen, en zo verder. Vanaf dat moment wordt de betrokkene beschouwd als reeds dood, en alleen nog tijdelijk onder de levenden. Geen van beide partijen kan dan nog terugkrabbelen.

Harrisons theorie is in die zin interessant dat zij een verklaring biedt voor een aantal observaties met betrekking tot het bestudeerde fenomeen. Het is inderdaad zo, dat het gros van de zelfmoordterroristen, jongeren zijn. Dit bleek al uit de hogervermelde studie van Ganor (2000) en Merari (1998) die beiden religieus gemotiveerde zelfmoordterroristen onderzochten. Maar ook onderzoek naar het profiel van de seculier gemotiveerde recruten van de Tamil Tijgers leverde gelijklopende resultaten op: Joshi (2000) constateerde dat het gros van de uitvoerders van de zelfmoordaanslagen tussen de veertien en de zestien jaar oud was. Dezelfde conclusie wat betreft de Koerdische PKK: tussen 1995 en 1999 pleegde de PKK 15 zelfmoordaanslagen. De daders waren allen tussen de 17 en de 27 jaar oud (Ergil, 2000). Ook de observatie dat veel van de zelfmoordterroristen redelijk geschoold maar vaak werkloos zijn is een staving van zijn theorie. Het zou dan gaan om jonge mensen die zich vrij veel moeite hebben getroost om hun opleiding af te maken, maar die er niet in slagen hun diploma te valoriseren vanwege de situatie van onderdrukking waarin hun gemeenschap zich bevindt. Dit wordt bevestigd door de studie van Ganor (2000). Joshi (2000) en Ergil (2000) kwamen echter tot andere conclusies in hun studies over resp. de Tamil Tijgers en de PKK. In beide gevallen kwamen de recruten uit de armere families en waren ze ongeschoold en werkloos.

Ook het hoger vermeldde fenomeen van de “gevallen” vrouwen die zelfmoordcommando worden, past in dit plaatje. Op het moment dat deze meisjes zichzelf oplazen richting Eeuwigheid, krijgen ze ofwel een nieuwe, heroïsche identiteit die de begane fouten uitwist, ofwel slagen ze erin hun oude identiteit (van eerbare vrouw, wiens misstap nog niet is uitgelekt), in de ogen van de goegemeente staande te houden.

6. De Terror Management Theorie

De Terror Management Theorie (verder afgekort tot TMT) heeft in eerste instantie niets met terreur of terrorisme te maken. “Terror Management” moet begrepen worden als “angstbeheersing” en niet als het managen van terreur. De TMT biedt wel een zeer interessant denkkader om de recente manifestaties van islamitisch zelfmoordterrorisme te begrijpen.

De TMT is ontstaan uit de existentialistische filosofie, en is ontwikkeld door de Amerikaanse psychologen Jeff Greenberg, Tom Pyszczynski en Sheldon Solomon, zowat halverwege de jaren tachtig van de vorige eeuw. Ik zal eerst de uitgangspunten van de theorie schetsen, om dan zodadelijk uiteen te zetten in welke zin zij kan helpen de motieven achter het zelfmoordterrorisme te begrijpen.

De angst waar de TMT het over heeft is de existentiële angst voor de eigen dood. De mens wordt geboren in een wereld die in het gunstigste geval onverschillig is, of in het slechtste geval ronduit vijandig. Het menselijk bestaan is op zich zinloos; het is aan de mens zelf om er zin aan te geven. De mens is ook begiftigd met de capaciteit om abstract te denken. In die zin kan hij vooruitzien en beseffen dat zijn eigen dood iets onvermijdelijks is. Dat besef is, volgens de TMT, de bron van onze meest fundamentele angst. Zoals elk levend wezen heeft de mens namelijk een oerdrift tot zelfbehoud in zich. De combinatie van deze oerdrift en de bewustwording van de onvermijdelijkheid van onze dood, resulteert in een verlammende doodsangst. Om deze angst onder controle te brengen, zo stellen de TMT-theoretici, creëren we cultuur en participeren we eraan. Op die manier geven we

betekenis, orde en structuur aan ons leven, en in zekere zin zelfs een vorm van continuïteit. Er zijn verschillende manieren waarop cultuur ons leven continuïteit kan geven, en op die manier een zekere onsterfelijkheid. Dit kan bijvoorbeeld door een bepaald religieus geloofssysteem aan te nemen, of middels ideeën, creaties of voortplanting bij te dragen tot de gemeenschap of de natie, en op die manier in symbolische zin verder te leven. Veel van de menselijke activiteit heeft als bedoeling, volgens de auteurs, onszelf te definiëren en te bevestigen als actoren in dit culturele drama. Wanneer mensen nu geconfronteerd worden met hun sterfelijkheid, en er wordt geraakt aan hun culturele angstbuffer, dan zullen ze zich bedreigd voelen en gemotiveerd worden om hun geloofssysteem te versterken en terug te slaan naar diegenen die ze als een bedreiging ervoor ervaren (Pyszczynski, Solomon & Greenberg, 2002, p. 14). Deze culturele- en geloofssystemen werken echter niet volledig feilloos als oplossing voor het probleem van de sterfelijkheid: er blijft altijd een dosis onzekerheid mee gemoeid. Het bewijs daarvan is, dat mensen bereid zijn oorlog te voeren omwille van verschillen in godsdienst, ras, cultuur, enzoverder in een wanhopige poging om de illusie te hebben van controle over de dood (Firestone, 1996, p. 169). Deze verschillen kunnen namelijk bedreigend zijn voor de eigen angstbuffer. Mensen kunnen dus onzeker blijven of worden, ondanks hun sterke en rigide geloofssystemen, vooral in de confrontatie met andere opvattingen.

Identificatie met een bepaalde religieuze (of etnische) groep is dus tezelfdertijd een stevige bescherming tegen de angst voor de eigen dood maar ook een potentiële bron van bloedvergieten en haat tegenover de ander. Groepsidentificatie geeft individuen de illusie van onsterfelijkheid door het imaginaire opgaan in de identiteit van de groep. Door het laten samenvallen van de eigen identiteit met die van de groep krijgt een individu het idee, dat ondanks het feit dat hij of zij niet als individu zal verder leven, hij dit wel in symbolische zin zal doen als een onderdeel van iets groters dat met zekerheid nog zal bestaan nadat hij of zij er niet meer is. Zich conformeren aan het geloofssysteem van de groep, dit wil zeggen, de collectieve symbolen van onsterfelijkheid, beschermt tegen de tragiek van het besef van de onvermijdelijkheid van de eigen dood.

Deze theorie kan een alternatieve verklaring bieden voor islamitisch zelfmoordterrorisme.* De redenering gaat dan als volgt. Zoals hoger reeds uitgelegd, voelen vele moslimfundamentalisten zich bedreigd door het Westen. Waar, in hun opvatting, de islam het dominante geloofs- en politieke systeem zou moeten zijn, bevindt hij zich integendeel in een inferieure positie ten opzichte van de westerse cultuur en waarden. Het Westen wordt dus gezien als een bedreiging voor hun cultuur en als oorzaak van de underdogpositie. Vandaar dat sommige moslims bereid zijn hun eigen leven op te offeren om de vijand die hun culturele angstbuffer bedreigt, aan te vallen. Het hoeft daarbij zelfs niet te gaan om mensen die rechtstreeks in hun eigen leven bedreigd worden; zie bijvoorbeeld de kapers van de vliegtuigen van 11 september 2001, of ook de reeds hoger vermelde Britse moslims die zelfmoordaanslagen wilden uitvoeren in Israël. Wat telt is de perceptie dat de Umma in gevaar is en er actie moet worden ondernomen tegen de vijand. Het kan ook zijn dat de identificatie plaatsgrijpt op een lager niveau, bijvoorbeeld op het niveau van het volk of de gemeenschap, zoals in het Palestijns-Israëlische conflict (waar deze theorie dan ook kan worden toegepast op de seculiere zelfmoordterroristen). Zoals ik hoger reeds vermeldde, spelen de terreurorganisaties (niet alleen in het Midden-Oosten maar bijvoorbeeld ook bij de Jemaah Islamiyah) trouwens sterk in op deze identificatie met verwanten (of het nu gaat om volks- of geloofsgenoten).

Op zich zou – volgens deze theorie – zelfs de loutere confrontatie met andersluidende opvattingen (de westerse waarden en cultuur) al genoeg kunnen zijn. Hoe rigider en dogmatischer een geloofssysteem, hoe meer het andere opvattingen als een bedreiging ziet en bereid is geweld te gebruiken (zie ook hoofdstuk II).

7. Vrouwelijke zelfmoordcommando's

Het inzetten van vrouwen voor zelfmoordacties druist in tegen de heersende patriarchale cultuur in moslimlanden, hoewel vrouwelijke commando's ongetwijfeld belangrijke voordelen hebben op mannen. Vrouwen zijn doorgaans minder verdacht dan mannen, worden niet zo snel gefouilleerd, en kunnen grote hoeveelheden springladingen op hun lichaam dragen en het laten voorkomen alsof ze zwanger zijn. Zoals hoger reeds vermeld maken de Tamil Tijgers zeer frequent gebruik van vrouwelijke zelfmoordterroristen; sinds begin 2002 duiken ze echter ook op in het Palestijns-Israëliëse conflict. Het pad werd daarbij geëffend door de ondertussen legendarische Wafa Idriss.

* De reactie van de Amerikanen op de terreuraanslagen van 11 september kan trouwens met dezelfde theorie worden verklaard, bijvoorbeeld het feit dat zovele Amerikanen zich ondanks de reële risico's toch geroepen voelen om dienst te nemen in het leger.

Haar daad schokte niet alleen de wereldopinie, maar ook en vooral de Arabische wereld en zelfs de Palestijnse maatschappij. Sindsdien hebben heel wat seksegenoten haar heroïsche voorbeeld gevolgd. Nochtans zou ook hier een vorm van dwang in het spel kunnen zijn: uit een rapport van de Israëliëse veiligheidsdienst (toegegeven, een niet geheel onverdachte bron) blijkt dat de vrouwen die voor dit soort operaties worden ingezet, zich vaak in een problematische sociale situatie bevinden. Vrouwen of meisjes die een slechte naam hebben gekregen door promiscu of overspelig gedrag, worden vaak gerecruteerd en kunnen zichzelf en hun familie rehabiliteren binnen de Palestijnse maatschappij door het uitvoeren van een zelfmoord- of andere operatie. Vooral de Tanzim-militie van Fatah, een beweging opgericht door Yasser Arafat, zou erop uit zijn vrouwen in probleemsituaties te recrutereren. De agenten van de beweging zouden er zelfs niet voor terugschrikken, "eerbare" vrouwen in problemen te brengen, door hen te verleiden, zwanger te maken of zelfs te verkrachten. De slachtoffers worden nadien onder enorme psychologische druk gezet om hun eer terug te winnen middels een zelfmoordaanslag. Doen ze dit niet, dan zal hun misstap publiek worden gemaakt en een onverdraaglijke schande worden voor hun familie.

Volgens Clara Beyler hebben vrouwelijke zelfmoordcommando's, naast een tactisch voordeel op mannen, ook een bijkomend propaganda-effect ten opzichte van de mondiale publieke opinie. Door haar aura van breekbaarheid, zorgverlening en geweldloosheid verwacht men dit soort acties niet van een vrouw; wanneer zij dit toch doet, benadrukt dit des te meer de uiterste wanhoop die haar tot deze daad moet hebben gedreven (Beyler, 2003, p. 1). Dezelfde auteur heeft specifiek onderzoek gedaan naar vrouwelijke zelfmoordterroristes in verschillende landen, voornamelijk Turks Koerdistan, Tsjetsjenië, Sri Lanka en het Midden-Oosten. Zij constateert dat de heersende cultuur op al deze plaatsen erg patriarchaal is en de rol van de vrouw strikt gescheiden houdt van die van de man; voor

een vrouw liggen dan ook weinig kansen open. Volgens haar is de motivatie van een vrouw om een zelfmoordaanslag te plegen, toch goeddeels verschillend van die van een man. Een vrouw kan evenzeer gedreven zijn door nationalistische of religieuze motieven (hoewel het martelaarschap voor een vrouw bijlange na niet zo interessant is als voor een man – zie hoger) maar een zelfmoordaanslag, gepleegd door een vrouw, is ook en vooral een statement uit naam van het vrouwelijke geslacht. Deelnemen aan de terroristische strijd is voor een vrouw een manier om te ontsnappen aan het leven waartoe ze voorbestemd was, volgens Beyler. Het laat haar toe, uit haar traditionele rol, die zich beperkt tot de private sfeer te breken en haar status te verhogen tot die van strijder.

In het vorige hoofdstuk schreef ik reeds dat vrouwen onder andere toetreden tot terreurbewegingen omdat er “gendergelijkheid” heerst. Bij de groepen die Beyler onder de loupe nam was dat echter niet altijd het geval. Zij constateerde dat de groepen die het minst religieus gedreven zijn (zoals de PKK en de Tamil Tijgers) vrouwen het meeste gelijkheid bieden. Vrouwen krijgen er dezelfde fysieke en psychologische training als de mannelijke leden. Er wordt van hen verwacht, dat ze even gewelddadig kunnen zijn als mannen. Vrouwen zijn in deze organisaties dan ook op geen enkele manier ondergeschikt aan de mannen. Organisaties die sterk religieus geïnspireerd zijn, weigeren tot nu toe vrouwelijke strijders in hun rangen (zoals Hamas) of accepteren hen alleen als zelfmoordterroristes (zoals de Tsjetsjeense rebellen of de Al-Aqsa Martelarenbrigade) maar bieden hen dus nooit het volle lidmaatschap van de groep (met alle training en opleiding die dat impliceert). Hamas zit blijkbaar wat verveeld met deze nieuwe evolutie, maar houdt – allicht om strategische redenen - de deur toch op een kier, zo blijkt uit een (bijna tragi-komische) verklaring van Sheikh Yassin, de geestelijke leider van de beweging: “Sheikh Yassin first declared on January 31, 2002 to al-Sharq al-Awsat concerning women suicide bombing that they would only be allowed to conduct them if chaperoned by a man. In a second statement, dating from February 2, 2002 to the same newspaper, Yassin eventually granted a woman’s right to launch a suicide attack alone if it does not take her more than 24 hours to be away from home” (Beyler, 2003, p. 5). Omwille van die weigerachtige houding worden vrouwelijke zelfmoordterroristes door dit soort organisaties ook niet getraind of psychologisch voorbereid op hun daad. Paradoxaal genoeg verwordt op die manier wat op het eerste gezicht een assertieve daad van emancipatie lijkt, tot precies het tegenovergestelde: de vrouwelijke zelfmoordterroriste is niet meer dan een object in de handen van de terreurgroep die haar gebruikt omwille van de strategische voordelen die zij te bieden heeft.

CONCLUSIE

Bij de huidige stand van het wetenschappelijk onderzoek in de betreffende materie kunnen we de vraag, welke de psychologische en ideologische factoren zijn die het gedrag van een islamitische zelfmoordterrorist bepalen, als volgt beantwoorden.

Een islamitische zelfmoordterrorist is per definitie een strijder die vecht voor een organisatie die minstens gedeeltelijk religieus gemotiveerd is. De ideologie die een dergelijke beweging aankleeft kan verschillen van organisatie tot organisatie (zo zijn de beweegredenen van bijvoorbeeld Al-Qaeda toch wel grondig verschillend van die van bijvoorbeeld Hamas), maar toch is er sprake van een gemeenschappelijke ideologische onderstroom. Deze ideologie is in dit geval een extreme interpretatie van de islam. De elementen die daarbij vaak terugkomen zijn het concept van de jihad, haat tegen het westen omdat het verantwoordelijk gesteld wordt voor het lijden van de moslims en een bedreiging vormt voor de Umma, anti-modernisme en in sommige gevallen zelfs apocalyptische ideeën.

De idee van de jihad krijgt hierbij merkwaardig genoeg een nieuwe invulling. Merkwaardig genoeg, omdat de bewegingen waarvan sprake er (zeer) fundamentalistische interpretaties van de islam op nahouden, wat normaliter een rücksichtlose terugkeer naar de bronteksten (en dus de klassieke interpretatie van het begrip) zou moeten inhouden. Daarom dat El Fadl spreekt van een opportunistische ideologie. De moderne opvatting van de jihad houdt zich in elk geval vooral bezig met het vinden van redenen om ten oorlog te trekken, en gooit daarbij de beperkingen die traditioneel aan de oorlogvoering zelf waren opgelegd (waaronder terrorisme, zelfdoding, doden van onschuldigen, etc.) overboord. Waar er islamtheologen zijn die deze praktijken ten stelligste afkeuren, zijn er even goed anderen die deze wel uitdrukkelijk goedkeuren – deze diversiteit in interpretatie is eigen aan de islam, waar er niet één instantie bestaat die de rechte weg uittekent. Deze positieve religieuze sanctionering heeft wel gezorgd voor de proliferatie van het fenomeen zelfmoordterreur. Ook de figuur van de shaheed heeft daarbij een nieuwe invulling gekregen: waar dit vroeger een uitzonderlijke, begeerlijke status was voor diegene die als held sneuvelt in de jihad, is het martelaarschap nu ge vulgariseerd en verworpen tot iets wat voor velen bereikbaar en bijzonder begeerlijk is, vanwege de aardse en paradijselijke beloning die eraan gekoppeld is.

De moderne fundamentalisten zetten zich in elk geval af tegen de moderniteit en het westen. De Verenigde Staten en Israël worden daarbij het meeste gehaat. Belangrijk is ook te beseffen, dat islamitisch fundamentalisme meer is dan een ideologie; het is een complete levenswijze. Moslimfundamentalisten (zoals trouwens de meeste fundamentalisten) staan niet open voor andere zienswijzen; deze worden zelfs als bedreigend ervaren. In die zin zijn zij ook niet bereid tot het sluiten van compromissen. Zij geloven namelijk dat zij een Goddelijk mandaat hebben om ten strijde te trekken, dus is op de lange duur de overwinning sowieso verzekerd.

Wat betreft de psychologische factoren die de shaheed tot zijn daad brengen kunnen we het volgende concluderen. De shaheed is niet geestesgestoord; er kan hoogstens sprake zijn van enig fanatisme, maar dat is gemeenschappelijk aan de meeste fundamentalisten, en er kan niet zoiets als een gemeenschappelijk persoonlijkheidsprofiel van de zelfmoordterrorist worden opgesteld. Hoogstens komt men, indien men zich beperkt tot de recruten van één en dezelfde organisatie of enkele gelijkaardige organisaties, tot een sociologisch basisprofiel. De zelfmoordterrorist voldoet zelfs niet

aan de kenmerken van de suicidale persoonlijkheid. Hieruit blijkt het grote belang van de institutionele factor in het zelfmoordterrorisme. Ook de shaheed is namelijk geen “lone terrorist”. Terreurbewegingen sporen jongeren met een bepaalde predispositie op en smeden die uit eigenbelang om tot een verschrikkelijk wapen. De belangrijkste predisposities daarbij zijn een sterke religieuze overtuiging, vastberadenheid en koelbloedigheid. De shaheed is trouwens meestal een jongere (veelal 18 tot 28 jaar oud), mannelijk en met een diploma van de middelbare school. In sommige gevallen wordt de jongere over de streep getrokken door de rechtstreekse confrontatie met geweld op bekenden of familieleden (het “triggereffect”). Het vormingsproces is normaliter heel belangrijk, al wordt dit de laatste tijd, onder invloed van de grote toestroom aan geïnteresseerden, wat minder. Dit vormingsproces houdt in dat de jongere, in het grootste geheim en in een kleine cel, sterk geïndoctrineerd wordt met de ideologie van de beweging. Deze ideologie heeft steeds – of soms uitsluitend – een religieuze basis, en houdt koranstudie in, waarbij vooral de jihad-leer een centrale plaats inneemt. Ook wordt ingespeeld op de identificatie met de volks- of geloofsgemeenschap. Daarbij wordt veel aandacht besteed aan het lijden van de moslims wereldwijd. Op die manier wordt de haat tegenover de vijand die zal worden aangevallen, gevoed. De vijand wordt trouwens ook ontmenselijkt of gedemoniseerd. Ook op de paradijselijke beloning die de shaheed wacht wordt ingespeeld. In sommige gevallen – bij religieus-nationalistische organisaties zoals Hamas – wordt de jonge recruit ook onderricht over politiek. De jonge recruit wordt verder ook gradueel geleerd om gewelddaden te plegen.

Een onderzoek van Krueger en Maleckova (2002) vond, in tegenstelling tot wat steeds wordt aangenomen, geen verband tussen armoede en onderontwikkeling op het persoonlijke vlak enerzijds en terrorisme anderzijds.

Door de enorme proliferatie van de zelfmoordaanslagen in het Midden-Oosten is trouwens een hele martelarencultuur ontstaan. De martelaar kan er post mortem rekenen op een hoge status, te vergelijken met die van popsterren of topsporters, terwijl ook het aanzien van zijn familie in de gemeenschap stijgt. De familie krijgt ook een belangrijke som geld in ruil voor het offer dat zij brengt. In die sfeer wordt de stap om zichzelf op te blazen, verkleind. Het martelaarschap wordt zelfs een doel op zich, omdat het rechtstreeks toegang geeft tot het Paradijs. Sinds enige tijd nemen ook vrouwelijke zelfmoordcommando's deel aan de strijd. Vooralsnog bestaat bij sommige organisaties enige weigerachtigheid tegenover vrouwen – vooral bij de religieus gemotiveerde bewegingen - maar het ziet er naar uit dat de vrouwen meer en meer deel zullen nemen aan de strijd. Een vrouw doet dit gedeeltelijk om andere redenen dan een man; zij kan ook wel religieus of nationalistisch gemotiveerd zijn, maar het martelaarschap is voor haar bijvoorbeeld minder interessant dan voor een man. Een zelfmoordaanslag is voor een vrouw ook een assertieve daad van roldoorbreking.

Tenslotte zijn er twee vrij nieuwe theorieën die een individueel-psychologische verklaring bieden voor de stap naar zelfmoordterrorisme. De eerste theorie ziet de zelfmoordterrorist als een jongere die een identiteitscrisis beleeft binnen een onderdrukkende maatschappij, en die vervolgens gerecruteerd (en geëxploiteerd) wordt door een terreurbeweging die hem een nieuwe, glorieuze identiteit aanbiedt: die van de martelaar. Deze hypothese strookt in elk geval met een paar vaststellingen die gedaan kunnen worden met betrekking tot het sociologisch profiel van de shaheed: qua leeftijd, opleidingsniveau, etc.. De Terror Management Theorie geeft een andere verklaring:

volgens deze theorie zien de fundamentalistische moslims hun volk of geloofsgemeenschap (de Umma) in gevaar gebracht door het Westen (wat strookt met wat ik hoger al zei over het wereldbeeld van moslimfundamentalisten). Aangezien deze hun angstbuffer tegen de dood uitmaken, wordt dit als zeer bedreigend ervaren en zullen ze de wapens opnemen tegen de gepercipieerde vijand. Maar ook de confrontatie op zich met een afwijkend wereldbeeld kan voor fundamentalisten al genoeg zijn om zich bedreigd te voelen en tot geweld over te gaan.

BIBLIOGRAFIE

- Anoniem (2002) Blackmailing Young Women Into Suicide Terrorism (Communicated by Israeli Security Forces) <http://www.mfa.gov.il/mfa/go.asp?MFAH0n2a0>
- Anoniem (2003) White Paper: The Jemaah Islamiyah Arrests and the Threat of Terrorism.
<http://www2.mha.gov.sg>
- Anoniem (2003) Israël: un commando suicide britannique. 12/05/2003
http://www.terrorisme.net/p/article_48.shtml
- Armstrong, Karen (1995). Een Geschiedenis van God. Vierduizend jaar jodendom, christendom en islam. Ambo/Anthos, Amsterdam.
- Armstrong, Karen (2000). De Strijd om God. Een geschiedenis van het fundamentalisme. De Bezige Bij, Amsterdam.
- Atran, Scott (2003). Genesis of Suicide Terrorism. Science, vol. 299 pp. 1534 – 1539.
- Bandura, A. (1998). Mechanisms of Moral Disengagement. In: W. Reich (ed.) Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind (pp. 161-191). Cambridge: Cambridge University Press.
- Brooks, David (2002). The Culture of Martyrdom. How suicide bombing became not just a means but an end. The Atlantic Monthly June 2002 <http://www.theatlantic.com/issues/2002/06/brooks.htm>
- Buijs, Frank J.(2002) Democratie en Terreur. De uitdaging van het islamitisch extremisme. SWP Amsterdam.
- Conesa, Pierre (2002) Al-Qaida, une secte millénariste.
<http://www.monde-diplomatique.fr/2002/01/CONESA/15984>
- Cook, David (2001) Die Propheten des Weltuntergangs. Wer den modernen Islamismus verstehen will, muss seine apokalyptischen Wurzeln kennen.
http://www.zeit.de/2001/39/Politik/200139_essay.cook.html
- Crenshaw, Martha (1998). The logic of terrorism: Terrorist behavior as a product of strategic choice. In: Reich, Walter (ed.) Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind (pp. 7 - 24). Cambridge: Cambridge University Press.

- Crenshaw, Martha (2001) Theories of Terrorism: Instrumental and Organizational Approaches. In Rapoport, David C. (ed.) Inside Terrorist Organizations. Frank Cass Publishers, London-Portland pp. 13 – 31
- Cubert, Harold M.(1997). The PFLP's Changing Role in the Middle East. London and Portland, Oregon: Frank Cass Publishers.
- De Waard, Michèle (2003). Ik was de lijfwacht van Bin Laden. Shadi Abdalla zat in het hart van het Al-Qaeda-netwerk. De Standaard, 31/05-01/06/2003, p. 39.
- Dick, John (2002) Religieus Fundamentalisme. In: Pattyn, Bart en Wouters, Jan (eds.): Schokgolven. Terrorisme en Fundamentalisme. Davidsfonds, Leuven. pp. 208 – 213.
- Diepvents Philippe (2002). Bang van Bin Laden. Ibis-dossier 131.
- El Fadl, Khaled A. (2001) Islam and the Theology of Power. Islam: Images, Politics, Paradox. Middle East Report 221, Winter 2001. http://www.merip.org/mer/mer221/221_abu_el_fadl.html
- Ergil, Dogu. (2000). Suicide Terrorism in Turkey: The Workers' Party of Kurdistan. Lecture presented at: Countering Suicide Terrorism: An International Conference, Herzliya, Israel, International Policy Institute for Counter-Terrorism.
- Euben, Roxanne (1995). When worldviews collide: Conflicting assumptions about human behaviour held by rational actor theory and Islamic fundamentalism. Political Psychology, Vol 16(1). Special Issue: Political economy and political psychology. pp. 157-178. Blackwell Publishers.
- Firestone, Robert W. (1996). The Origins of Ethnic Strife. In: Mind and Human Interaction, Volume 7, number 4, pp. 167 – 180.
- Forster, Peter M. (2001). The Psychology of Terror – The Mind of the Terrorist. http://www.blue-oceans.com/education/terror_psych.html
- Ganor, Boaz. (1998). Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter? <http://www.ict.org.il/articles/Define.htm>
- Ganor, Boaz. (2000). Suicide Terrorism: An Overview. <http://www.ict.org.il/articles/articledet.cfm?articleid=128>.
- Harrison, Mark (2003) The Logic of Suicide Terrorism. www.warwick.ac.uk/fac/soc/CSGR/Publications/Harrison/terrorism.pdf

- Hassan, Nasra (2001). An Arsenal of Believers. Talking to the "human bombs". The New Yorker, 19-11-2001
- Hudson, Rex A. (1999) The Sociology and Psychology of Terrorism: Who Becomes a Terrorist and Why? <http://www.loc.gov/rr/frd/Sociology-Psychology%20of%20Terrorism.htm>
- Huntington, Samuel. (1997) Botsende Beschavingen. Cultuur en Conflict in de 21ste Eeuw. Standaard Uitgeverij, Antwerpen.
- Introvigne, Massimo (2003). Islamic Fundamentalism and Suicide Terrorism in the Middle East: The Case of Hamas. Paper presented at the United Nations Interregional Crime and Research Institute (UNICRI) International Open Discussion on International Terrorism and World Governance, University of Turin, February 7, 2003.
http://www.cesnur.org/2003/fond_hamas.htm
- Ivianski, Zeev. (2001) The Terrorist Revolution: Roots of Modern Terrorist. In: Rapoport, David C. (ed.) Inside Terrorist Organizations. Frank Cass Publishers, London-Portland. pp. 129 – 149
- Janis, Irving L. (1972) Victims of Groupthink. Boston: Houghton-Mifflin.
- Joshi, C. L. (2000). "Ultimate Sacrifice..." Far Eastern Economic Review 163(22) pp. 64-67.
- Juergensmeyer, Mark, (2000) Terror in the Mind of God. The Global Rise of Religious Violence. Comparative Studies in Religion and Society, 13. University of California Press.
- Juergensmeyer, Mark, (2001) The Logic of Religious Violence. In: Rapoport, David C. (ed.) Inside Terrorist Organizations. Frank Cass Publishers, London-Portland. pp. 174 – 216
- Juergensmeyer, Mark, (2002) "Religious Terror and Global War" Global & International Studies Program. Working Paper 2. <http://repositories.cdlib.org/gis/2>
- Krueger, Alan B. & Maleckova, Jitka (2002). The Economics and the Education of Suicide Bombers. Does Poverty Cause Terrorism? The New Republic Online:
<http://www.tnr.com/directory/keyword.mhtml?kid=122>
- Lampman, Jane, (2002). Morality and War. <http://www.csmonitor.com/2001/1011/p14s1-lire.html>
- Lawrence, Bruce.(1989) Defenders of God: The Fundamentalist Revolt Against the Modern Age . San Francisco: Harper & Row Publishers.
- MacDonald, Eileen (1992). Shoot the Women First. New York: Random House

- Mayer, Jean-François (2002) L'Apocalyptisme musulman Contemporain. Entretien avec David Cook. Religioscope, http://www.religioscope.com/info/articles/010_Cook_apocalyptic.htm
- McCaughey, Clark C. (2002) The Psychology of Terrorism. http://www.ssrc.org/sept11/essays/mccauley_text_only.htm
- Merari, Ariel (1998). "The Readiness to Kill and Die: Suicidal Terrorism in the Middle East." In: Reich, Walter (ed). Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind. Second Edition. pp. 192 – 207. Washington DC: Woodrow Wilson Center and John Hopkins University Press.
- Milgram, Stanley (1974). Obedience to Authority. Harper & Row, New York.
- Muller, Erwin R. (2001). Terrorisme en terreurbestrijding voor en na 11 september 2001. in: Pattyn, Bart en Wouters, Jan (eds.): Schokgolven. Terrorisme en Fundamentalisme. Davidsfonds, Leuven. pp.25 – 35.
- Peeters, Ruud (1991).Djihaad tussen wettig gezag en revolutie. De heilige oorlog in de hedendaagse Islam. In: Gosman, Martin & Bakker, Hans (eds.): Heilige Oorlogen. Een onderzoek naar historische en hedendaagse vormen van collectief religieus geweld. Kok Agora, Kampen. pp. 176 – 191.
- Post, Jerrold M.(1984) Notes on a psychodynamic theory of terrorist behaviour. Terrorism: an International Journal, 7, pp. 241 – 256.
- Post, Jerrold M.(1986) "'Hostilité, Conformité, Fraternité': The Group Dynamics of Terrorist Behaviour," International Journal of Group Psychotherapy, 36, No. 2, pp. 211-224.
- Pyszczynski, Tom; Solomon, Sheldon & Greenberg, Jeff. (2002) In the Wake of 9/11. The Psychology of Terror. American Psychological Association, Washington.
- Rapoport, David C. (1982). Terror and the Messiah: An Ancient Experience and Some Modern Parallels. In: Alexander, Yonah & Rapoport, David C. (eds.): The Morality of Terrorism. Religious and Secular Justifications. Pergamon Press. p. 13 – 42.
- Ruby, Charles R. (2002). Are Terrorists Mentally Deranged? Analyses of Social Issues and Public Policy. pp. 15 – 26.
- Sachedina, Abdulaziz (2001). From Defensive to Offensive Warfare: The Use and Abuse of Jihad in the Muslim World. <http://www.people.virginia.edu/~aas/article/article8.htm>

Schmid, A. P. & Jongman, A. J. (1988). Political Terrorism. Amsterdam.

Schweitzer, Yoram (2000) Suicide Terrorism: Development & Characteristics. Lecture presented at: Countering Suicide Terrorism: An International Conference, Herzliya, Israel, International Policy Institute for Counter-Terrorism. <http://www.ict.org.il/articles/articledet.cfm?articleid=112>

Schweitzer, Yoram (2001). Suicide Bombings. The Ultimate Weapon? <http://www.ict.org.il/>

Shahar, Yael (1999). Y2K and the Apocalypse: The Potential for Terrorism. <http://www.ict.org.il/>

Shaw, Eric D. (1986) "Political Terrorists: Dangers of Diagnosis and an Alternative to the Psychopathology Model," International Journal of Law and Psychiatry, 8, pp. 359-68.

Simon, Jeffrey D. (2002) The Terrorist Trap. America's Experience With Terrorism. Indiana University Press

Sprinzak, Ehud. (1990) "The Psychopolitical Formation of Extreme Left Terrorism in a Democracy: The Case of the Weathermen." Pages 65-85 in Walter Reich, ed., Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Sprinzak, Ehud. (2000) Rational Fanatics. Foreign Policy, 120 (September-October), pp. 66 – 73.

Stevens, Fred (2001). Terrorisme in historisch perspectief. In: Pattyn, Bart en Wouters, Jan (eds.): Schokgolven. Terrorisme en Fundamentalisme. Davidsfonds, Leuven. pp.15 – 24.

University of Haifa (2002). The Characteristics of Suicide Terrorists: An Empirical Analysis of Palestinian Terrorism in Israel. <http://mail.hevra.haifa.ac.il/~terror/pages/maamarim/profile.html>

Van Harskamp, Anton (1999). De tegen-wereld van het christelijke fundamentalisme. In: van Harskamp, Anton, Montsma, Bert, Troch, Lieve en Wessels, Anton (eds.): Fundamentalisme. Tussen afkeer en herkenning. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. pp. 11 – 36.

van Leeuwen, Marianne (1999) Religieus terrorisme als 'nieuwe dreiging'. Internationale Spectator 53(11) pp. 597 - 602

van Leeuwen, Marianne. (2001) Trends in Terrorisme. Atlantisch Perspectief, 25 (6) pp. 4 – 9.

von der Dunk, Thomas (2001). Het Probleem van de Botsende Beschavingen. In: Aarts, Paul en Keulen, Jan (red.): Islam, de Woede en het Westen. Bulaaq, Amsterdam. pp. 54 – 78.

Wasmund, Klaus. (1986) The Political Socialization of West German Terrorists. In: Merkl, Peter H. (ed.) Political Violence and Terror. University of California Press. pp. 191 – 228.

Wessels, Anton (1999). Fundamentalisme als bedreiging voor de ware godsdienst. In: van Harskamp, Anton, Montsma, Bert, Troch, Lieve en Wessels, Anton (eds.): Fundamentalisme. Tussen afkeer en herkenning. Uitgeverij Meinema, Zoetermeer. pp. 47 – 57.

Zawodny, J.K. (1978). Internal Organizational Problems and the Sources of Tension of Terrorist Movements as Catalysts of Violence. Terrorism, 1, No. 3/4, pp. 277 - 85.